

BÁLING PÉTER

Az Árpád-ház hatalmi kapcsolatrendszerei

BÁLING PÉTER ■

AZ ÁRPÁD-HÁZ HATALMI KAPCSOLATRENDSZEREI

ARPADIANA VII.

Sorozatszerkesztő:
Fodor Pál és Zsoldos Attila

Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Budapest, 2021

BÁLING PÉTER ■

AZ ÁRPÁD-HÁZ HATALMI KAPCSOLATRENDSZEREI

Rokonok, barátok és dinasztikus konfliktus
Kelet-Közép-Európában a 11. században és a 12. század elején

ELKH | Eötvös Loránd
Kutatási Hálózat

Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Budapest, 2021

A kötet az Árpád-ház Program támogatásával jelent meg.

© Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2021

© Báling Péter, 2021

ISBN 978-963-416-246-9, ISBN 978-963-416-326-8 (pdf)
ISSN 2677-0881

Címlapon: A várkonyi jelenet. P-incipálé a Képes Krónikában, 1358 után.
Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Cod. Lat. 404., fol. 32'a

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is.

Kiadja a Bölcsészettudományi Kutatóközpont,
Eötvös Loránd Kutatási Hálózat (ELKH)
Felelős kiadó: Balogh Balázs főigazgató
Nyomdai előkészítés:
BTK Történettudományi Intézet
tudományos információs osztály
Vezető és kiadói szerkesztő: Kovács Éva
Borító és tördelés: Zsigmondné Balázs Ildikó
Nyomdai munka: Séd Kft., Szekszárd (www.sednyomda.hu)
Felelős vezető: Dránovits Anna

■ TARTALOM

Köszönetnyilvánítás	7
I. BEVEZETÉS	9
I.1. Tematikai keretek	9
I.2. Metodológia és szakirodalom	14
I.2.1. Genealógia	15
I.2.2. Diplomáciatörténet	25
I.2.3. Kapcsolattörténet	27
I.2.4. Társadalomtörténet	29
I.2.5. Komparatív módszerek	33
II. FORRÁSOK	37
II.1. Szájhagyomány	38
II.2. A krónikás hagyomány	39
II.3. Egyéb narratív források	44
II.4. Hagiográfia	45
II.5. Okleveles forrásanyag	48
II.6. Törvények	50
II.7. Egyéb források	52
II.8. Narratívák és konfliktusok	54
III. KELET-KÖZÉP-EURÓPAI DINASZTIKUS ÖSSZEKÖTTETÉSEK	63
III.1. A házasságok jogi háttere	63
III.2. A dinasztiák házassági horizontja	91
III.2.1. Az első generáció	92
III.2.2. A második generáció	110
III.2.3. A harmadik generáció	123
III.2.4. A negyedik generáció	140
III.2.5. Az ötödik generáció	154
III.2.6. Összegzés	166

III.3. A dinasztikus család	171
III.3.1. A vérségi jog és a hatalom öröklése	174
III.3.2. Amicitia	193
III.3.3. Rokonok és barátok	199
III.3.4. A deditio	208
III.3.5. Consilium et auxilium	223
III.3.5.1. Az auxilium	238
III.3.5.2. Az auxilium formái	241
III.3.5.3. Az asylum	243
IV. EREDMÉNYEK	247
GENEALÓGIAI MELLÉKLET	253
Bevezetés	255
Géza fejedelem	257
Sarolt	271
Mihály	279
Szent István	284
Gizella	296
Vazul	316
Szár László	321
Szent Imre	327
Orseolo Péter	339
Aba Sámuel	360
I. András	370
I. Béla	387
Levente	404
Salamon	408
Dávid	417
Adelheid	421
György	428
I. Géza	431
Szent László	443
Lampert	457
Zsófia	462
Eufémia	471
Ilona	479
Kálmán	487
Álmos	516
Piroska	528
V. SZEMÉLYNÉV- ÉS FÖLDRAJZINÉV-MUTATÓ	541

■ KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

E kötet a 2019-ben a Pécsi Tudományegyetemen (PTE) megvédett disszertációm átdolgozott és kibővített változata. Ezen a helyen szeretnék köszönetet mondani mindazoknak, akik munkám során támogattak és segítségemre voltak. Elsőként Prof. Dr. Bagi Dánielt (PTE) és Prof. Dr. Font Mártát (PTE) kell megemlítenem, akik lehetővé tették, hogy kutatásaimat végül siker koronázza. Köszönet illeti opponenseimet, Prof. Dr. Veszprémy Lászlót (Hadtörténeti Intézet) és Dr. habil. Thoroczky Gábort (ELTE), akik kritikai észrevételeikkel segítettek a munkámat. Szintén köszönettel tartozom Dr. habil. Kiss Gergelynek (PTE), Dr. Barabás Gábornak (PTE), Prof. Dr. Sashalmi Endrének (PTE), akik a szöveg gondozásával és hasznos meglátásaikkal emelték a mű színvonalát. Köszönöm Dr. Bácsatyai Dánielnek (BTK Történettudományi Intézet), hogy javaslataival segítette munkámat. Köszönettel tartozom továbbá Prof. Dr. Zsoldos Attilának (BTK Történettudományi Intézet) és munkatársainak, többek között Dr. Kovács Évának, e kötet szerkesztőjének, hiszen nélkülük nem valósulhatott volna meg a szöveg kiadása. Külön köszönet jár a pécsi középkortörténeti tanszéken oktató és dolgozó minden kollégámnak támogatásukért és bizalmukért. Hálás vagyok továbbá Horváth Klárának, a PTE BTK Társadalomtudományi Könyvtára vezetőjének, aki nélkül e disszertáció nem készülhetett volna el. A legnagyobb köszönet azonban családomnak: édesanyámnak, testvéremnek és feleségemnek, Mariann-nak jár, támogatásuk és megértésük nélkül e kötet bizonyosan nem születhetett volna meg. Édesapám emlékének.

Pécs, 2021 januárjában

A szerző

■ I. BEVEZETÉS

I.1. Tematikai keretek

A 14. századi krónikakompozíció hagyományozta tovább azt a drámai feszültségű történetet, amelyet az utókor várkonyi jelenetként ismer. A krónika 92. fejezete arról ad hírt, hogy az öreg és kórság által gyötört András király főembereivel tanácskozván, felajánlotta öccsének, Béla hercegnek a választás lehetőségét: a királyi hatalmat, avagy a hercegi méltóságot választja, unokaöccsével, a már megkoronázott Salamonnal szemben. Mint az ismeretes, a palota ajtajának őrzője, Miklós ispán tanácsára Béla a hercegséget szimbolizáló kard¹ mellett döntött. A krónika szövege a továbbiakban így folytatódik: *„A herceg pedig, minthogy igen éles eszű volt, már előre óvakodott a király cselvetéseitől, és egész családjával együtt eltávozott Lengyelországba a sógorához. Amikor ezt András király meghallotta, mivel félt a mesterkedéseitől, Salamont, a fiát elküldte a német császárhoz, annak apósához. Fiát Magyarországnak igen sok főembere követte. Közben Béla herceg sógorának, a lengyel fejedelemnek előadta valamennyi sérelmet, ami csak fivére, András király részéről érte. A fejedelem pedig híven és hathatósan segített neki. Így hát Béla herceg apósának három hadtestével tért vissza Magyarországra. András király pedig sejtve, hogy hadsereggel vonult be Magyarországra, a német császártól hozatott két vezért, mégpedig Vilmost és Poto-t a maga segítségére. Zsoldjába fogadta a cseh herceget is, aki a rokonságához tartozott, és nagyon bízott zsoldosai sokaságában. Magyar viszont nem sok volt nála: legtöbbjük ugyanis követte Salamont, a fiát, s azok közül, akik az országban maradtak, nagyon sokan Béla herceghez csatlakoztak.”*²

1 A kard mint hatalmi szimbólum értelmezésére lásd *Bagi Dániel*: Egy barátság vége. Álmos 1106. évi alávetése és az Árpádok korai dinasztikus konfliktusai. Századok 147. (2013/2) 400–404. Vö. *Font Márta*: Korona és/vagy kard. Az uralkodáshoz való jog elismer(tet)ése Közép- és Kelet-Európában. In: *Ezredforduló – századforduló – hetvenedik évforduló. Ünnepi tanulmányok Zimányi Vera tiszteletére*. Szerk. J. Újváry Zsuzsanna. Piliscsaba 2001. 30–40.

2 Bollók János fordítása. *Képes Krónika*. Fordította Bollók János. A fordítást gondozta és a jegyzeteket készítette Szovák Kornél és Veszprémy László. Az utószót írta, a függelékét és az irodalomjegyzéket összeállította Szovák Kornél. (Millenniumi Magyar Történelem. Források) (a továbbiakban *Képes Krónika*) Bp. 2004. 63.; „Dux autem erat sicut sagacissimus precavens sibi ad (sic) insidiis regis Andree fratris sui, cum omni familia sua secessit in Poloniam ad socerum suum. Quod audiens rex Andreas, timens illius machinamenta, filium suum Salomonem transmisit ad imperatorem Theutonicorum socerum suum. Secuti sunt autem eum plurimi primates Hungariae. Interea dux Bela omnem iniuriam,

A Salamon megkoronázása miatt kialakult feszültség, amely a várkonyi jelenetben jutott csúcspontra, megbontotta azt a szövetséget, amely 1048 körül, Béla Magyarországra való visszahívása nyomán létesült a király és a dukátus ura, azaz a herceg között.³ Mivel Béla a konfliktus kirobbanása után már nem remélhette, hogy fivére halála után reá száll a királyi hatalom,⁴ életét féltve Lengyelországba távozott. A küszöbönálló fegyveres küzdelem megindulása előtt mindkét fél egész familiáját,⁵ azaz mind közvetlen családtagjait, mind vagyónát, és vélhetőleg a hadra fogható népének egy részét is külföldre menekítette. A krónika által használt *socerus* kifejezés egyértelművé teszi, hogy Béla, csakúgy mint András, házassági összeköttetése folytán létesült rokoni kapcsolatait kiaknázva próbálta meg jogait érvényesíteni. A krónikahely e helyütt arról is tájékoztat, hogy a dinasztikus házasságok folyamánként a sógorsági, unokatestvéri kapcsolatok jól körülírható politikai célokkal, különböző érdekszövetségek kiformalódását eredményezték. A 14. századi krónikakompozíciónak a 93., fentebb idézett fejezete világosan rajzolja meg András király és Béla herceg torzsalkodásában a szemben álló felek szövetségi viszonyait, érdekcsoportjait.

Az András és Béla közti konfliktus kezdetét megörökítő fejezet minden valószínűség szerint Tiszavárkonyban zajlott le. Az eseményeket élénk historiográfiai érdeklődés övezte, hiszen a krónikakompozíció talán legismertebb és leghíresebb epizódjáról már számos írás látott napvilágot, melynek következtében a kutatás különböző elméletekkel próbálta meghatározni a szöveg keletkezési idejét,⁶ illetőleg

quam ei frater suus rex Andreas intulerat, notificavit socero suo duci Poloniae. Dux autem Poloniae auxiliatus est ei fideliter et efficianter. Dux itaque Bela tribus agminibus soceri sui munitus reversus est in Hungariam. Rex autem Andreas prenoscens eum cum exercitu intrasse in Hungariam, ab imperatore Teutonicorum duos duces, videlicet Vilelmum et Poth in auxilium suum fecit adduci. Ducem quoque Bohemorum qui consanguineitate eidem attinebat, mercede conduxit et confidebat in multitudine conductorum. Hungarum autem non multos habebat, quamplurimi enim Salomonem filium suum secuti fuerant, plurimi ad ducem Belam confluerant.” – Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky. In: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Ed. Emericus Szentpétery. (a továbbiakban: SRH) I–II. Bp. 1999. I. 355–356.

- 3 *Zsoldos Attila*: Az Árpádok és alattvalóik. Magyarország története 1301-ig. (Történelmi Kézikönyvtár) Debrecen 1997. 80.
- 4 Béla herceg és András lehetséges szerepéről és a konfliktus okairól lásd *Makk Ferenc*: Magyar külpolitika 896–1196. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 2.) Szeged 1996. 93–94., ill. *Makk Ferenc*: Magyar külpolitika 896–1196. (MTA doktori értekezés, kézirat) Szeged 1990. 129–131. Vö. *Bagi D.*: Egy barátság vége i. m. 404–405.; *Stanisław A. Sroka*: Węgry. (Początki państw) Poznań 2015. 199–223. és 225–253.
- 5 *Johannes de Thurocz Chronica Hungarorum*. II. Commentarii I–II. Composuit Elemér Mályusz adjuvante Julio Kristó (a továbbiakban: Commentarii). Bp. 1988. 324.
- 6 *Gericz József* érvelése szerint a 92. krónikafejezet forrása az ún. ősgeszta, mivel Kálmán korában a kard, mint hercegi szimbólum, már nem felelt meg a kor követelményeinek, így a szerző a kérdéses szöveg keletkezési idejét is Salamon király idejére datálta. *Gericz József*: A magyarországi királykoronázás szertartásáról az 1050-es években. In: *Uő: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban*. (METEM Könyvek 9.) 127–128. Vö. *Gericz József*: Legkorábbi gesta-szerkesztéseink keletkezésrendjének problémái. (Értekezések a történeti tudományok köréből, új sorozat 22.) Bp. 1961. 83.; Ezzel szemben *Kardos Tibor* a szöveg forrását a népi „képzeltetben és mondaképzésben” látta. *Kardos Tibor*: Középkori kultúra, középkori költészet. A magyar irodalom keletkezése. (A Magyar Történelmi Társulat Könyvei VII.) h. n. 1941. 101.; *Kristó Gyula* a várkonyi jelenet keletkezését a Kálmán király uralkodása alatt meginduló irodalmi tevékenységgel vonta párhuzamba. *Kristó Gyula*: XI–XIII. századi epikánk és az Árpád-kori írásos hagyomány. In: *Uő: Tanulmányok az Árpád-korról*. Bp. 1983. 337–343.

eszméletörténeti jelentőségét,⁷ ám mind a mai napig egyik kérdésben sem alakult ki megnyugtató konszenzus. Felmerülhet a kérdés, hogy a krónikahelyet övező kiemelt figyelem ellenére lehetséges-e a névtelen krónikás által megrajzolt személyes kapcsolati háló újszerű vizsgálatával új eredményekre jutni a 11. század társadalmi viszonyait illetően. Kötetünk éppen ezért erre a kérdésre kíván választ adni az Árpádok, Piastok és Přemyslidák dinasztiáinak tagjaiból álló kapcsolatrendszer elemzésével. Mindezt pedig az eddig a magyar szakirodalom által csak részben feldolgozott, új társadalomtörténeti eredmények bevonásával – mint például az *amicitia* intézménye –, illetve a rokoni és az érdekkapcsolatok összehasonlításával kívánjuk megtenni. Mindemellett arra is választ próbálunk keresni, hogy a kelet-közép-európai térségben az Árpádok, Přemyslidák és Piastok között létesült családi kapcsolatokban milyen hatásfokkal érvényesült az Ottoniánus- és Száli-korban a Német-római Birodalom területén tetten érhető konfliktuskezelési normarendszer. Arra vagyunk kíváncsiak tehát, hogy a Gerd Althoff nevével fémjelzett történeti iskola által kimunkált – és az utóbbi időben egyre inkább alkalmazott – keretek érvényesek-e a régió dinasztikus torzsalkodásaira.

Jogosan merülhet fel a kérdés: vizsgálhatók-e ilyen szempontok alapján az Árpádok, Piastok és Přemyslidák dinasztikus összeköttetései? Nézetünk szerint a konfliktusok során alkalmazott protokoll nem korlátozódott kizárólag az Ottók és a Száliak birodalmára, hiszen a 12. századi Franciaország és Anglia összecsapásait kísérő eseményekről tudósító forrásokban is fellelhető az a terminológia, amelyet legkorábban a birodalom területén keletkezett kútfők használtak először hasonló politikai helyzetben.⁸ Ami pedig a Német-római Császárság keleti végeit illeti, Deér József már 1938-ban felvetette, hogy a keresztény magyar királyság életre kelténél nem hagyható figyelmen kívül az a hatás, amely a birodalmi minták bizonyos fokú

7 A 92. krónikafejezet és az azt követő szöveghelyek magyarázata kapcsán alakulhatott ki a 20. századi magyar történetírásban az az eszméletörténeti vita, amely a krónikafejezetekben fellelhető érvelési technikák alapján próbálta az író szándékát idoneista, illetve legitimista felfogás mentén értelmezni. A kérdéskör legfontosabb megállapításaihoz lásd *Gerics J.*: Geszta-szerkesztéseink i. m. 100–115.; *Gerics József*: Kálmán-kori krónikáink és legendáink koronafogalmához. In: Mályusz Elemér emlékkönyv: (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok) Szerk. H. Balázs Éva, Fügedi Erik, Maksay Ferenc. Bp. 1984. 131–140.; *Kristó Gyula*: Legitimitas és idoneitas. (Adalékok az Árpád-kori eszméletörténetünkhöz) Századok 108. (1974) 585–619.; *Szovák Kornél*: Szent László alakja a korai elbeszélő forrásokban. (A László-legendá és a Képes Krónika 139. fejezete forrásproblémái) Századok 134. (2000) 116–118.; *Veszprémy László*: Az investitúra harcok királyképe német földön és Magyarországon. (László és Salamon propagandája és annak utóélete) Arrabona 46. (2008/1). 37–52.; *Bollók János*: Szent Imre alakja középkori krónikáinkban. In: Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Fügedi Erik. Bp. 1986. 61–75.; Ugyancsak Gerics József nevéhez fűződik a krónikaszerkesztmény 92. és azt követő fejezetei vizsgálata során a Salamon koronázásakor használt Egbert (Dustan)-ordo kimutatása. *Gerics J.*: Királykoronázás i. m. 121–133.; Legújabbban a dukátus és az országmegosztások kapcsán Bagi Dániel fejtette ki nézeteit, többek közt olyan új társadalomtörténeti fogalmak bevonásával, mint az iniusticia és amicitia. *Bagi Dániel*: Divisio Regni. Országmegosztás, trónviszály és dinasztikus történetírás az Árpádok, Piastok és Přemyslidák birodalmában a 11. és korai 12. században. Pécs 2017. 223–225., 235–245.

8 *Klaus Van Eickels*: Homagium and Amicitia: Rituals of Peace and Their Significance in the Anglo-French Negotiations of the Twelfth Century. Francia. 24/1. (Forschungen zur Westeuropäischen Geschichte) Paris 1997. 133–140.

átvételéből és speciálisan a magyar viszonyokra való alkalmazásából fakadt.⁹ A birodalmi hatás Szent István szervezőmunkájának szinte minden területén kimutatható, amihez nyilvánvalóan hozzájárult a dinasztikus összeköttetésekből fakadó, leginkább bajor kulturális impulzus.¹⁰ A szent király törvénykezése kapcsán igen beszédes az a sokat idézett mondat, melyben maga az uralkodó mondja el, hogy „*a régi és új császárokat utánozván, törvényben testet öltött gondolkodás eredményeképpen előírtuk népünknek, miként éljenek tisztességes és háborítatlan életet.*”¹¹ Az első magyar törvénykezési aktus során megalkotott dekrétumok keletkezési ideje és lehetséges forrásai már a 18. század óta a magyar medievisztika vissza-vissza térő kérdései közé tartoznak, és noha a téma kapcsán született nézetek közt minden részletre kiterjedően nem alakult ki konszenzus, abban azonban minden kutató egyetért, hogy a törvények erős birodalmi hatást mutatnak.¹² A törvényalkotás mellett Koszta László a pécsi egyházmegye alapításáról írt tanulmányban hívta fel a figyelmet arra, hogy a magyar episzkopális egyházszervezet kialakításának második szakaszához köthető pécsi püspökség létrejötte szoros párhuzamot mutat a II. Henrik császár által alapított bambergi püspökséggel.¹³ A fehérvári Nagyboldogasszony-bazilika alapítása és építése pedig az *imitatio imperii* jegyében történt, amelyet jól jelez, hogy a királyi bazilikát aacheni mintára Szent István pápi testület kezelésére bízta.¹⁴ Kristó Gyula a vármegyék kialakulásáról írt korszakos munkájában pedig így fogalmazott: „*az első király úgy alkotta meg megyéit, hogy tekintetét a nyugati szomszédország (a német birodalom) viszonyaira vetette.*”¹⁵ Nem szorul továbbá magyarázatra az a megállapítás sem, hogy a fentebb elősoroltakon kívül, a formálódó keresztény Magyar Királyság

9 Deér József: Pogány magyarság, keresztény magyarság. Bp. 1938. 100–101.

10 A középkori házasságok kulturalközvetítő szerepét jól jelzi, hogy a művészetek, írásbeliség és a politikai reprezentáció területén egyaránt kimutatható. *Hedwig Röckelein*: Heiraten – ein Instrument hochmittelalterlicher Politik. In: *Der Hoftag in Quedlinburg 973. Von den historischen Wurzeln zum Neuen Europa*. Hrsg. Ranft, Andreas. Berlin 2006. 118–134.

11 Kristó Gyula fordítása. Az államalapítás korának írott forrásai. Szerk. Kristó Gyula (a továbbiakban ÁKÍF). Szeged 1999. 48.; „[...] antiquos ac modernos imitantes augustos, decretali meditatione nostre statuimus genti, quemadmodum honestam et inoffensam ducerent vitam [...]” – *Závodszy Levente*: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Bp. 1904. 141.

12 Összefoglalóan lásd *Jánosi Monika*: Törvényalkotás a korai Árpád-korban. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 9.) Szeged 1996. 60–96.; *Nótári Tamás*: A Lex Baiuvariorum hatása Szent István törvényeire. *Jogtudományi Közlöny* 66. (2011/9) 417–427.

13 *Koszta László*: A püspökség alapítása. In: *A Pécsi egyházmegye története I. A középkor évszázadai (1009–1543)*. Szerk. Fedeles Tamás – Sarbak Gábor – Sümegi József. Pécs 2009. 25.

14 *Deér József*: Aachen und die Herrschersitze der Arpaden. In: *Byzanz und das abenländische Herrschertum. Ausgewählte Aufsätze von Josef Deér*. Hrsg. Peter Classen. Sigmaringen 1977. 372–423. Vö. *Zsoldos Attila – Thoroczkay Gábor – Kiss Gergely*: Székesfehérvár története I. Székesfehérvár története az Árpád-korban. Székesfehérvár 2016. 67–72.

15 *Kristó Gyula*: A vármegyék kialakulása Magyarországon. (Nemzet és Emlékezet) Bp. 1988. 61. A vármegyék kapcsán kimutatható, elsősorban a terminológiában tetten érhető hatásokra lásd uo. 63–66.

legitimációjában¹⁶ és pénzverésében¹⁷ is jelentős szerepet játszottak a birodalmi minták. A meginduló írásbeliség¹⁸ is hűen tükrözi a nyugati formavilágot, hiszen ezek a munkák elsősorban idegen egyháziak tollából születtek.¹⁹ A Szent Gellért-féle *Deliberatio*,²⁰ illetve István király megbízására fiának, Imre hercegnek készült *Intelmek* is magukon viselik a Nyugaton már régről ismert stílus- és műfaji jegyeket, még akkor is, ha az *Intelmek* egy olyan, a 11. századra már letűnt – Szűcs Jenő szavait idézve –, „államelméleti műfajt”²¹ képvisel, amely leginkább a Karoling-kor időszakára volt jellemző. A művelt elit tagjai, akik a latin nyelvű irodalmat meggyökerezették Magyarországon, ezeken az írásokon keresztül tudták elmondani véleményüket, és alkottak értéktételeket az eseményekről, illetve az abban részt vevő felekről. Már Veszprémy László is megállapította, hogy az elbeszélő források elsősorban a politikai és kulturális elit művelt tagjai számára készültek, mint a püspökök, akik értették a szövegben fellelhető, leginkább a jog és teológia mentén értelmezhető normákat.²² Ebből következőleg nem alaptalan a gyanú tehát, hogy a korabeli politikában használatos szimbolikus argumentációs elemek vizsgálhatók az Árpádok dinasztikus kötelékei kapcsán kirobbant konfliktusok elemzésével. A fenti példák bizonyosságul szolgálnak arra nézve is, hogy számolnunk kell egyes birodalmi minták meghonosodásával, mindamellettt szükséges kiemelni, ahogyan azt a magyar historiográfia már számos alkalommal meg is tette, hogy a példák és modellek alkalmazása nem merült ki a szolgai másolásban, hanem minden esetben a helyi viszonyokra való adaptáció teremtette meg azt a sajátos fejlődési irányt, amelyet a középkor folyamán a Magyar Királyság képviselt. Ezt a koncepciót csak erősíti a Michael Werner és Bénédicte Zimmermann által kidolgozott kutatási gyakorlat, a *histoire croisée* is. A szerzők által kínált összehasonlító elemzés módszertana arra hívja fel a figyelmet, hogy bizonyos minták mechanikus átvétele – akár gazdasági, akár társadalmi vagy éppen kulturális modellről legyen is szó –, csak igen korlátozott mértékben lehetséges. Ugyanis a passzív befogadás helyett dinamikus cserefolyamatokról kell beszélnünk, amelyben maga az átvett modell, igazodva a helyi sajátosságokhoz, folyamatosan változik, kifejezetten helyi válaszokat nyújtva a kihívásokra.²³ Cseh- és

16 *Font Márta*: Dinasztia, hatalom, egyház. Régiók formálódása Európa közepén (900–1453). Pécs 2009. 119–120., 124.; *Kristó Gy.*: Legitimitas i. m. 585–621.

17 *Hóman Bálint*: Magyar pénztörténet. Bp. 1916. 173–174.

18 *Györffy György*: István király és műve. Bp. 2000. 266–267.

19 *Veszprémy László*: The birth of a structured literacy in Hungary. In: The development of literate mentalities in East-Central-Europe. Eds. Anna Adamska – Marco Mostert. Turnhout 2004. 161.

20 *Deliberatio Gerardi Moresanae ecclesiae episcopi Svpra Hymnum trium Pverorum*. Elmélkedés. Gellért, a marosi egyház püspöke a három fiú himnuszáról. Fordította és szerkesztette: Karácsonyi Béla – Szegfű László. Szeged 1999.

21 *Szűcs Jenő*: Szent István Intelmei, az első magyar államelméleti mű. In: Szent István és az államalapítás. Szerk. Veszprémy László. Bp. 2002. 271–290.

22 *Veszprémy László*: Árpád-kori történeti elbeszélő forrásaink (11–13. század) nyugat-európai kapcsolatai. (MTA doktori értekezés, kézirat) Bp. 2007. 17.

23 *Michael Werner – Bénédicte Zimmermann*: Túl az összehasonlításon: histoire croisée és a reflexivitás kihívása. *Korall* 28–29. (2007) 5–30.

Lengyelország esetében is hasonló megállapítások tehetők, azaz a Přemyslidák és Piastok országaiban is kézzelfoghatók azok a birodalmi hatások, amelyek leginkább a krisztianizáció és az egyházszervezet kialakulása kapcsán mutathatók ki.²⁴ Érdekes ugyanakkor arra is felhívni a figyelmet, hogy a mintául szolgáló normarendszer Karoling-kori és kortárs elemeket is tartalmaz, azaz mindhárom dinasztia területén az eltérő időbeli rétegek hatása együttesen érvényesült.

A fentiek alapján elmondható tehát, hogy a vizsgálni kívánt konfliktusok és rokoni kapcsolatok esetében igen nagy a valószínűsége annak, hogy a Német-római Birodalom területén már régtől fogva honos szabályrendszer bizonyosan kihatással volt a térség dinasztiainak torzsalkodásaira. A konfliktusok résztvevőiben pedig az Árpádok, Piastok és Přemyslidák nemzetségéhez tartozó bonyolult genealógiai viszonyokkal egybekapcsolódó tagjaira ismerhetünk rá. Mint az ismeretes, az Árpádok kelet-közép-európai összeköttetései a környező országok dinasztiaival szerteágazó rokoni kapcsolatokat eredményeztek. Ennélfogva ki kell terjesztenünk vizsgálódásainkat az Árpádok genealógiai összeköttetéseire is, hiszen nem mellékes, hogy a konfliktushelyzetekben az egyes családtagok milyen rokonságban álltak egymással. A házassági kapcsolatokat ugyanis a medievisztika hagyományosan szövetségek megerősítésével, illetve békeszerződések megkötésével hozta összefüggésbe.²⁵ Legújabbban Hedwig Röckelein mutatott rá, hogy a „Nyugat” és „Kelet” között a 10. századtól meginduló dinasztikus összeköttetések legfőbb hozadéka mégsem ebben állt, hiszen a kulturális javak cseréje hosszabban éreztette hatását, mint egy-egy szövetség vagy béke fennállása, amely sok esetben nagyon hamar érvényét veszítette, mivel az legfeljebb csak arra az időszakra szólt, amíg a házasodó felek életben voltak.²⁶ Szükségesnek látszik tehát egy olyan genealógiai adatbázis elkészítése is, amely a legújabb szakirodalom figyelembevételével bemutatja az egyes családi kapcsolatok hiteles vagy éppen fiktív voltát.

1.2. Metodológia és szakirodalom

Az Árpádok, Piastok és Přemyslidák dinasztikus összeköttetéseinek irodalma könyvtárnyi méretű, következésképp a kutatástörténet bemutatása sem egyszerű feladat. Mind a magyar, mind a cseh, szlovák és lengyel történetírásban fellelhető munkák az egyes dinasztiaikon belüli és a dinasztiaik között létesült szövetségi rendszereket, érdekkapcsolatokat és családi viszonyokat jól körülírható módszertani kategóriák

²⁴ Font M.: Dinasztia i. m. 233–241.

²⁵ Forrásadatok híján Géza dinasztikus politikáját általában a békés viszonyok megtartásával és az Árpádok uralmi területének szomszédaival való jó kapcsolatának kialakításával szokás magyarázni, amelynek zálogát a történetírás a házasságokban látja. Györffy Gy.: István király i. m. 86–91.; Makk F.: Külpolitika i. m. 38.; ill. Makk F.: Külpolitika DSc i. m. 44.

²⁶ Röckelein, H.: Heiraten i. m. 114. és 134.; A magyar királynék esetében összefoglalóan lásd Zsoldos Attila: Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában. (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 36.) Bp. 2005. 176–178.

alapján elemezték és értelmezték. Ennek megfelelően genealógiai, diplomáciatörténeti, kapcsolattörténeti és leginkább a német nyelvterületen honos társadalomtörténeti írásokról beszélhetünk. Jelen vállalkozás során igyekeztünk arra törekedni, hogy mind a magyar, mind a külföldi – elsősorban német, angol és lengyel nyelvű – releváns feldolgozások teret kapjanak. Ezenfelül nemcsak a különböző módszertant magukévá tevő szakirodalmi feldolgozásokról kell szólnunk, hanem az összehasonlító elemzés szükségességéről is, amely mára már a történetírásban alapvetőnek számító metodikai eljárássá vált.

1.2.1. GENEALÓGIA

„Az emberek közt a genealógia régebb óta létezik, mint a történelem” – írta Johann Christoph Gatterer, a Göttingeni Egyetem híres professzora a genealógiáról szóló 1788 során megjelent művében.²⁷ Gatterer a genealógiát, csakúgy mint a kronológiát és a heraldikát, még nem tartotta önálló diszciplínának, a történettudományok részeként határozta meg helyüket.²⁸ Azonban már a 18. század végén, munkája kiadásakor úgy találta, hogy azoknak, akik arra adják a fejüket, hogy minden genealógiai témájú munkával megismerkedjenek, a művek sokasága miatt nem árt, ha erre a célra egy egész termet rendeznek be könyvespolcokkal. Az a fajta felismerés, hogy a múltban élt elődök iránti érdeklődés ősi, elemi emberi tulajdonság, már jó kétszáz évvel ezelőtt sem volt új keletű. Az egyes emberek életében a történelmi emlékezetet az elődök, az ősök köre szerveződő tisztelet jelentette. Ezek az ősök cselekedeteik által egyfajta hagyományt teremtettek, amelyek eszményként, vagy épp ellenkezőleg, intő példaként szolgáltak a mindenkori jelen emberének. E szemléletmód minden kultúrában megfigyelhető, azonban a magasabb rendű civilizációk esetén a múlt és az elődök cselekedeteinek megismerése nemcsak szóbeli hagyományokban jelentkezik, hanem irodalmi lenyomata is tetten érhető.²⁹ Ennek fényében tehát nyilvánvaló, hogy a genealógiai módszertan már régtől fogva ismeretes a történettudomány számára, hiszen az európai reneszánsz korában született munkák alapján „felnőve” a 18. századra a genealógiai kutatás során megismert adatokat már a köztörténeti ismeretek pontosítására használta a történetírás.³⁰

Ma már a genealógiát önálló tudományágnak tartja a kutatás, a modern historiográfia nem is nélkülözheti eredményeit, különösen egy olyan kor viszonyainak tárgyalásakor, ahol a személyi kapcsolatok, kapcsolatrendszerek igen nagy jelentőséggel bírtak. Jelen munkának nem célja a genealógia hazai történetének és művelői-

27 *Johann Christoph Gatterer: Abriß der Genealogie.* Göttingen 1788. 5.

28 Uo. 4.

29 *Kristó Gyula: Magyar historiográfia I.* Bp. 2002. 9–10.

30 *Pandula Attila: Genealógia.* In: *A történelem segédtudományai.* Szerk. Bertényi Iván. Bp. 2006. 12.

nek teljes ismertetése, annál is inkább nem, mivel e célból születtek már írások,³¹ azonban az Árpád-ház genealógiájának kapcsán felmerült problémák és az arra adott szakirodalmi válaszok bemutatása mindenképpen szükségesnek látszik.

Az Árpád-ház történetének tárgyalásakor, legyen az bárminemű problémakör, szinte megkerülhetetlen az Árpádok genealógiai viszonyainak vizsgálata, ezzel ellentétben azonban viszonylag kevés számú olyan monográfiáról tudunk, amely kifejezetten a szent királyok családjának genealógiai szempontú elemzésével foglalkozik.³² Nem mintha a kutatást nem foglalkoztatná a téma, hiszen számos olyan tanulmány született már, amely az Árpádok bizonyos problémás genealógiai összeköttetéseit próbálta feltárni. A nehézségek abból fakadnak, hogy a rendelkezésre álló források igen szűkszavúak, és kútfőink egy sor híradásáról már bebizonyította a kritikai szemléletmód, hogy genealógiai fikciókkal vagy hamisításokkal³³ van dolgunk. Ezek a tudósítások narratív kútfőinkben ráadásul számtalan esetben kerültek átdolgozásra, hiszen a királyi udvar jól felfogott érdeke volt az aktuálisan regnáló dinasztikus ág felmagasztalása, illetve a riválisok befekettítése, aminek a következtében krónikáink genealógiai híradásai néhol igencsak zavarosak.³⁴

A középkori narratív kútfőinkben megtalálható genealógiai kapcsolatok szakzerű feltárása egyidős a történetírás szaktudománnyá válásával. Magyarországon a 18. századi bollandista hagyományokon nyugvó jezsuita forrásfeltáró munka során összegyűlt hatalmas mennyiségű iratanyag tette lehetővé a honi historiográfiában az új eredmények és módszerek, így a történeti kritika³⁵ meghonosítását. Ekkor indult

31 *Kubinyi András*: A magyar genealógiai kutatás. *Levéltári Közlemények* 41. (1970/2) 213–221.; *Kállay István*: Genealógia. In: A történelem segédtudományai. Szerk. Uő. Bp. 1986. 102–123.; *Bertényi Iván*: A történeti segédtudományok fejlődése Magyarországon 1951–1991 között. *Turul* 66. (1993/4) 3–14.; *Pandula A.*: Genealógia i. m. 11–28.; *Pandula Attila*: A genealógia ma: a genealógia magyarországi múltjából. In: Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv 17. Szerk. Galambos Sándor – Kujbusné Mecsei Éva. Nyíregyháza 2006. 203–214.; *Pandula Attila*: A genealógia magyarországi historiográfiájának áttekintése. In: *Genealógia I.* Szerk. Kollega Tarsoly István – Kovács Eleonóra – Pandula Attila – Vitek Gábor. Bp. 2012. 7–40.; *Rácz György*: Középkori források a genealógiai kutatásban. In: *Genealógia I.* Szerk. Kollega Tarsoly István – Kovács Eleonóra – Pandula Attila – Vitek Gábor. Bp. 2012. 123–142.

32 A kutatás általában Wertner Mór korszakos munkájára hagyatkozik, amely a 19. század végén jelent meg. *Wertner Mór*: Az Árpádok családi története. (Történeti nép- és földrajzi könyvtár) Nagybeccskerek 1892. Idetartozik továbbá a Kristó Gyula és Makk Ferenc által közreadott Árpád-házi királyok életrajzát tartalmazó írás is. *Kristó Gyula – Makk Ferenc*: Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. Szeged 2000.

33 A 14. századi krónikakompozíció és a genealógiai fikciók, hamisítások kapcsán lásd *Veszprémy László*: Korhűség és forrásérték a magyar Krónika egyes fejezeteiben. In: *Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére. II.* Szerk. Bárány Attila – Dreska Gábor – Szovák Kornél. Bp.–Debrecen 2014. 809–823.

34 *Váczy Péter*: A Vazul-hagyomány középkori kútfőinkben. *Levéltári Közlemények* 18–19. (1940–1941) 304–338.; *Gerics József*: A Tatóny nemzetségről. Adalékok egy krónikahely értelmezéséhez. *Történelmi Szemle* 9. (1966/1) 1–23.

35 A 18. századi forráskritikai szemlélet legfőbb eredményei közé tartozik Benczúr Józsefnek a pannonhalmi alapító oklevélről írt értekezése. *Benczúr József*: Schreiben an einen Freund. Vindobonae 1779., illetve Schwartz Gottfriednak az ún. Szilveszter-bulla eredetiségét megcáfoló írása. *Schwartz Gottfried*: Entlarvte Bulle Pabst Sylvester des II. Lemgo 1777. Vö. *Kosáry Domokos*: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Bp. 1996. 573.

meg az Árpádok genealógiai kapcsolatainak tudományos igényű feltárása is, és azoknak a problémáknak a felvetése, amelyekre a magyar historiográfia az idők során az aktuális szellemi áramlatoknak és történetírói hitvallásoknak megfelelően megpróbált választ találni. Az Árpádok teljes genealógiai irodalmának bemutatása szétfeszítené a kötet kereteit, így inkább arra vállalkoztunk, hogy egy-egy problémás eseten keresztül mutassuk be azokat a historiográfiai műveket és szerzőiket, amelyek jelentős mértékben hozzájárultak a jelenlegi ismereteink formálásához.

A megelégedő hazai történetírás 18. századi művelői hamar felismerték, hogy a magyarországi diplomatikai és narratív források összevetése a külhoni kútfőkkel pontosabb eredményekre vezet, illetve a forráshasználat tekintetében prioritást élveztek a tárgyalt téma korosztályos írásos emlékei. A forrásbázis többek közt a Fuldai Évkönyv, Regino, Liutprand, Merseburgi Thietmar, Gallus Anonymus írásainak bevonásával egyre szélesebb alapokon nyugodott, és ezzel párhuzamosan olyan magyarországi források „felfedezésére” is sor került, mint Anonymus Gestája, a Pozsonyi Évkönyv, a Hartvik-legenda és az Intelmek. Noha kezdetben a kor magyarországi történetírói előszeretettel nyúltak egyháztörténeti témákhoz, ekképpen számos életrajz született,³⁶ a század második felétől kezdve lassú eltolódás figyelhető meg a világi témájú történeti munkák felé.³⁷ Ebben a folyamatban nem kis szerepet játszott egyrészt a katolikus hagyományok mellett a magyarországi protestáns tudományos történetírás megjelenésével keletkező kihívás, másrészt a Göttingeni Egyetem és az ott oktató professzorok, elsősorban Johann Christoph Gatterer, August Ludwig Schlözer és Ludwig Timotheus Splitter történetiszemléletének hatása.³⁸ A később-

36 Az antwerpeni jezsuiták *Acta Sanctorum*ának sikerén felbuzdulva az Árpád-házi szentek életéről viszonylag korán, már a 17. század végétől ismeretesek Magyarországról a bollandista történetírás jellegzetességeit viselő munkák. A sort Hevenes Gábor (1656–1715) 1692-ben közreadott *Ungaricae Sanctitatis Indicia* című műve nyitja, amely 55 magyar vagy Magyarországhoz köthető szent életrajzát tartalmazza, többek közt Szent István, Szent Imre és Gizella királyné életadatai is olvashatók benne. *Hevenes Gábor*: *Ungaricae Sanctitatis Indicia, sive brevis quinquaginta quinque sanctorum, beatorum. Tyrnaviae, 1692.*; Az első igazán tudományos igényű elkészített Szent István-életrajz azonban még váratott magára. A *Vita Sancti Stephani Regis Hungariae Joannes Stillingus* (1703–1762) jezsuita író műve, amely az *Acta Sanctorum* kötetei közé illeszkedett. *Joannes Stillingus: Vita Sancti Stephani Regis Hungariae. Jaurini, 1747.* A munka igényessége és hatása nemcsak abban állott, hogy Magyarországon addig ismeretlen forrásokat is felhasznált a szerző, így Merseburgi Thietmart és Wipót, hanem abban is, hogy Szent István ismeretsége elérte a nagy ősnak tartott Attiláét. Vö. *Szabados György*: Párhuzamos gondolatok Attiláról, Szent Istvánról. *Aetas* 19. (2004/2) 135.; *Szabados György*: A magyar történelem kezdeteiről. Bp. 2006. 171. Mindezen előzmények után Pray György fordított kiemelkedő figyelmet az Árpád-házi szentek életrajzai és legendái felé. Szent Erzsébet, Szent Margit, Szent László és Szent Imre mellett foglalkozott továbbá a korban szentnek tartott Salamonnal is. *Pray György: Vita S. Elisabethae viduae landgraviae Thuringiae, ducis Saxoniae, Hassiae principis et comitis palatinae, nec non B. Margarithae virginis quarum illa Andreae II. haec Belae IV. Hungariae regum filia erat. Ex mss. codicibus eruta, ac praevis dissertationibus illustrata. Tyrnaviae 1770.*; Uő: *Dissertatio historico-critica de Sancto Ladislao Hungariae rege. Posonii 1774.*; Uő: *Dissertationes historico-criticae de sanctis Salomone rege et Emerico duce Hungariae. Posonii 1774.*

37 *Kosáry D.*: Művelődés i. m. 572.

38 A göttingeni egyetemről lásd *Tar Attila*: Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1694–1789. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 11.) Bp. 2004. 14–15., ill. 109–120.; *Szögi László*: Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1789–1919.

biekben mind a Pray György, illetve mind a Bél Mátyás köré szerveződő katolikus és protestáns iskolák előszeretettel fordultak a magyarság régmúltjának tanulmányozásához. Jóllehet ekkor még a magyar történetírás homlokterében – köszönhetően a Bél Mátyás és Johann Georg Schwandtner 1746. évi Anonymus szövegkiadásának³⁹ –, a honfoglalás és a „hét vezér történet” állt, ám az Árpádok genealógiai kapcsolatainak a vizsgálata során mindenképpen előrelépésnek számít bizonyos, magyarországi narratív kútfőkben fellelhető családi összeköttetések tisztázása és feltárása. E korhoz köthető egy-egy problémás genealógiai kapcsolat esetében a kérdés felvetése is tudományos szinten, okleveles, valamint a fent említett külhoni elbeszélő források bevonásával. Többek közt – a kötet időkereteit figyelembe véve – Géza fejedelem házassága, Szent István és Gizella, illetve Szent Imre herceg életadatainak kapcsán alakult ki vita,⁴⁰ emellett Vazul és Szár László esete, azaz András, Béla és Levente származása,⁴¹ továbbá a Koppány-probléma⁴² is élénken foglalkoztatta a korabeli történetírókat. További eredményeket hoztak az Árpádok családi kapcsolatainak feltárásában azok a művek, amelyek a megismert adatok felhasználásával genealógiai táblákat jelentettek meg.⁴³ A 18. századi tudományos igényű történetírásnak sikerült tisztázni Géza fejedelem keresztségben elnyert nevét is, illetve a Merseburgi Thietmarnál megőrzött Vajk névalak felfedezése is a korszakhoz köthető.⁴⁴ Ugyancsak a felvilágosult szellemű történeti irányzatnak köszönheti a magyar

(Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 5.) Bp. 2001. 16., ill. 226–248.; Kosáry D.: Művelődés i. m. 578.

39 Vö. Szabados Gy.: A magyar történelem kezdeteiről i. m. 174–178.

40 Timon Sámuel munkájában Szent István születési idejével kapcsolatban a Thuróczy-krónika alapján az általánosan elfogadott 969. évet tartotta hitelesnek, elutasítva Baronius 989. évmegjelölését. *Timon Sámuel*: Epitome Chronologica Rerum Hungaricarum a nativitate Divi Stephani Primi Regis Apostolici. Cassoviae 1736. 1.; Stillingus Vita Sancti Stephani Regis Hungariae című munkájában ezzel szemben a Hartvik-legendára hivatkozva inkább a 984 körüli évszámot tartotta elfogadhatónak. *Stillingus, J.*: Vita Sancti Stephani Regis i. m. 99–100.; Pray György részletesen taglalta a korabeli ismereteket, többek közt Timon Sámuel, Inchofer Menyhért, Otrókoci Főris Ferenc munkáit citálva. Stillingushoz hasonlóan Pray is Hartvik püspökre hivatkozva utasította el a Thuróczy-krónikában szereplő adatot. *Pray György*: Annales veteres Hunnorum Avarum et Hungarorum. Tyrnaviae 1764. 377.; A források ellentmondásossága miatt a vita időről időre felbukkan a magyar historiográfiában. Legutoljára Kristó Gyula, ill. Tóth Sándor László próbálta meg tisztázni a szent király születési idejével kapcsolatban felmerült problémákat. *Kristó Gyula*: Szent István születési ideje. *Acta Universitatis Szegediensis: Acta Historica* 110. (1999/1) 3–10. és *Tóth Sándor László*: Vajk–István születésének kronológiai problémái. *Acta Universitatis Szegediensis: Acta Historica* 116. (2002) 9–19.

41 *Pray György*: Annales regum Hungariae I. Vindobonae 1763. 4.

42 Uo. 3–5.; Katona István hívta fel a figyelmet arra – Bíborbanszületett Kónstantinos császár művére hivatkozva –, hogy Koppány és apja, Tar Szerénd, az Árpád nemzetség sarja kell legyen, így a hatalomért folytatott harc résztvevőiben egy család rokonságát kell keresnünk, még ha a rokoni fok közelebről nem is határozható meg. *Katona István*: Historia critica regum Hungariae I. Pestini 1779. 710–711. Vö. Szabados György: Magyar államalapítások a IX–XI. században. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 26.) Szeged 2011. 243–279.

43 *Pray Gy.*: Annales regum Hungariae I i. m. 4.

44 Stillingus Szent Istvánról fent említett biográfiájában Ademar Cabanensis alapján ismertette Géza fejedelem keresztségben elnyert nevét és Szent István nevének Waic névalakját Merseburgi Thietmarra hivatkozva. *Stillingus, J.*: Vita Sancti Stephani Regis i. m. 82., 108.

medievisztika olyan fogalmak megalkotását és meghonosítását, mint az Árpád-ház és az Árpád-kor.⁴⁵

A fentebb idézett művek ismertetése – ha csak röviden is – már csak azért is tűnik szükségesnek, mert a 18. század második felében és a 19. század első harmadában született, még jellemzően latin nyelven íródott munkák számos esetben váltak a későbbiekben megjelenő, akár a romantikus, akár a pozitívista honi historiográfia hivatkozási alapjává. A 19. század történetírása azonban tudományosság terén csak a század végén tudott felőzni az előző évszázad nagyjaihoz.⁴⁶ Hóman Bálint a reformkor időszakának történeti kutatásait így értékelte: „a reformkorszak politikai mozgalmainak előterében álló nyelvkérdés a nyelvtudomány és a szépirodalom felé fordította a figyelmet s a túlnyomóan idegen, latin nyelven művelt történettudomány iránt való érdeklődés le hanyatlott. Az 1825 óta mind zajosabbá váló politikai mozgalmak légköre egyébként sem volt alkalmas a kutatómunka iránti lelkesedés fenntartására. Történeti életünk reformkora így lett történetírásunk történetében a hanyatlás, a visszafejlődés korává.”⁴⁷ A 19. századi romantikus és a későbbiekben nemzeti liberális karakterjegyeket magán viselő történetírás igazi hozadéka az Árpádok genealógiai kapcsolatainak feltárásában inkább a forráskiadói tevékenységben ragadható meg. Annak ellenére, hogy az oklevéltárak, illetve más, narratív kútfők kritikai kiadása nem minden esetben érte el a követendő példaként kitűzött *Monumenta Germaniae Historica* sorozat kötetekének színvonalát, mindenképpen pozitív hatást gyakoroltak a hazai történetírásra.⁴⁸ Az Árpádok genealógiai viszonyainak vizsgálata csak a századforduló előtt kapott új lendületre, köszönhetően annak a genealógiai, heraldikai és szfragisztikai érdeklődésnek, amely életre keltette a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaságot.⁴⁹ A Társaság jóvoltából szakszerű és színvonalas tanulmányok láthattak napvilágot, ám mivel a korai magyar történelem esetében erősen forráshiányos időszakról van szó, sok esetben a szerzők később keletkezett források bevonásával vagy a kortárs

45 Palma Ferenc Károly nevéhez fűződik a fogalmak első, tudatos használata, ám kétségtelen, hogy Katona István munkásságához kapcsolódik a kérdés felvetése és magyarázata, ezáltal a magyar történeti irodalomban való meghonosodása is. *Katona I.: Historia critica I* i. m. 1. Vö. *Szabados Gy.: A magyar történelem kezdeteiről* i. m. 215–218.

46 A 19. század magyar történetírására összefoglalóan lásd *Romsics Ignác: Clio* bővületében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel. Bp. 2011. 77–166.

47 *Hóman Bálint: A forráskutatás és forráskritika története Magyarországon*. Bp. 1925. 29–30.; A korszak legtermékenyebb forráskiadási tevékenysége kétségkívül Fejér György nevéhez fűződik, aki megkezdte a jezsuita forrásgyűjtő munka eredményeinek publikálását. (*Codex diplomaticus regni Hungariae*. Buda, 1822–1844)

48 *Romsics I.: Clio* bővületében i. m. 81–82.

49 A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság hasonló célkitűzésekkel alakult, mint a berlini Herold (1869) és az osztrák Adler (1870). Minderről a Turul első számában Radvánszky Béla, a társaság elnöke így fogalmazott: „A föld mozog, nekünk is mozognunk kell; a történelem halad, írásának is haladni kell. A magyar családtörténelem nem állhat meg ott sem, a hová azt egy avatott társunk nagy, alapvető munkája által helyezé. Folytatnunk kell; hirdetni, gyarapítani, terjeszteni akarjuk a kritikailag tisztázott valót. Megneveljük vagy leszállítjuk a származási fákat úgy, mint arra az oklevelek tanítanak, hogy ezen a téren is azon fokra emelkedjünk, a melyen általános történetírásunk áll.” – *Radvánszky Béla: Néhány szó olvasóinkhoz*. Turul 1. (1883/1) 2.

kütfők tudósításainak újszerű értelmezésével próbáltak megnyugtató magyarázattal előállni. Ha konszenzus ezekben a kérdésekben nem is jöhetett létre, mindenképpen előremutatónak értékelhetők azok a törekvések, amelyek a történeti megismerés módszertanában fedezhetők fel, mivelhogy a kialakult nézeteket nemcsak történészek, hanem nyelvészek, régészek és néprajztudósok állásfoglalása is árnyalta. Tulajdonképpen elmondhatjuk, hogy a 19. század utolsó és a 20. század első harmadára sikerült az Árpádok genealógiai összeköttetéseit feltárni, természetesen csak olyan mértékben, amennyire ezt a rendelkezésre álló források megengedték. Azok a viták, amelyek később újfent felizzottak, lényegében egy-egy már ismert elmélet újbóli elvetéséből, megerősítéséből vagy finomításából álltak, és sok esetben az adott nézet csak a mellette kiálló kutató tekintélye miatt vált hivatkozási alappá.⁵⁰

Az Árpád-ház genealógiájának tisztázása körül kialakult viták és eredmények a magyar historiográfiában a nagy szintézisekben és kifejezetten a témával foglalkozó monográfiákban kerültek közlésre, ugyanakkor a folyóiratok hasábjain megjelent szakkikkek és tanulmányok tágabb teret engedtek a tudományos vitáknak.

Pauler Gyula és Marczali Henrik voltak az első olyan magyar nyelvű történeti szintézisek megalkotói, melyek alapvető megállapításai mindmáig megállják a helyüket, köszönhetően a kritikus szemléletű forráskezelésnek és az ezzel párosuló logikus érvelésnek.⁵¹ Az Árpádok genealógiai kapcsolatainak értékelésekor elsősorban a

50 A probléma érzékeltetéséhez érdemes a Géza fejedelem házassági kapcsolata körüli vitában nyilatkozó történészek írásait felidézni. Mint az ismeretes, már Pray György is felvetette, hogy a magyar narratív forrásokkal ellentétben Géza fejedelem I. Mieszko lengyel fejedelem állítólagos testvérével, Adelheid-dal kelhetett egybe. *Pray Gy.*: *Annales veterum Hunnorum* i. m. 372–373. A magyar historiográfiában a Sarolt–Adelheid-vita azóta is rendre fellángol, konszenzusra a historiográfusok Pray György óta sem jutottak, noha a honi medievisztika minden jelentős képviselője kifejtette már a nézetét. Ennélfogva a szintézisekben, illetve életrajzi ihletésű írásokban Géza fejedelem házasságáról szóló részek általában megelégszenek egy-egy neves kutató eredményeinek közlésével. Vö. *Wertner M.*: *Az Árpádok* i. m. 24–31.; *Karácsonyi János*: Szent István anyja, I. András atyja. *Eredmények*. Turul 24. (1906/1) 97–112.; *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt I–II. Bp. 1899 I. 381–382. 33. jegyz.; *Döry Ferenc*: Szent István családi története. In: *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. I–III. Szerk. Serédi Jusztinián (a továbbiakban SZIE). Bp. 1938. I. 457–487.; *Hóman B.*: *Gesta Ungarorum* i. m. 90–91.; *Vajay Sz.*: Géza nagyfejedelem családja i. m. 63–81.; *Györffy Gy.*: István király i. m. 60–64.; *Kristó Gy.*: A magyarok és lengyelek kapcsolatai a 10–12. században. *Történelmi Szemle* 42. (2000/1–2) 1–11.; *Szegfű László*: Sarolta. In: *Középkori kútfőink kritikus kérdései*. (Memoria Saeculorum Hungariae 1.) Szerk. Horváth János – Székely György. Bp. 1974. 239–251. Nézetünk szerint azonban mindenképpen érdemes megjegyezni, hogy a rendelkezésre álló források és azok ellentmondásossága miatt a vitás kérdésekben megnyugtató konszenzus csak kivételes alkalommal várható.

51 *Pauler Gy.*: A magyar nemzet története i. m. I–II.; *Marczali Henrik*: A vezérek kora és a királyság megalapítása. In: *A Magyar Nemzet Története*. I. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1895.; *Marczali Henrik*: Magyarország története az Árpádok korában (1038–1301). In: *A Magyar Nemzet Története*. II. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1896.

nyelvészet⁵² és a néprajz⁵³ eredményeit vonták be a kutatásba, így próbálva meg áthidalni a források szűkszávsága és legfőképpen ellentmondásossága miatt kialakult szakadékokat. A fentebb említett problémásabb esetek kapcsán a szerzők művei alapvetően egységes képet mutatnak, a Vazultól származó hercegek genealógiájának vonatkozásában azonban Paulerrel ellentétben Marczali rámutatott arra, hogy a Szár Lászlótól való leszármazás elmélete azért maradhatott fent narratív kútfőinkben, hogy Szent Istvánt felmentse a későbbi királyok ősenek számító Vazulnak a megcsonkításától.⁵⁴ A következő nagy hatású összefoglaló műben, a Hóman Bálint és Szekfű Gyula által jegyzett Magyar Történetben,⁵⁵ melynek vonatkozó részeit Hóman írta, tulajdonképpen hasonló genealógiai adatokat találunk, mint Marczalinál és Paulernél. Hóman annyival egészítette ki a Marczali által megfogalmazottakat, hogy a Szár Lászlótól való származás megörökítésével a krónikások nem Szent Istvánt kívánták felmenteni a Vazulra kirótt kegyetlen ítélet ódiama alól, hanem a dinasztia későbbi királyainak származását próbálták a „szomorú emléké” Vazultól eltávolítani.⁵⁶ A polgári történetírást követő marxista szemléletű munkák közül kiemelkedik az a történeti szintézis, amelynek a magyar középkort bemutató része Györffy György és Kristó Gyula munkája. A mű sajnos nemcsak csonka, hiszen csak a két részből álló első kötet készült el, amely az események tárgyalásában 1242-ig halad, hanem a szerzők történeti szemléletmódjából adódóan igen ellentmondásos is.⁵⁷ Kristónak a későbbiekben önállóan is megjelentetett összefoglaló munkájában, mely elsősorban a felsőoktatás számára készült, táblázatos formában is helyet kapott az Árpádok genealógiája.⁵⁸ Zsoldos Attila nevéhez fűződik a Millenniumi Magyar

52 A nyelvészet eredményeit általában a magyar őstörténet kapcsán idézte a korabeli történetírás. Pray még nem fogadta el ezeket az eredményeket és ragaszkodott a hun származáselmélethez még akkor is, amikor Sajnovics János kimutatta a magyar és lapp nyelvek közti rokonságot, amit Gyarmati Sámuel egészített ki a finn–magyar nyelvrokonság tézisével. *Sajnovics János: Demonstratio idioma Ungarorum et Laponum esse. Tyrnaviae 1770.*; *Gyarmati Sámuel: Affinitas linguae hungaricae cum linguis fennicae. Gottingae 1799.*; Az első olyan történetíró, aki elvetette a hun–avar–magyar származáselméletet és a magyarokat finnugor népként mutatta be, Engel János Keresztély volt. Vö. *Romsics I.: Clio bűvöletében* i. m. 43.; Pauler Karácsonyi János érvelését elfogadva, a Vazul–Vászoly névalakban valamiféle német kapcsolatot vélt felfedezni. *Pauler Gy.: A magyar nemzet története* i. m. I. 75. és 413. 153. jegyz.; Marczali nyelvészeti érvek mentén tartotta elfogadhatatlannak a hun származáselméletet. *Marczali H.: Vezérek kora* i. m. 41–44.; Ezenfelül elvetette a Vazul névalak német eredetét, és emellett állt ki, hogy görög összeköttetéseket kell keresni a név mögött. Uo. 303.

53 Pauler elsősorban a honfoglalás kor viszonyainak ismertetésekor használta fel Hunfalvy Pál, Vámbéry Ármin és Tagányi Károly munkáit. *Pauler Gy.: A magyar nemzet története* i. m. I. 373–376. 4–9. jegyz.

54 Pauler a magyar krónikás hagyományt tartotta mérvadónak, ezzel elfogadta Anonymus és Kézai híradását, és úgy gondolta, hogy a hercegek Szár Lászlótól származtak. *Pauler Gy.: A magyar nemzet története* i. m. I. 414. 155. jegyz.; Vazul kapcsán pedig felvetette annak a lehetőségét, hogy valójában két Vazullal van dolgunk, az „idősebb” Vazul lenne a Váradi Krónikában szereplő Bonuzlo. Pauler szerint az „ifjabb” Vazul vakítottatta meg Szent István, akit az idősebb Vazul/Bonuzlo fiának vélt a neves historiográfus. *Pauler Gy.: A magyar nemzet története* i. m. I. 413. 154. jegyz.

55 *Hóman Bálint – Szekfű Gyula: Magyar Történet. I–VII.* Bp. 1935. I–II.

56 Uo. I. 234.

57 *Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig I/1–2.* Szerk. Székely György – Bartha Antal (a továbbiakban MT). Bp. 1984. I/1–2.

58 *Kristó Gyula: Magyarország története 895–1301.* Bp. 2007. 304–308. (genealógiai tábla).

Történet lapjain megjelent írás, mely a Magyar Királyság korai és érett középkori történetét dolgozza fel.⁵⁹ A munka során, mint egyébként a hasonló szintézisek szintje mindegyikében, az Árpád-házzal kapcsolatos genealógiai kutatások eredményei életrajzi adatok formájában jelentkeznek, a problémás esetek rövid bemutatásával. Végezetül szólnunk kell az Akadémiai Kiadó által 2007-ben megjelentetett Magyarország története című munkáról,⁶⁰ melynek vonatkozó, Árpád-kori részének feldolgozása Font Márta munkája.⁶¹ A szerző a vitatott genealógiai kapcsolatok esetében felhívja a figyelmet arra, hogy „a szakirodalomban fellelhető, bizonytalan lábakon álló hipotézisek” többféle megoldást kínálnak egy-egy problémás genealógiai kapcsolat feltárására, ami egyértelműen a szűkös forrásadottságokra és egy-egy töredékes adat megannyi értelmezési lehetőségére vezethető vissza.

A magyar történetírás a szintézisek mellett a témának két olyan monográfiát szentelt, amelyet a mai napig is idézni szokás az Árpád-kor történetének kapcsán. Az egyik, és időben is az első, Wertner Mór 1892. évben kiadott korszakos műve.⁶² Adatait tekintve mára már több ponton kiegészítésre szorul, hiszen a szerző ekkor még csak a nagyrészt a fentebb ismertetett 18. századi auktorok műveire támaszkodhatott, tehát többek között Pray György, Cornides Dániel, Katona István és Bél Mátyás munkáira, illetve a 19. században meginduló oklevélkiadások eredményeire, továbbá Thuróczy János krónikájára.⁶³ A kötet időkereteit figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy Wertner művében újfent azok a genealógiai kapcsolatok a legproblémásabbak, amelyeket még a 18. század során ismert fel a magyar történetírás, s a fentebb említett szintézisek íróit is arra készítette, hogy állásfoglalásukat akár lábjegyzetben, akár genealógiai táblázatok segítségével megokolják.⁶⁴ Az Árpád-ház genealógiai összeköttetéseit Kristó Gyula és Makk Ferenc is vizsgálta,⁶⁵ ám munkájukat nem kíséri jegyzetapparátus, így nehezen dönthető el, hogy a szerzők milyen elgondolásból határoztak egyik vagy másik elmélet mellett vagy éppen ellenében. Mindenesetre kutatásaik eredményét genealógiai táblázatban is megjelentették. Szólnunk kell továbbá azokról a monografikus feldolgozásokról, amelyek nem kifejezetten genealógiai jellegűek, viszont témájukat tekintve egy-egy Árpád-házi uralkodó életét dolgozzák fel, így nem nélkülözhetik a családi viszonyok ismertetését.

59 *Zsoldos Attila*: Magyar középkor: Az Árpádok és az Anjouk. In: Millenniumi magyar történet. Szerk. Tóth István György. Bp. 2001. 37–113.

60 *Font Márta*: A középkori Magyar Királyság. Az Árpád-házi királyok kora (970–1301). In: Magyarország története. Szerk. Bálint Csanád – Font Márta – Katus László – Kubinyi András – Pálffy Géza – Romsics Ignác. Bp. 2007. 40–169.

61 Uo.

62 *Wertner M.*: Az Árpádok i. m.

63 Wertner Mór munkájáról és annak máig érvényes hatásairól részletesen lásd *Bertényi Iván*: Wertner Mór és az Árpádok családi története. In: Wertner Mór emlékkönyv. Szerk. Himmler György. Párkány 1999. 37–42.

64 Hóman Bálint Géza fejedelem családi összeköttetései és a Vazulidák kapcsán látta szükségesnek az általa képviselt nézet genealógiai táblázatban való összefoglalását. *Hóman B. – Szekfű Gy.*: Magyar Történet i. m. (a vonatkozó rész Hóman Bálint munkája) I. 233.

65 *Kristó Gy. – Makk F.*: Az Árpádok. Fejedelmek és királyok i. m.

A 19. századi kutatásban Pór Antal⁶⁶ és Kiss Bálint,⁶⁷ majd pedig Patek Ferenc⁶⁸ említhetők e tárgykörben. A későbbiekben Györffy György,⁶⁹ Kristó Gyula,⁷⁰ Bogyay Tamás⁷¹ és Font Márta⁷² munkái váltak mérvadóvá e téren. E helyütt érdemes röviden kitérni a Korai Magyar Történeti Lexikonban foglaltakra is, amelyben az Árpádok genealógiai táblája Kristó Gyula és Makk Ferenc,⁷³ a velük rokonságban álló Anjou-ág dinasztikus táblázatba foglalása pedig Engel Pál⁷⁴ munkáját dicséri. Szintén Engel nevéhez köthető a Piastok⁷⁵ és Přemyslidák⁷⁶ genealógiai adatainak összefoglalása. Az Árpádok dinasztikus összeköttetéseinél kiemelt szerephez jutó Rurikidák leszármazási viszonyainak közzététele Makk Ferenc munkája.⁷⁷

A tudományos cikkek és tanulmányok már részletesebben tárgyalták az Árpád-ház genealógiája kapcsán problémásnak ítélt viszonyokat. Magyarországon kezdetben a genealógiai viták legfőbb fórumának az 1883 folyamán alapított Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Turul című, negyedévente megjelenő periodikája számított. Szerkesztői között olyan jeles személyeket találunk, mint Fejérváry László és Áldásy Antal. Az Árpádok kapcsán Nagy Géza,⁷⁸ Karácsonyi János⁷⁹ és Wertner Mór⁸⁰ írásai számítanak kiemelkedőnek. A folyóirat 1951 és 1992 között

66 *Pór Antal*: Habsburgi Ágnes magyar királyné és Erzsébet hercegasszony az Árpádok utolsó sarja. Bp. 1888.

67 *Kiss Bálint*: Az Árpádok királyi vére magyar családokban. Bp. 1895.

68 *Patek Ferenc*: Az Árpádok és Anjouk családi összeköttetése. Századok 52. (1918) 449–495.

69 *Györffy Gy.*: István király i. m.

70 *Kristó Gyula*: Szent István király. (Tudomány-Egyetem. Történeti életrajzok) Szerk. Póto János. Bp. 2001.

71 *Bogyay Tamás*: Stephanus Rex. Bp. 1988.

72 *Font Márta*: Könyves Kálmán és kora. (IPF Monográfia) Szekszárd 1999.; *Font Márta*: Koloman the Learned, King of Hungary. (Szegedi Középkorász Műhely) Szeged 2001.

73 *Kristó Gyula – Makk Ferenc*: Árpádok. In: Korai Magyar Történeti Lexikon. Szerk. Kristó Gyula (a továbbiakban KMTL). Bp. 1995. 60–66.

74 *Engel Pál*: Anjouk. In: KMTL 46–49.

75 *Engel Pál*: Piastok. In: KMTL 547–549.

76 *Engel Pál*: Přemyslek. In: KMTL 560–561.

77 *Makk Ferenc*: Rurikok. In: KMTL 584–589.

78 Nagy Géza, aki leginkább régészként szerzett érdemeket, a folyóirat hasábjain nyelvészeti eszközökkel vizsgálta az Árpád-korból származó személyneveket. *Nagy Géza*: Árpád-kori személyneveink I–II. Turul 9. (1891) 49–57. és 112–130.; Uő: A Geisa név kiejtése. Turul 10. (1892) 38–48.; Az Árpád-ház címmel pedig Wertner Mór monográfiájára reagált. Uő: Az Árpád-ház. Turul 11. (1893) 138–141. Érdeklődése inkább a magyar honfoglalás és az azt követő korszak irányába mutatott, de rendszerbe foglalta ismereteit az Árpádok dinasztiáján belüli trónöröklés kapcsán is. Uő: Az Árpád-ház moidai genealógiája. Turul 12. (1894) 1–9.; Uő: Trónöröklés az Árpádok alatt. Turul 32. (1914) 19–25.

79 Karácsonyi értekezései a Turul oldalain elsősorban az Árpádok korai történetére koncentrálnak, Géza fejedelem, Szent István, Szent László személyét érintő tanulmányai emelhetők ki. *Karácsonyi János*: Szent István anyja. I. András atyja. Új eredmények. Turul 24. (1906) 97–112.; Ennek a jellemzően forráshiányos időszaknak a problémáit a rendelkezésre álló kútfők újraértelmezésével próbálta megoldani. Következtetései alapjaiban, néhány kivételtől eltekintve máig megállják a helyüket. Uő: Az Árpád-ház második elágazása. Turul 8. (1890) 50–54.

80 Wertner Mór nagy szorgalommal vetette bele magát a genealógiai adatok gyűjtésébe. Az e tárgyban megjelent írásait lehetetlenség lenne e helyütt idézni. A teljesség igénye nélkül: *Wertner Mór*: Az Árpádok a régibb külföldi genealógiában. Turul 3. (1885) 105–113.; Uő: Az Árpádok házassági

politikai okok miatt nem tudott megjeleni – a genealógia mint történeti részdiszciplína az egyetemeken oktatott segédtudományok közül is kikerült –, ám szerencsére az Árpádok kapcsán más orgánumok hasábjain rangos írárok láthattak napvilágot. Elsősorban Váczy Péter,⁸¹ Vajay Szabolcs,⁸² Györffy György,⁸³ Geric József⁸⁴ és Kristó Gyula⁸⁵ munkássága emelhető ki, a magyar királynék genealógiai adatai pedig röviden megtalálhatóak Zsoldos Attila monográfiájának mellékletében.⁸⁶ Fontos megemlíteni továbbá Koszta László tanulmányát is, amely egyháztörténeti eredmények bevonásával és az Árpádok, Piastok és Přemyslidák közötti szövetségi rendszerek figyelembevételével vizsgálta a három dinasztia között fennállt genealógiai kapcsolatokat.⁸⁷

Az Árpád-ház genealógiai és dinasztikus kapcsolatait legújabbban a Kijevi Russzal összeköttetésben Font Márta,⁸⁸ a Piastokkal és Přemyslidákkal kapcsolat-

összeköttetései. Turul 3. (1885) 145–157.; Uő: Glosszák az Árpádok genealógiájához I–III. Turul 5. (1887) 12–18., 70–78., ill. 107–112.; Uő: Árpádok és Nemanjidák (Politikai-genealógiai adalékok a magyar szerb viszonyok történetéhez). Erdélyi Múzeum 16. (1890) 550–578.; Uő: „Synadene” királyné. Adalék az Árpádok genealógiájához. Erdélyi Múzeum 17. (1891) 319–328. Emellett írt az Anjoukról és hozzászólt a Karolingok genealógiájához is. Uő: Anjou. Genealogische Skizze. Wien 1884.; Uő: Zur Genealogie der Karolinger. Wien 1884. A középkori magyar nemzetségek, a délszláv uralkodók, a lengyel–magyar és sziléziai kapcsolatok is foglalkoztatták és archontológiai adattárat is közzétett. Uő: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Számos genealogiai táblázattal. Wien 1891–92.; Uő: A középkori délszláv uralkodók genealógiai története. Temesvár 1891.; Uő: Die Allianzen der Árpáden. Politisch-genealogische Studie. Wien é. n.; Uő: Schlesisch-ungarische Allianzen. H. n., é. n.; Uő: Az Árpádkori erdélyi vajdák ismeretéhez. Erdélyi Múzeum 28. (1902) 496–500.; Általános genealógiai témájú írásai hozzájárultak a történeti segédtudomány magyarországi fejlődéséhez és annak 19. század végi, illetve 20. század eleji felvirágzásához. Uő: A genealogia középkori és újkori fejlődése. I–III. Turul 23. (1905) 52–57., 104–112., ill. 150–157.; Uő: Genealogie und Geschichte. Wien 1884.; Uő: Historisch-genealogische Irrthümer. Wien 1884.

81 Váczy P.: Vazul-hagyomány i. m. 304–338.

82 Vajay Szabolcs: Agatha, Mother of Saint Margaret, Queen of Scotland. Duquesne Review. A Journal of Social Sciences 7. (1962/2). 71–87.; Uő: Géza nagyfejedelem és családja. In: Székesfehérvár évszázadai. 1. Szerk. Kralovánszky Alán. Székesfehérvár 1967. 63–100.; Uő: Byzantinische Prinzessinnen in Ungarn. In: Ungarn Jahrbuch 10. Zeitschrift für interdisziplinäre Hungarologie. 15–28. München 1979. 15–28.; Uő: Veszprémvölgy és alapítói. Levéltári Szemle 38. (1988/4). 20–24.; Uő: Még egy királynék? I. Endre első felesége. Turul 72. (1999/1–2) 17–23.; Uő: I. Géza király és családja. Turul 79. (2006/1–2) 32–39.

83 Györffy Gy.: István király i. m.

84 Geric J.: A Tátony nemzetségről i. m. 1–23.; Geric József: Krónikáink néhány genealógiai vonatkozásáról. Irodalomtörténeti Közlemények 71. (1967/5–6) 583–598.

85 Kristó Gyula: I. István és családja az Árpád-kori történetírásunkban. In: Uő: Írárok Szent Istvánról és koráról. Szeged 2000. 195–227.; Uő: Mikor lett fejedelem Géza? In: Árpád fejedelemről Géza fejedelemig. 20 tanulmány a 10. századi magyar történelemről. Bp. 2002 199–211.; Uő: Szent István születési ideje i. m. 3–10.; Uő: Magyarok és lengyelek i. m. 1–18.; Uő: Szent István király i. m.

86 Zsoldos A.: Az Árpádok és asszonyaik i. m.

87 Koszta László: A hradištei bencés monostor alapításának magyar vonatkozásai. In: Ünnepi kötet dr. Blazovich László egyetemi tanár 70. születésnapjára. Szerk. Balogh Elemér – Homoki-Nagy Mária. Szeged 2013. 403–426.

88 Font Márta: Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 21.) Szeged 2005.

ban pedig Bagi Dániel⁸⁹ vizsgálta. A genealógiai fikciók és hamisítások megértéséhez máig nélkülözhetetlenek Helmut Beumann megállapításai,⁹⁰ illetve Gerd Althoff írásai.⁹¹ Legutóbb Bagi Dániel szentelt egy tanulmányt a 11–13. századi kelet-közép-európai narratív kútfőkben fellelhető genealógiai fikciók és hamisítások legitimációs eszközeinek bemutatására.⁹² A téma iránti érdeklődést jelzi, hogy újabban már a Magyarországgal szomszédos dinasztiák női tagjainak és az Árpád-házi hercegek kapcsolatairól is született írás.⁹³

1.2.2. DIPLOMÁCIATÖRTÉNET

A diplomáciatörténet fogalmát előtérbe helyező szakirodalom alapvetően modern fogalmak, jelesül a diplomácia és a diplomáciatörténet 11–12. századba való visszavetítésével próbálja tárgyalni és értelmezni a dinasztiák közötti összeköttetéseket, sőt a dinasztia egyes ágain belüli kapcsolatokat is. A diplomácia, azaz a kapcsolattartás, információgyűjtés, reprezentáció és különböző konfliktusok és érdekellentétek megoldására irányuló tárgyalássorozatok komplex rendszere visszavezethető ugyan az antikvitásra, ám magának a diplomáciának a kialakulását a szakirodalom a 15–16. századra helyezi.⁹⁴ Kétségtelen, hogy a fentebb részletezett egyes, a diplomácia körébe tartozó elemek külön-külön megfigyelhetők a tárgyalt időszak keretein belül, azonban a kapcsolattartás intézményi háttéréről a korban nem beszélhetünk. Emellett a kora középkorban az országok közti érdekképviseleti kapcsolatok középpontjában

89 *Bagi D.*: *Divisio Regni* i. m.; *Bagi Dániel*: Genealogische Beziehungen zwischen Piasten und Arpaden im 11. und frühen 12. Jahrhundert. In: Fernhändler, Dynasten, Kleriker. Die Piastische Herrschaft in Kontinentalen Beziehungsfeldern vom 10. bis 13. Jh. Hrsg. Darius Adamczyk – Norbert Kersken. Wiesbaden 2015. 135–154.

90 Beumann már 1950-ben felhívta a figyelmet arra, hogy a középkori narratív források szerzőinek a történelemszemléletét is érdemes vizsgálat alá venni, hiszen ezek a szerzők történetírói stratégiájukat ez alapján alakították ki, amely elválaszthatatlan az egyes auktórok életútjától. *Helmut Beumann*: Widukind von Korvei. Weimar 1950. 6–8. A neves német historiográfus arra is rámutatott, hogy a kútfőkben fellelhető fikciók sokkal többet árulnak el a művek keletkezési körülményeiről és koráról, mint a köztörténetről szóló részek. Uő: *Die Historiographie des Mittelalters als Quelle für die Ideengeschichte des Königtums*. *Historische Zeitschrift* 180. (1955/1) 449–488.; Ezek a megállapítások szervesen beépültek a későbbi német történeti kutatásba. *Gerd Althoff*: Genealogische und andere Fiktionen in mittelalterlicher Historiographie. In: *Inszenierte Herrschaft. Geschichtsschreibung und politisches Handeln im Mittelalter*. Hrsg. Gerd Althoff. Darmstadt 2003. 28–51.

91 Uo.

92 *Bagi Dániel*: Genealogische Fälschungen und Fiktionen als Legitimierungsmittel in narrativen Quellen des östlichen Europas im 11–13. Jahrhundert. In: *The medieval chronicle* 8. Ed. Erik S. Kooper – Sjoerd Levelt. Amsterdam 2013. 75–92.

93 *Barabás Gábor*: Viola opolei hercegnő és Kálmán szlavón herceg. *Világtörténet* 5. (2015/37) 5–28., ill. *Zsoldos Attila*: Les filles des rois arpadiens de Hongrie comme instruments d'une politique dynastique. In: *Mélanges de l'École française de Rome - Moyen Âge* [En ligne], 129/2 (2017, mis en ligne le 03 avril 2018, consulté le 23 décembre 2018.) URL: <http://journals.openedition.org/mefrm/3661> (letöltés ideje: 2018. 12. 23.)

94 Összefoglalóan lásd *Jeremy Black*: *A History of Diplomacy*. London 2010. 17–26.

egyértelműen az uralkodó dinasztia által megfogalmazott célok álltak,⁹⁵ nem pedig valamiféle „államérdek”. Ahogyan a történeti szakirodalom az állam fogalmát is egy a moderntől teljesen eltérő szerkezetre vonatkoztatja,⁹⁶ úgy véleményünk szerint a diplomácia mint *terminus technicus* esetében is óvatos körültekintés javallott. Mindenesetre a terminológiai problémák ellenére a diplomáciatörténeti szakirodalmi munkák jelentős mértékben hozzájárultak az Árpádok kapcsolatainak feltérképezéséhez.

Összefoglaló munkával Deér József, illetve Makk Ferenc jelentkezett.⁹⁷ Mindkét mű címválasztásában megjelenik a külpolitika szó, ám a terminológiával kapcsolatosan Makk szükségesnek érezte megjegyezni: „*noha könyvünk címében hordozza a külpolitika szót, a korai középkor sajátosságainak megfelelően modern értelemben vett külpolitikáról nem beszélhetünk, hanem csak egymással kölcsönhatásban levő külkapcsolatokról.*”⁹⁸ A hasonlóság nem kizárólag a címválasztásban érhető tetten, hanem a módszertan tekintetében is, ugyanis 1928 során Deér József vetette először vizsgálat alá a magyarság kapcsolatait a környező hatalmakkal és helyezte azt az európai események kontextusába. A munka számos megállapítása azonban az újabb kutatások fényében már meghaladottnak tekinthető. Részben ezek az új eredmények jelennek meg Makk Ferenc monográfiájában, aki szintén a 10. és a 12. századi kapcsolatokat elemezte.

Az Árpádok dinasztiájának külkapcsolati vizsgálata igen előkelő helyet foglal el a korszak historiográfiai irodalmában. Monográfiák és szakcikk sora áll rendelkezésünkre, tematikai csoportosításukat tekintve általában egy-egy környező királyság, a birodalom vagy egy népcsoport, illetve az Árpádok királysága közti kapcsolatrendszer tárgyalják. Bizánc vonatkozásában Moravcsik Gyula⁹⁹ és Olajos Teréz¹⁰⁰ írásai máig mérvadóak, Magyarország és a Szentszék közti kapcsolatokat először Fraknói Vilmos,¹⁰¹ majd a Zombori István szerkesztésében megjelent tanulmánykötetet jegyző szerzők sora vette vizsgálat alá.¹⁰² Legújabban a Pécsi Tudományegyetemen zajló kutatások eredményeit összefoglaló online adatbázist,¹⁰³ illetve

95 Uo. 26.

96 *Sasbalmi Endre*: A nyugat-európai államfejlődés vázlata: 1000–1700. Bp. 2006. 10–11.; Uő: „Európa”, „Kelet-Európa” és a „Balkán” mint intellektuális-történeti konstrukciók. In: „Kelet-Európa” és a „Balkán”, 1000–1800. Intellektuális-történeti konstrukciók vagy valós történeti régiók? Szerk. Uő. (Kelet-Európa és Balkán Tanulmányok 4.) Pécs 2007. 12.

97 *Deér József*: A magyar törzsszövetség és patrimoniális királyság külpolitikája. Bp. 1928.; *Makk F.*: Külpolitika i. m., ill. *Makk F.*: Külpolitika DSc i. m.

98 *Makk F.*: Külpolitika i. m. 6.

99 *Moravcsik Gyula*: Bizánc és a magyarság. Bp. 2003.

100 *Olajos Teréz*: Bizánci források az Árpád-kori magyar történelemhez. Acta Universitatis Szegediensis Opuscula Byzantina XII. Szeged, 2014.; Uő: Egy felhasználatlan forráscsoport a 11. századi magyar–bizánci kapcsolatok történetéhez. Századok 132. (1998/1) 215–222.

101 *Fraknói Vilmos*: Magyarország és a római Szentszék. Bp. 1901.

102 Magyarország és a Szentszék kapcsolatának 1000 éve. Szerk. Zombori István. Bp. 1996.

103 A DeLegatOnline adatbázis kiépítése 2014-ben kezdődött meg az NKFIH NN 109690. sz. pályázat (Pápai megbízottak a 11–13. századi Magyarországon – online adattár) keretében. 2016 végéig a 11–13. században Magyarországon tevékenykedő pápai megbízottak prozopográfiai adattára készült

Barabás Gábor monográfiáját szükséges megemlíteni, amelyek jelentősen gyarapították ismereteinket a pápaság és Magyarország 11–13. századi kapcsolatainak vonatkozásában.¹⁰⁴ Itália viszonylatában Jászay Magda,¹⁰⁵ az angol–magyar kapcsolatokat Laszlovszky József¹⁰⁶ elemezte a tárgyalt időszak keretein belül. Legutóbb Bárány Attila jelentkezett az Árpádok és a dél-itáliai normann dinasztia kapcsolatainak vizsgálatával.¹⁰⁷

A Kijevi Rusz és az Árpádok összeköttetései már merőben más, modern, a dinasztiai közötti kapcsolatokat elemezve Font Márta írásából ismeretesek.¹⁰⁸ Szintén az uralkodócsaládok tagjai között létesült viszonyok alapján vizsgálta Kristó Gyula a 10–12. századi magyar–lengyel érintkezéseket.¹⁰⁹

1.2.3. KAPCSOLATTÖRTÉNET

A dinasztikus kapcsolatok történeti értelmezésében a 20. század során a szocialista ihletésű történetírás államközi kapcsolatokat vélt felfedezni. Az 1945 után megjelenő és a kommunista hatalomátvétel után egyeduralkodóvá váló szemlélet jegyében írt művek, majd a Kádár-korszak alatt meginduló professzionalizálódás¹¹⁰ alatt született munkák mindvégig államalakulatok közötti kapcsolatokként kezelték a dinasztiai közti érintkezéseket. Ennélfogva a kapcsolattörténeti munkák mindig is az államelméletet előtérbe helyező módszertani gyakorlat egyik ágának tekinthetők. Niederhauser Emilnek a szláv „államok” kialakulásáról írt rövid, inkább ismeretterjesztő jellegű korai írása¹¹¹ is amellett foglal állást, hogy a nemzeti, vérségi viszonyok felszámolásával, különböző államok jelentek meg Kelet-Európában. A szerző az állam fogalmát egyfajta „territoriális-politikai jellegű szervezetként” definiálta. Munkájában a Kijevi Rusz, Csehország, Lengyelország, Bulgária, Szerbia és Horvát-

el, ami jelenleg is elérhető az adatbázisba történő regisztrációval és bejelentkezéssel. Az adatbázis kiépítése 2017-től újult erővel folyik az NKFIH NN 124763. sz. pályázat (Pápai megbízottak a 14. századi Magyarországon – online adattár) támogatásával. Ennek célja az 1294 és 1378 között Magyarországon tevékenykedő pápai megbízottak prozopográfiai adattárának elkészítése a DeLegatOnline I projekt nyomdokain haladva, ill. azt továbbfejlesztve. Az adatbázist fejlesztő kutatócsoport Kiss Gergely irányítása alatt tevékenykedik, tagjai: Maléth Ágnes, Barabás Gábor és Báling Péter. A DLO adattár a következő címen érhető el: <http://delegatonline.pte.hu>.

104 *Barabás Gábor*: A pápaság és Magyarország a 13. század első felében. Pápai hatás. Együttműködés. Érdekellentét. (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 5.) Pécs 2015.

105 *Jászay Magda*: Párhuzamok és kereszteződések a magyar–olasz kapcsolatok történetéből. Bp. 1982.

106 *Bárány Attila – Laszlovszky József – Papp Zsuzsanna*: Angol–magyar kapcsolatok a középkorban I–II. Gödöllő–Máriabesnyő 2008–2012. (a vonatkozó részek Laszlovszky József munkái). I. 5–200.

107 *Bárány Attila*: Hongrie et les Normands de l'Italie du Sud à la fin du XIe et dans la première moitié du XIIe siècle, „Mén anei en Ongria”. In: Relations franco-hongroises au Moyen Âge II. Szerk. Györkös Attila – Kiss Gergely. Debrecen 2017. 25–72.

108 *Font M.*: Rurikida fejedelmek i. m.

109 *Kristó Gy.*: Magyarok és lengyelek i. m. 1–18.

110 A 20. századi történetírás korszakairól lásd *Romsics I.*: Clio bővületében i. m. 356.

111 *Niederhauser Emil*: A szláv államok kialakulása. Bp. 1949. 29.

ország kapcsán önálló államok külpolitikájáról esik szó. Legmarkánsabban azonban a Piastok Lengyelországa kapcsán fogalmazott: „Ezek a területeken most érkezett el a társadalom ahhoz a fejlődési fokhoz, amikor megjelenik az állam, mint erőszakszervezet [...] a kialakuló államok külpolitikailag nem veszélyesek.”¹¹² A hagyományos kapcsolat-történeti szemlélethez igazodva a kötet alapján a dinasztikus házasságok a béke és a szövetségi rendszerek kiépítésének zálogai, erről tesz tanúbizonyságot a Bulgáriáról írt monografikus művében¹¹³ is, a Péter cár és Bizánc közti békekötés kapcsán. Bő tíz évvel a rendszerváltozás után megjelent Kelet-Európa történelmét feldolgozó kötetében is ezen elvek szerint tárgyalta az egyes középkori „államalakulatok” történetét, külön kitérve az ezredforduló eseményeire, hiszen ekkor alakult ki a kelet-európai „államok” zöme. A szerző annyiban változtatott az álláspontján, hogy a Piast-dinasztián belüli területi osztozkodás és az ehhez vezető belviszály kapcsán már feltételezte, hogy „[...] lehet, hogy tudomásul kell venni: itt valamiféle családi szokásról van szó”.¹¹⁴

Szervesen igazodik az effajta szemlélethez Perényi József műve, aki Lengyelország történelmét dolgozta fel monográfiájában.¹¹⁵ Perényi is a középkori „államok élete”¹¹⁶ alapján vázolta fel a politikátörténetet és az egyes dinasztiák kapcsolatait. A Lengyelország történetében foglaltakról is elmondható, hogy az uralkodócsaládok közt létrejött házassági kapcsolatok a béke megteremtésének szándékával összefüggésben kerülnek tárgyalásra. Az egyes uralkodók politikai célkitűzései mint államilag meghatározott külpolitikai feladatok szerepelnek.¹¹⁷

Általánosságban tehát megállapítható, hogy a magyarországi szocialista historiográfia a dinasztikus királyságokat és fejedelemségeket önálló államalakulatnak fogta fel, és történetírásának középpontjában is az államtörténet eszméje állott. Az uralkodó dinasztiákat nyilvánvaló okoknál fogva megemlíti ugyan, de csak abban a minőségben, mint az államnak uralkodót adó családot. Ez abból a történelmi materialista nézetből fakad, amely szerint az államon belül kialakult osztályok permanens harcban állnak egymással, az uralkodó dinasztia pedig csak az elnyomó osztály egy szegmensét képezi, amely egyedül nem is lenne képes a széles tömegek alávetésére és kordában tartására. Ebből következőleg az adott területen élő kizsákmányolt népesség és elnyomó réteg története nem lehet más, mint társadalmi feszültségektől tarkított, ám a szomszédos hatalmak felé egységes állami képet mutató országok története.¹¹⁸

112 Uo. 27.

113 *Niederhauser Emil*: Bulgária története. (Stúdium Könyvek 10.) Bp. 1959. 37.

114 *Niederhauser Emil*: Kelet-Európa története. (História Könyvtár. Monográfiák 16.) Bp. 2001. 36.

115 *Perényi József*: Lengyelország története. (Stúdium Könyvek 31.) Bp. 1962.

116 Uo. 11.

117 Uo. 17–19.

118 Az ilyen megközelítésben keletkezett társadalomtörténet példájára lásd uo. 20–25.

A rendszerváltás utáni időszakban is keletkeztek kapcsolattörténeti ihletésű munkák, amelyek már elhagyták a szocialista történetírás kötelező frázisait, azonban alapvetően állami kapcsolatok szintjén értelmezték a dinasztiai kapcsolatokat.¹¹⁹

I.2.4. TÁRSADALOMTÖRTÉNET

Jóllehet az Árpád-kor historiográfiája kiemelt figyelmet szentelt a társadalmi viszonyok vizsgálatának, eddig a leginkább a német nyelvterületen meginduló, Gerd Althoff nevével fémjelzett münsteri iskola kutatási eredményeinek a kelet-közép-európai térségre történő adaptációja csak részben valósult meg.¹²⁰ A német professzor vizsgálódásainak homlokterében főként a középkori szociális érintkezések kommunikációs formái, feltételei és társadalmi hatásai állnak. Módszertani elve szerint a középkori konfliktusok vizsgálatát a narratív forrásokban újra és újra felbukkanó sztereotípiák elemzésével kell elvégezni, ahol a viszály kiindulópontját a barátság, azaz az *amicitia* megbomlása jelentette a felek között. A barátság helyreállítása is lehetséges volt a megfelelő rituálék és „protokoll” alkalmazásával a Karoling–Ottonianus korban érvényes politikai játékszabályok szerint.¹²¹

A német medievisztikában a 20. század közepétől indultak meg azok a kutatások, amelyek bizonyos középkori csoportok közti kapcsolatokat próbáltak meg kimutatni a 8. és 10. század között keletkezett testvérületi¹²² és emlékezeti könyvek (*Verbrüderungs- und Gedenkbücher*), illetve nekrológiumok bejegyzései alapján. A felismerés, hogy ezekben a kora középkori forrásokban megőrzött nevek különböző csoportok tagjaiként vannak feltüntetve, Gerd Tellenbach érdeme.¹²³ A későbbiekben, éppen ennek a megállapításnak köszönhetően a német középkorkutatásban az

119 Vö. *Szokolay Katalin*: Lengyelország története. Bp. 1996. 9–24.

120 Vö. *Bagi D.*: *Divisio Regni* i. m. 21–23.; Lengyel nyelvterületen Zbigniew Dalewski, míg Szlovákiában Dušan Zupka munkái mutatnak hasonlóságot a münsteri iskola metodológiai alapvetéseivel. *Zbigniew Dalewski*: *Ritual and Politics. Writing the History of a Dynamic Conflict in Medieval Poland*. (East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450. 3.) Leiden–Boston 2008., ill. *Dušan Zupka*: *Ritual and Symbolic Communication in Medieval Hungary under the Árpád Dynasty (1000–1301)*. (East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450. 39.) Leiden–Boston 2016.; Csehország esetében Robert Antonín írását szükséges megemlíteni. *Robert Antonín*: *The Ideal Ruler in Medieval Bohemia*. (East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450. 44.) Leiden–Boston, 2017.

121 A barátság helyreállítását elsősorban megegyezés, konszenzus alapján kívánták elérni a felek. *Gerd Althoff*: *Königsherrschaft und Konfliktbewältigung im 10–11. Jahrhundert*. In: *Frühmittelalterliche Studien* 23. Berlin 1989. 265–290.; A megegyezés szabályaihoz lásd *Gerd Althoff*: *Die Macht der Rituale. Symbolik und Herrschaft im Mittelalter*. Darmstadt 2003. 68–84.; *Zupka, D.*: *Ritual and Symbolic Communication* i. m. 70–71. Részleteiben lásd a III.3. fejezetben.

122 A konfraternitások történetéhez lásd *Gilles Gérard Meersseman*: *Ordo Fraternalitatis. Confraternite e pietà dei laici nel Medioevo. I–III*. Rome 1977.; *Marie-Madeleine de Cevins*: *Koldulórendi konfraternitások a középkori Magyarországon (1270 k. – 1530 k.)*. (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 6.) Pécs 2015. 15–28.

123 *Gerd Tellenbach*: *Liturgische Gedenkbücher als historische Quellen*. In: *Ausgewählte Abhandlungen und Aufsätze*. II. Stuttgart 1988. 426–437.

új lendületre kapó társadalomtörténeti vizsgálódások legmegbecsültebb kútfőjének ez a forráscsoport számított.¹²⁴ A Tellenbach által kidolgozott módszer eredményei –, amelyek lényegében a 19. század végén kibontakozó prozopográfiai kutatás¹²⁵ eljárás módján alapulnak – nemcsak abban állnak, hogy számos addig ismeretlen személy kilétére sikerült fényt deríteni, hanem az is bebizonyosodott, hogy ezek a személyek, akik rendszerint más, jellemzően narratív forrásokban láthatatlanok, rokoni, barátsági, szövetségi kapcsolatban álltak a korabeli politikai elittel. A kezdetben a Boden-tó környékére koncentrált vizsgálat¹²⁶ országos méretűvé nőtte ki magát és a német középkorkutatás egyik meghatározó irányzatává vált, amely többek közt új lökést adott a középkori nemesség- és családkutatásnak (*Adels- und Familienforschung*). Tellenbach munkássága iskolát teremtett, kutatásainak folytatói leginkább tanítványai közül kerültek ki. A legnagyobb hatású életmű Karl Schmid nevéhez fűződik, aki kimutatta, hogy a nemesség kezében összpontosuló anyagi javak, a hivatalok és hűbérek örökölhetősége, illetve az agnatikus leszármazás előtérbe kerülése következtében a nemesi családok szerkezete az előző időszakhoz képest jelentősen átalakult.¹²⁷ Az eredmények és módszerek hosszan tartó vitákat generáltak a német historiográfia berkein belül, hiszen nem mindenki fogadta el a Tellenbach-iskola alapvetését, miszerint a nevek sokasága, amelyek a fent említett forrásokban fennmaradtak, minden kétséget kizáróan csak nemeseket takarnak.¹²⁸ Mindenesetre a polémiák során a személynevek kutatása, a birtoktörténeti és genealógiai összefüggések feltárása, a regionális és többek közt a vártörténeti kutatások is új lendületet nyertek.¹²⁹ A fentebb vázolt vizsgálatok eredményeire is támaszkodva Althoff meg-

124 *Hans-Werner Goetz: Moderne Mediävistik. Stand und Perspektiven der Mittelalterforschung.* Darmstadt 1999. 158–159.

125 Ekkor indult útjára az a kutatás, amely Augustus korától a 3. század végéig vizsgálta a Római Birodalom vezető rétegét elsősorban a szenátori rend és más prominens lovagrendi személyek számbavételével, de a császári család és más, a Római Birodalommal szövetséges vagy egyéb módon kapcsolatba hozható uralkodók is adatai is feldolgozásra kerültek. A kidolgozott módszertan az ismert írott és tárgyi források figyelembevételével határozta meg az egyes személyek hivatali funkcióit, illetve családi összeköttetéseit. Vö. *Prosopographia Imperii Romani saec. I. II. III.* Hrsg. Elimarus Klebs – Hermannus Dessau – Paulus de Rhoden. Berlin 1897–1898.

126 A Boden-tó környéke ideális terepként szolgált a kutatás számára, mivel Reichenau, Sankt Gallen, Fulda és a lotharingiai Remiremont kolostorai gazdag forrásanyaggal rendelkeztek elsősorban nekrológiumokból és testvéreleti könyvekből. Karl Schmid nevéhez fűződik továbbá a *Monumenta Germaniae Historica* kiadványain belül ennek a forráscsoportnak a kritikai kiadására létrehozott sorozat, a *Libri memoriales et necrologia*, Nova Series megalapítása. Lásd *Das Verbrüderungsbuch der Abtei Reichenau.* Hrsg. Johanne Autenrieth – Dieter Geuenich – Karl Schmid. *Monumenta Germaniae Historica* (a továbbiakban MGH) *Libri memoriales et necrologia*. Nova series. I. Hannover 1979.

127 *Karl Schmid: Zur Entstehung und Forschung von Geschlechterbewußtsein.* *Zeitschrift für die Geschichte des Oberreihns* 134. (1986) 21–33.

128 Leghatározottabban Michael Borgolte foglalt állást a módszerrel szemben, vélekedése szerint ugyanis az egyházi névjegyzékekben fellelhető személyek származása nem kimutatható, így nemesi mivoltuk is nehezen bizonyítható. *Michael Borgolte: Sozialgeschichte des Mittelalters: Eine Forschungsbilanz nach der deutschen Einheit.* *Historische Zeitschrift, Beiheft* 22. (1996) 197–202.

129 A német nemességkutatás (*Adelsforschung*) problémáinak bemutatására lásd *Werner Hechberger: Nemesség és hatalom.* *Aetas* 22. (2007/3) 5–23.

állapította, hogy a nemesség körében a rokonsági kapcsolatokon és a barátságon (*amicitia*) alapuló szövetségi kötelek erősebbnek bizonyultak, mint az uralkodó iránti kötelezettségek.¹³⁰ Az említett forrásokban megőrzött neveket tartalmazó listákat a neves medievista politikai szövetségként értékelte, létrejöttét pedig számos okra vezette vissza. Véleménye szerint a külső ellenség elhárítása, a halottak emlékének ápolása és egymás lelki üdvének megóvása alkották a csoportok közös céljait. A latin források ezeket a csoportosulásokat a következő szavakkal adják vissza: *coniuratio*, *pax*, *amicitia*, *foedus*, *pactum*, *pactum foederis*, *foedus amicitiae*.¹³¹ A középkori ember számára, csakúgy, mint a modern ember számára, bizonyos társadalmi, politikai vagy más csoporthoz tartozás alapfeltétele volt a szociális és politikai érintkezésnek. Ilyen csoportoknak tekinthetők a rokonsági kötelek, a testvérületi, illetve szövetségi viszonyok és a barátsági kapcsolatok.¹³² Ezeket az összeköttetéseket tovább erősítette a felek közös esküje (*coniuratio*).¹³³ Ez az eredmény végérvényesen megkérdőjelezi annak az elméletnek a létjogosultságát, amely Tacitus Germaniájának, mint elsődleges történeti forrásnak¹³⁴ 19. századi jogtörténeti interpretációjából és a 20. századi német nemzetiszocializmus eszméjének bővületéből született Theodor Mayer tollából.¹³⁵ Ez az úgynevezett *Personenverbandstaat* koncepció az althoffi nézetekkel szemben az uralkodó iránti feltétlen hűségen alapuló erős személyi „államot” feltételezett. A münsteri iskola társadalomtörténeti kutatásainak másik, hasonlóan jelentős eredménye az Ottoniánus és Száli időszak konfliktusainak vizsgálatához kapcsolódik. Az uralkodó és a nemesség nézeteltérései – amelyek megannyi esetben vezettek fegyveres összecsapáshoz –, a szerző meglátása szerint elsősorban a korabeli narratív kútfőkön keresztül tárulkoznak fel, hiszen ezek a források az események leírásakor a korszakban használatos szimbólumok és rituálék rendszerének használatával adták vissza az események menetét. A források megbízhatósága és értelmezése kapcsán Althoff-fal szemben Johannes Fried fejtette ki ellentétes véleményét. Gerd Althoff is egyetértett Fried azon megállapításával, amely szerint a kortárs történetírói szabadság csak igen korlátozott mértékben érvényesülhetett, különösképpen olyan események megörökítése kapcsán, melyek a világi elit érdeklődését is kiváltották, illetve, hogy ezek az írárok valóban torzulhattak, hiszen megrendelésre

130 Gerd Althoff: *Verwandte, Getreue und Freunde. Zum politischen Stellenwert der Gruppenbindungen im früheren Mittelalter.* Darmstadt 1990. 180–181.

131 Gerd Althoff: *Amicitiae und Pacta. Bündniss, Einung, Politik und Gebetsdenken im beginnenden 10. Jahrhundert.* (MGH Schriften 37.) Hannover 1992. 12–13.

132 Althoff, G.: *Amicitiae* i. m. 12.

133 Althoff, G.: *Verwandte* i. m. 119–120.

134 A német historiográfia már a legkorábbi időktől kezdve Tacitus Germaniájának kiemelt jelentőséget tulajdonított. A 19. század során az egyre erősödő jogtörténeti szemléletmód egyenesen a kora középkori germán államok bizonyítékát vélte felfedezni a műben, ahol a szabadok maguk közül választották meg vezetőiket, akiket feltétlen hűséggel követtek. Ez kiválóan megfelelt a 20. századi németországi nemzetiszocializmus ideológiai alátámasztására és annak historiozációjára. Althoff, G.: *Verwandte* i. m. 5–9.

135 Theodor Mayer: *Die Ausbildung der Grundlagen des modernen deutschen Staates im hohen Mittelalter.* *Historische Zeitschrift* 159. (1939) 457–487.

készültek. Azonban Althoff érvelése szerint az elbeszélő művek sorai közül újra és újra felbukkanó, álmokkal és víziókkal kísért anekdoták magas száma arra enged következtetni, hogy az adomák egyfajta argumentációs alapként szolgáltak, melyen keresztül lehetséges volt kritikát megfogalmazni az elittel szemben.¹³⁶

Lengyelország viszonylatában legutóbb Zbigniew Dalewski értékelt hasonló, modern társadalomtörténeti szempontok szerint Gallus Anonymusnak a lengyel fejedelmekről írt történeti művét.¹³⁷ Dalewski a geszta szövegét a münsteri iskola módszertana szerint vizsgálta a középkori politikai és társadalmi életben is alkalmazott rituálék alapján. A megérkezés (*adventus*), az alávetés (*deditio*), a megbékélés (*reconciliatio*) mellett a vezeklés (*poenitentia*) és az eskütel (*iuramentum*) gyakorlata is fontos részét képezte a kutatásnak. A varsói középkorkutató megállapításai szerint ezek a rituálék a korai Piast-monarchia politikai színpadán argumentációs eszközként szolgáltak. Gallus, aki nem lengyel földön született, latinus műveltségével olyan formák és nyelvi eszközök segítségével örökölte meg az eseményeket, melyek hagyománya széles körben alkalmazott volt Nyugat-Európában. Ennek ellenére a geszta szövege alkalmas arra is, hogy a helyi, sajátosan lengyel szimbolikus történeti-politikai argumentációs formák feltáruljanak, hiszen a munka Lengyelországban született, olyan szóbeli információkra is hagyatkozva, amelyet csak a helyiek beszélhettek el a szerzőnek.¹³⁸

Magyarországon Bagi Dániel munkásságához kapcsolhatók hasonló vizsgálatok, amelyek rávilágítottak arra, hogy a kelet-közép-európai dinasztiai hatalom- és országmegosztási gyakorlatában kimutatható a *deditio* intézménye, amely elválaszthatatlan a fentebb említett társadalomtörténeti fogalmaktól.¹³⁹

Csehországból Martin Wihodának a középkori Morvaország kialakulását tárgyaló munkája kívánkozik ide, amely a korábbi cseh történeti felfogással szemben inkább az Otto Brunner *Land und Herrschaft* című munkájában fellelhető elmélet finomításán alapul.¹⁴⁰ Szintén az újabb cseh történeti iskola nyomdokain járva David Kalhous a korai cseh monarchia társadalmi kapcsolatainak áttekintése során jutott olyan eredményre, amely a korabeli arisztokrácia szerepét helyezi előtérbe, szakítva ezzel a korábbi, Dušan Třeštík által vázolt modellel. Kalhous érvelése szerint a kora középkori Csehország sokkal inkább az uralkodó dinasztia és az elitek szoros együttműködésére épült, mint a Přemyslidák egyeduralmára.¹⁴¹

136 Gerd Althoff: Das argumentative Gedächtnis. Anklage- und Rechtfertigungsstrategien in der Historiographie des 10. und 11. Jahrhunderts. In: Inszenierte Herrschaft. Hrsg. Uő. Darmstadt 2003. 126–149.

137 Dalewski, Z.: Ritual and Politics i. m. 9–12.

138 Uo. 191–192.

139 Bagi D.: Divisio Regni i. m. 205–210.

140 Martin Wihoda: Morava w době knížeci 906–1197. Brno 2010. Részletes kritikájához lásd Bagi Dániel: Hogyan jött létre a középkori Morvaország? Egy új könyv margójára. Aetas 27. (2012/4) 236–252.

141 David Kalhous: Anatomy of a Duchy. The Political and Ecclesiastical Structures of Early Přemyslid Bohemia. (East Central and Eastern Europe in the Middle Ages 450–1450. 19.) Leiden 2012. 263–264.

I.2.5. KOMPARATÍV MÓDSZEREK

E kötet kitűzött céljának eléréséhez nem mellőzhető az összehasonlító elemzés módszertanának használata. Az a megállapítás, amely szerint az Árpádok, Piastok és Přemyslidák története alapvető párhuzamokat mutat, számos kutatót sarkallt a téma bizonyos kérdésköreinek tárgyalásakor az összehasonlító elemzés irányelveinek alkalmazására. A dinasztikák uralmi területeinek földrajzi közelsége, hatalmuk megszilárdulásának csaknem azonos időbelisége, valamint a hasonló konfliktushelyzetek mind ebbe az irányba mutatnak. Ez a megállapítás nem új keletű, hiszen számos olyan munka ismert, amely a komparatiztika módszertanát követi. A régió történetével kapcsolatosan Magyarországon Font Márta és Bagi Dániel, a külföldi szerzők írásai közül Christian Lübke, Ryszard Grzesik és Zbigniew Dalewski munkái érdemelnek megkülönböztetett figyelmet.¹⁴²

A fentiek alapján e munka időbeli korlátainak a kezdőpontját annak a folyamatnak az elején jelölhetjük ki, amely során az Árpádok dinasztija végérvényesen magához ragadta a hatalmat, a végpontját pedig az ezt követő válságidőszakból való kilábalás határozza meg. Vizsgálódásainkat tehát Géza fejedelem szervezőmunkájával kell kezdenünk és Kálmán király uralkodásával zárhatjuk. A kezdőpont kiválasztását továbbá az a tény is indokoltá teszi, hogy Géza fejedelem korát megelőzően az Árpád-korra amúgy is jellemző korlátozott forráslehetőségek még inkább beszűkülnek, ebből fakadóan ez a forrásbázis a legtöbb esetben pusztán hipotézisek megalkotására lenne elegendő. A kötet végpontjának kijelölésénél figyelembe vettük a magyar középkor hagyományosan is elfogadott belső kronológiáját, amely szerint az Álmos-ági uralkodók trónra lépésével egy új korszak vette kezdetét az Árpádok történetében. Ez utóbbi megállapítás annál is inkább megállja a helyét, mivel a 12. század folyamán már egyre inkább tetten érhető a politikai gondolkodásban a római jog előretörése, illetve az investitúráküzdelmek következtében oly mértékben változtak meg a politikai-hatalmi viszonyok, amelyek eredményeképp a régió politikumából folyamatosan kiszorult a Karoling–Ottoniánus teológiai-politikai eszmerendszer.¹⁴³

Ez a kronológiai intervallum egyúttal szervesen igazodik abba a folyamatba, amely a Magyarországgal szomszédos dinasztikus uralmi területeken is tetten érhető. Cseh- és Lengyelország területén hasonló módon éppen ebben az időszakban bukkannak fel azok a forrásokkal is igazolható dinasztikák és uralkodók, amelyeknek

142 *Font Márta*: A keresztény nagyhatalmak vonzásában. Közép- és Kelet-Európa a 10–12. században. Bp. 2005.; *Bagi D.*: *Divisio Regni* i. m.; *Christian Lübke*: *Das östliche Europa*. München 2004.; *Ryszard Grzesik*: *Polska Piastów i Węgry Arpadów we wzajemnej opinii (do 1320 roku)*. Warszawa 2003.; *Dalewski, Z.*: *Ritual and Politics* i. m.

143 A római és a kánonjognak a világi szférában való alkalmazásáról a 12–13. században lásd *Gerics József*: *Az államszuverenitás védelme és a „két jog” alkalmazásának szempontjai XII–XIII. századi krónikáinkban*. *Történelmi Szemle* 18. (1975/2) 353–372.; *Kapitányfy István*: *Römisch-rechtliche und kanonistische Terminologie in der ungarischen Historiographie des 12–14. Jahrhunderts*. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 23. (1975) 355–362.

egyébként gyakran ugyanolyan problémákkal kellett szembenéznük, mint az Árpádoknak. Ez a megállapítás igaz a Přemyslidákra is, annak ellenére, hogy a dinasztia uralma a források alapján már a 9. század második felétől nyomon követhető, hatalmuk azonban véglegesen csak a következő évszázadban szilárdult meg.¹⁴⁴ Általánosságban elmondható tehát, hogy a 10. században mindhárom dinasztia erejét a hatalom megragadása és egy újfajta politikai rend meghonosítása kötötte le, a 11. század pedig az újonnan létrehozott struktúrák szükségszerű válságának az időszakát hozta.

Munkánk gerincét az Árpád-házi uralkodók dinasztikus összeköttetéseknek az elemzése adja, ebből fakadóan a vizsgált földrajzi-politikai régió viszonylag jól körülírható. Amennyiben közelebbről szemügyre vesszük a magyar uralkodóknak a fentiekben kijelölt időszakon belüli házassági összeköttetéseit, akkor körvonaláiban felsejlik előttünk az a régió, amelyet a kutatás Kelet-Közép-Európa vagy legújabban Köztes-Európa névvel illet. Ezek a fogalmak azonban egy olyan 20. századi földrajzi, politikai és történeti konstrukciók,¹⁴⁵ melyek mindenképpen pontosításra szorulnak. Jelen kötetnek nem tárgya a különböző Kelet-Európa-elméleteknek a bemutatása, ám történeti szempontból okvetlenül szükségesnek tűnik a legfontosabb irányzatoknak a felvillantása.

Köztes-Európa fogalmát először a német földrajztudós Albrecht Penck (1858–1945) használta,¹⁴⁶ Friedrich Naumann (1860–1919) 1915. évi *Mitteleuropa*¹⁴⁷ című munkájára reagálva. Mindkét művet tulajdonképpen a német háborús célkitűzések körüli viták keltették életre. Penck felfogásában a *Zwischeneuropa* nem más, mint „Európa gerince”, egy Németország által vezetett államszövetség, amely védfalat képezne *Hintereuropával* szemben, amelyen elsősorban Oroszország értendő. A naumanni Közép-Európával szemben Penck Köztes-Európája dinamikusabb konstrukció volt, méreteit tekintve is sokkal nagyobb területet foglalt magában. Az első világháború végével és a központi hatalmak vereségével ez a jórészt politikai elgondolásokból és nagyhatalmi igényekből táplálkozó elképzelés kiüresedett. Politikai töltetét azonban nem vesztette el, ugyanis a német kutatás a két világháború között szintén politikai és ideológiai szempontok alapján értelmezte a köztudatban egyre inkább rögzülő Köztes-Európa fogalmát.

Kelet-Európa mint történeti konstrukció kapcsán mindenképpen szükséges megemlíteni Oskar Halecki (1891–1973) munkásságát, aki 1952-ben publikált munkájában¹⁴⁸ kifejtette, hogy Kelet-Európa semmivel sem volt kevésbé „európai”,

144 *Jörg K. Hoensch*: Geschichte Böhmens. Von der slavischen Landnahme bis zur Gegenwart. München 1997. 44–50.

145 Összefoglalóan lásd *Klaniczay Gábor*: Közép-Kelet-Európából Közép-Nyugat-Európába: „átmenet” a középkorban. *Századok* 143. (2009/6) 1291–1321.

146 *Albrecht Penck*: Politisch-geographische Lehren des Krieges. In: *Meereskunde – Sammlung volkstümlicher Vorträge. Zum Verständnis der nationalen Bedeutung von Meer und Seewesen*. 9. Berlin 1915. 1–40.

147 *Friedrich Naumann*: Mitteleuropa. Berlin 1915.

148 *Oskar Halecki*: Borderlands of Western Civilization: A History of East Central Europe. Ed. Andrew L. Simon. Safety Harbor, FL. 2000.

mint a kontinens nyugati része, hiszen mindkét régió ugyanazokat a szellemi eszméket és kulturális hagyományokat tudja magáénak. Halecki munkája sem mentes a nemzeti-történeti hagyományoktól, erősen igazodik a lengyel történelemfelfogásban a 16–17. század óta létező *antemurale*¹⁴⁹ elmélethez, amely a kereszténység védőbástyájaként tekint a szerző által meghatározott térség államaira, így Lengyel-, Cseh- és Magyarországra. Politikai hitvallását Halecki sem rejtette véka alá, hiszen így írt a szovjet befolyás következtében kommunista berendezkedésű kelet-európai államokról: „ezek az országok jelenleg sokkal inkább sóvárognak arra, mint valaha, hogy saját demokratikus hagyományaik és kulturális örökségük szellemében csatlakozzanak a szabad világhoz.”¹⁵⁰ A mű hatása leginkább Nyugat-Európában volt érezhető, mivel fogalmi definíciói és terminológiája, így a Kelet-Európa-fogalom is, szervesen beépültek annak történetírásába. Nem hagyható ugyanakkor figyelmen kívül Szűcs Jenőnek a tanulmánya,¹⁵¹ melynek hatását jól érzékelteti, hogy megjelenését követően számos idegen nyelven is kiadásra került. Szűcs szerint a „legelfogadhatóbb terminológiai konszenzus”¹⁵² a térség leírására a Közép-Kelet-Európa meghatározás. Ez a régió a „Nyugat első nagy expanziója” révén bekerült az *Europa Occidens* vérkeringésébe, míg ettől délre és keletre „Bizánc kisugárzásában” a „sonka Kelet-Európa” és Dél-Kelet-Európa fokozatosan sorvadásnak indult, ezzel mintegy 500 évre kiesve az európai struktúrákból.¹⁵³

A német történettudomány berkein belül legújabbban Christian Lübke vállalkozott a térség történeti kontextusba helyezésével.¹⁵⁴ Monográfiájában a kései antik időszakot és a korai középkor egészét magában foglaló rész tárgyalásakor a szűkös forrásadottságok miatti hiányos ismeretekre hivatkozva a területet „szürkezónaként” (*Grauzone*) definiálta.¹⁵⁵ Megállapítása szerint a térség hasonló politikai struktúráiból fakadóan olyan egységes régiót képzett egészen a 12. századig, amelybe a Kijevi Rusz is beletartozik.¹⁵⁶ Hasonlatosan értelmezte Kelet-Közép-Európa fogalmát Font Márta is. Monográfiájában, amely akadémiai doktori értekezés is, a kérdéses terület szintén Köztes-Európaként határozza meg,¹⁵⁷ ez azonban nem a pencki értelem-

149 „A kereszténység védőbástyája” toposzt legújabbban Paul Srodecki vizsgálta. A szerző vélekedése szerint az eszme gyökerei mélyebben húzódnak a 16–17. századnál, mivel a keresztes hadjáratok nagyban hozzájárultak ennek kialakulásához, sőt a védőbástya toposz antik előképekkel is rendelkezik. A történeti korok során számos kifejezéssel (*antemurale*, *propugnaculum*, *murus*, *scutum*) illetett koncepció nemcsak a lengyel, hanem a magyar történelemszemléletben is a mai napig meghatározó szerepet játszik. *Paul Srodecki: Antemurale Christianitatis. Zur Genese der Bollwerksrhetorik im östlichen Mitteleuropa an der Schwelle vom Mittelalter zur Frühen Neuzeit.* Husum 2015.

150 Halecki, O.: *Borderlands* i. m. 2.

151 Szűcs Jenő: Vázlat Európa három fejlődési régiójáról. *Történelmi Szemle* 24. (1983/3) 313–359.

152 Uo. 316.

153 Uo. 316–317.

154 Lübke, Ch.: *Das östliche Europa* i. m.

155 Uo. 9–133.

156 Uo. 23–24.

157 Font M.: *Nagyhatalmak vonzásában* i. m. 16–17.

ben vett fogalomértelmezés, sokkal inkább a Lübkei gondolatot követve interpretálható. A szerző a régió 10–12. századi viszonyainak részletes összehasonlító elemzését olyan kategóriák szerint végezte, mint a források keletkezése, a kereszténység elterjedése, az egyházi és világi hatalmi struktúrák kiépülése, illetve a gazdasági és társadalmi folyamatok bemutatása.¹⁵⁸ Ilyen módon tehát Lübke szempontrendszerénél egy jóval differenciáltabb perspektívát alkalmazva sikerült pontosabb és átfogóbb képet rajzolni a vizsgált évszázadokról.

Mint ahogyan a fentebb vázolt rövid elméleti áttekintésből is kitűnik, Európa és különböző régiói mint intellektuális-történelmi elméletek mindig is magukban hordozták a politika világát.¹⁵⁹ Az európai régiók fogalmának értelmezésekor a politikum mellett az egyes nemzeti-történelmi hagyományok jelentős befolyásával is számolnunk kell. Földrajzi értelemben jelen értekezés az Árpádok, Piastok és Přemyslidák által uralt területekre koncentrál, és a Kelet-Közép-Európa *terminus technicus* is ebben az értelemben használja. Kétségtelen, hogy a tárgyalt korszakban részben hasonló strukturális jegyeket mutat a Kijevi Rusz is,¹⁶⁰ ám az általunk vizsgálni kívánt jelenségek jellegzetesen Karoling–Ottoniánus gyökerekből és nem mellesleg a latin nyelvű irodalom által közvetített antik hagyományokból táplálkoznak, amelyek a Kijevi Rusz esetében aligha érvényesültek olyan határfokkal, mint az Árpádok, Piastok és Přemyslidák országaiban. Természetesen mindemellett az Árpádok dinasztikus kapcsolatait indokoltá teszik a Kijevi Ruszhoz is köthető események vizsgálatát, azonban ennek bemutatására kifejezetten a Magyar Királyság szemszögéből kerül sor.

158 Uo. 18–20.

159 Összefoglalóan lásd *Sasbalmi E.*: Európa, Kelet-Európa és a Balkán i. m. 1–10.

160 *Font M.*: Dinasztia i. m.

■ II. FORRÁSOK

A magyar középkor kutatói számos esetben szembesültek azzal a sajnálatos ténnyel, hogy a rendelkezésre álló források szűkössége nagymértékben behatárolja a kor történetének és viszonyainak rekonstruálását. Ez a körülmény hatványozottan igaz az Árpád-kor korai szakaszára, ezáltal a tárgyalt téma tanulmányozásakor kénytelenek vagyunk töredékes és hiányos forrásokra hagyatkozni, hiszen az elkövetkezendő időkben aligha várható újabb jelentős mennyiségű forrásanyag felbukkanása.¹ Magyarországon a történeti forrásokat Kristó Gyula műfaji szempontok szerint kategorizálta. A szegedi professzor megkülönböztette a históriát és a kortörténetet,² szempontrendszere némileg hasonlatos Herbert Grundmannéhoz,³ aki szintén stílusjegyek szerint próbálta meg kategóriákba helyezni a középkori kútfőket. Amennyiben összevetjük a középkorból az utókorra hagyományozott narratív forrásokat, világosan látszik, hogy igen problémás ezeknek a formai szempontoknak pontosan megfelelő műveket találni. A kutatás ezért újabban Franz-Josef Schmale után inkább a tartalmi normák felől közelíti meg a problémát.⁴ A szerző szerint ugyanis a középkori kútfők, amennyiben azok címmel rendelkeznek,⁵ címadásukban olyan fogalmakat használnak, amelyek inkább az irodalmi megjelenítés módját tükrözik, mintsem műfaji összefüggéseket. Többek közt Hersfeldi Lampert, Brémai Ádám és Freisingi Ottó példáján keresztül Schmale arra mutatott rá, hogy a középkori történeti irodalom formarendszere igen tág spektrumot ölel fel, noha a szerzők munkáit a modern történetírás hagyományosan egy szűkre szabott elméleti rendszer szerint osztályozza. Mivel a szerző nézete szerint a középkori történetírók munkái inkább tartalmi szempontok szerint vizsgálhatók, ezért az auktorok két nagyobb csoportra

1 *Veszprémi L.*: Árpád-kori elbeszélő forrásaink i. m. 8.

2 *Kristó Gy.*: Magyar historiográfia I i. m. 125–128.

3 *Herbert Grundmann*: *Geschichtsschreibung im Mittelalter. Gattungen, Epochen, Eigenart.* Göttingen 1978. 7–51.

4 *Franz-Josef Schmale*: *Funktion und Formen mittelalterlicher Geschichtsschreibung. Eine Einführung.* Darmstadt 1993. 112–118.

5 Schmale vélekedése szerint címnek számít az előszó is, amennyiben ott valamiféle ajánlás található. A szerző a következő műfaji formákat különböztette meg: *chronica*, *chronographia*, *res gestae*, *annales*, *vita*, melyekhez a későbbiekben a *genealogia*, *catalogus fundatio*, *narratio* és egy általánosan használt liber és libellus párosult. A 12. századtól kezdődően a cím is inkább a mű tartalmára vonatkozott. Uo. 105.

bonthatók: a *historicusokra* és a *chronicusokra*. Míg az előbbieik műveiben az egyes tettek, magatartásformák és a helyes életvezetés kap központi szerepet, addig az utóbbi csoportba tartozó szerzők munkáiban az idősíkra helyeződik a hangsúly, a napok, hónapok és évek számlálása alapján.⁶

Az általunk is vizsgált régió forrásainak összehasonlító elemzését legutóbb Font Márta végezte el, amelybe belevonta a Kijevi Rusz területén keletkezett kútfőket is.⁷

II.1. Szájhagyomány

Az általunk vizsgált régióban mindhárom uralmi területen a meginduló írásbeliség letéteményesei erendően külhoni klerikusok voltak, történetírásukat meghatározta műveltségük, az uralkodó dinasztiával való kapcsolatuk, ám munkáik során bizonyíthatóan felhasználták a helyi szájhagyomány által továbbélő történeteket is.⁸ A kor viszonyaiból adódóan és a fentebb vázolt előzmények figyelembevételével jelentős orális tradíció meglétével is számolnunk kell, amely az Árpádok származásrendjét nemzedékről nemzedékre továbbhagyományozta. A genealógiai hagyomány olyan eredetmondák és leszármazási listák formájában örökítődött tovább, mely a későbbiekben többször módosult és a mítoszok világával is kapcsolatban állott. Az *igricek* és *jokulátorok* által előadott mondák az utókor számára csak abban az esetben válhattak ismertté, ha azokat némely szerző érdemesnek tartotta lejegyezni. Kristó Gyula egyenesen a magyar nép orkhoni feliratainak nevezte ezeket a mitikus epizódokkal átszőtt, alapvetően genealógiai témájú történeteket.⁹ Az Árpádok és a magyar nép történetjének énekmondók útján való átörökítése bizonyára a későbbiekben is mélyen áthatotta a társadalomnak az ősről alkotott elképzeléseit, elvégre ez a fajta hagyomány nem szűnt meg varázsütésre a magyar írásbeliség kialakulásával, a naiv epika pedig még hosszú ideig őrizte azt.¹⁰ A 13. század elején Anonymus méltatlannak tartotta ugyan, hogy „Magyarország kiváló nemzete eredetét, hősi énekeit a parasztlak csalfá történeteiből vagy az igricek fecsegő énekeiből”¹¹ ismertesse, ám a magyarok történetének megírásakor nyilvánvalóan felhasználta a szájhagyomány útján megőrzött cselekedeteket, hiszen ő volt az, aki az Árpádok eredetmítoszáat, a turul-

6 Uo. 105–123.

7 Font M.: Nagyhatalmak vonzásában i. m. 25–83.

8 Lengyelországra lásd Norbert Kersken: *Geschichtsschreibung in Europa der nationes. Nationalgeschichtliche Gesamtdarstellung im Mittelalter.* (Münsterische historische Forschungen) Münster 1995. 484–487. és 496.; Csehország esetében lásd uo. 566–571. és 479–480.; Magyarországra vonatkozóan lásd uo. 652–657., ill. Kristó Gy.: *Magyar historiográfia I* i. m. 9–17.

9 Kristó Gy.: *Magyar historiográfia I* i. m. 12.

10 Arany János: Naív eposzunk. In: Uő: *Tanulmányok és kritikák I–II.* Szerk. S. Varga, Pál. Debrecen 2012. I. 71–77.

11 Veszprémy László fordítása. Anonymus: *A magyarok cselekedetei.* (Millenniumi Magyar Történelem. Források) Fordította, az utószót és jegyzeteket Veszprémy László írta (a továbbiakban Anonymus). Bp. 1999. 10.; „Et si tam nobilissima gens Hungariae primordia sue generationis et fortia queque facta sua ex falsis fabulis rusticorum vel a garrulo cantu ioculatorum quasi sompniando audiret, valde indecorum et statis indecens esset.” – P. magistri, qui Anonymus dicitur, *Gesta Hungarorum.* SRH I. 33–34.

mondát megörökítette.¹² Hasonlóan járt el a későbbiekben Kézai Simon is, akinek a csodaszarvasról szóló elbeszélés lejegyzését köszönheti az utókor.¹³

A szájhagyomány által továbbörökített történetek mindig nagy időszakokat ölelnek fel, mégpedig úgy, hogy az orális tradíció „*késésben van a saját tárgyához képest*”,¹⁴ ennek következtében az elbeszélés cselekménye az aktuális politikai-társadalmi elvárásoknak megfelelően átalakulhatott. A Bulcsú és Termacsu által Bizáncban előadott história talán az első olyan hamisítás a magyar történelem során, ami bizonyosan tetten érhető. A két főember ugyanis mélyen hallgatott Álmosról és Árpádot tette meg a magyarok egyedüli fejedelmének, ahogyan azt az éppen hatalmon levő dinasztia érdeke megkívánta.¹⁵ Ennek ellenére az orális tradíció által továbbhagyományozott információk fontosnak bizonyultak a kutatás számára, hiszen a honfoglalást megelőző besenyő támadás ténye, illetve a honfoglalás iránya mind a szájhagyomány alapján került feljegyzésre középkori narratív forrásainkban.¹⁶

II.2. A krónikás hagyomány

Az Árpádok genealógiai múltjának és az ehhez kapcsolódó eseményeknek a feltárásakor jellemzően a Magyarországon keletkezett narratív kútfőkre támaszkodhatunk, emellett nélkülözhetetlenek a Német-római Birodalom területén keletkezett források, illetve azok a történeti munkák is, amelyek az Árpádokkal rokoni kapcsolatban álló dinasztiák uralmi területén íródtak. A vizsgált térségben keletkezett narratív elbeszélések száma sajnálatos módon csekély a nyugati kútfőkéhez képest, ám a magyarországi helyzet korántsem ilyen lehangoló, ha írásos emlékeink számát a korabeli Cseh- vagy Lengyelországban keletkezett forrásokéval állítjuk párhuzamba.¹⁷ Forráskritikai szempontból a régió kútfői hasonló megítélés alá esnek, ugyanis a

12 Györffy György: Krónikáink és a magyar őstörténet. Régi kérdések – új válaszok. Bp. 1993. 39–43.; Csóka J. L.: A latin nyelvű történeti irodalom i. m. 380.; Kristó Gy.: A történeti irodalom i. m. 41. Vö. Deér J.: Pogány magyarság i. m. 118–120.

13 „Accidit autem dierum una venandi causa ipsos perrexisse in paludes Meotidas, quibus in deserto cum cerva occurrisset, illam insequentes, fugiit ante eos. Cumque ibi ab oculis illorum prorsus vanuisset, diutius requisitam invenire ullo modo potuerunt. Peragratis tandem paludibus memoratis, pro armentis nutriendis ipsam conspexerunt oportunam, ad patrem deinde redeuntes ab ipso licentia impetrata cum rebus omnibus paludes Meotidas intraverunt moraturi. Regio quidem Meotida Perside patriae est vicina, quam undique pontus praeter vadum unum parvissimum giro vallat, fluminibus penitus carens, herbis, lignis, volatilibus, piscibus et bestiis copiat. Aditus illuc difficilis et exitus.” – Simonis de Keza Gesta Hungarorum. SRH I. 144–145. Vö. Kristó Gy.: Magyar historiográfia I i. m. 72–73.; A csodaszarvasmonda ugyanakkor eredendően nem magyar, hiszen már korábban, más népekkel kapcsolatban is lejegyzésre került. Bálinti Csanád: Az ethnosz a kora középkorban. Századok 140. (2006/2) 335–337.

14 Kristó Gy.: Magyar historiográfia I i. m. 15.

15 Kristó Gyula: Magyar honfoglalás – honfoglaló magyarok. Bp. 1996. 66.

16 Veszprémy László: A honfoglalás a középkori magyar historiográfiában. In: Honfoglaló őseink. Szerk. Uő. Bp. 1996. 196–197.

17 Veszprémy László: Megjegyzések korai elbeszélő forrásaink történetéhez. Századok 138. (2004). 325.

művek szerzői szoros összefüggésbe állíthatók a királyi vagy fejedelmi udvarral,¹⁸ így a bennük rejlő információk sok esetben megbízhatatlanok vagy nagyon egyoldalúak, mivel kizárólag a megrendelő „igazságát” tartalmazzák. Tovább árnyalja a képet, hogy Magyarország esetében egy sor olyan eseményről van tudomásunk, amelynek egyetlen forrása a hazai narratív kútfők híradása, következésképpen bármiféle kontroll híján csak az itt megőrzött információkra támaszkodhatunk.

A hazai keletkezésű narratív kútfők kutatása igen jelentős helyet foglal el a magyar történetírás berkein belül. A szakirodalmi anyag hatalmas méretű, történések és irodalomtörténészek egyaránt ismertették saját álláspontjukat,¹⁹ melynek következtében bizonyos problémák nyugvópontra jutottak, ám ennek ellenére a kutatás továbbra is kénytelen egy sor megválaszolatlan és megválaszolhatatlan kérdéssel szembenézni. Mint az ismeretes, a korai Árpád-kor eseményeit is megörökítő forrás szövege számtalanszor átdolgozott, és egy mára már ismeretlen archetípusra, az úgynevezett ősgesztára vezethető vissza.²⁰ A többszörös szövegromlás miatt a kutatás homlokterében az utókorra maradt textus filológiai módszerekkel történő feldolgozása állt, aminek eredményeképpen a magyar történettudomány jelentős lépéseket tett a krónikaszerkesztmény időbeli rétegeinek feltárásával és az orális tradíció leválasztásával kapcsolatban. Az ősgeszta keletkezésének folyamatát időkorlátok közé szorítani azonban még így is szinte lehetetlen vállalkozás. A kutatás során I. András, Salamon, Szent László, Könyves Kálmán, illetve II. Géza uralkodása egyaránt felmerült a legkorábbi magyar történeti alkotás lehetséges keletkezési idejeként. Az egyes álláspontok és képviselőik tételes felsorolása nem feladata a jelen

18 Mályusz Elemér érdeme, hogy kimutatta a magyar királyi kancellária és a történetírás összefonódását. *Mályusz Elemér: Királyi kancellária és krónikairás a középkori Magyarországon.* (Irodalomtörténeti Füzetek 79.) Bp. 1973. Vö. *Csáki Judit: Kancellária és történetírás a 14. századi Magyarországon.* Kutatástörténeti áttekintés. *Történelmi Szemle* 59. (2017/1) 77–101.; *Kersken, N.: Geschichtsschreibung i. m. 656–657.; Veszprémy L.: Megjegyzések i. m. 346.;* Ezzel ellentétben a 20. század derekán Csóka J. Lajos írásában azt igyekezett bizonyítani, hogy a magyarországi történeti irodalom kialakulása erősen köthető a pannonhalmi Benedek-rendi apátság működéséhez. *Csóka J. Lajos: A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI–XIV. században.* (Irodalomtörténeti Könyvtár 20.) Bp. 1967. 344–364.; Lengyelország esetében lásd Gall Névtelen: *A lengyel fejedelmek avagy hercegek krónikája és tettei.* Fordította, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta Bagi Dániel. A verseket fordította Jankovits László. (a továbbiakban Gall Névtelen) Bp. 2007. 7–8.; Csehországban Prágai Cosmas krónikájával kapcsolatosan felmerült ugyan, hogy a prágai kanonok nem minden esetben tartotta szem előtt a dinasztia érdekeit, azonban kétségtelen, hogy a krónikás az udvarhoz közel álló író volt, kritikát csak abban az esetben fogalmazott meg, amikor a cseh hercegek szembehelyezkedtek az egyházzal. *Marie Bláhová: Offizielle Geschichtsschreibung in den mittelalterlichen böhmischen Ländern.* In: *Die Geschichtsschreibung in Mitteleuropa.* Hrsg. Jaroslav Wenta. Torun 1999. 22.

19 A teljesség igénye nélkül: *Ifj. Horváth János: Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái.* Bp. 1954.; *Hóman Bálint: A Szent László-kori Gesta Ungarorum és a XII–XIII. századi leszármazói.* Bp. 1925.; *Gerics J.: Geszta-szerkesztéseink i. m. passim; Csóka J. L.: A latin nyelvű történeti irodalom i. m.; Mályusz Elemér: Az V. István-kori gesta. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új Sorozat) Bp. 1971.; Szűcs Jenő: Társadalomelmélet, politikai teória és történetiszemlélet Kézai Simon Gesta Hungarorumában. *Századok* 107. (1973) 569–693., 823–878.; *Györffy Gy.: Krónikáink i. m.; Kristó Gy.: A történeti irodalom i. m.**

20 *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* SRH I. 219–505.

munkának, annál is kevésbé, mivel már számos írás született a magyar krónika-kutatás jelentősebb alakjainak és kutatási eredményeiknek az ismertetéséről.²¹ Az ismeretlen ősgeszta keletkezésének körülményeit tekintve ugyan nem alakult ki konszenzus a krónikakutatás szereplői között, viszont a polémia következtében a felmerült álláspontok közül a Salamon és Könyves Kálmán uralkodására tehető keletkezés tűnik jelenleg a legvalószínűbbnek.²² Abban a kérdésben viszont, hogy létezniük kellett a krónika összeszerkesztésénél korábbi keletkezésű történeti jellegű feljegyzéseknek, többé-kevésbé egyetért a kutatók többsége.²³ E szűkszavú írások a genealógiai információk mellett egyéb, főként helyi adatokat tartalmazhattak. A magyar historiográfia több alkalommal is felhívta a figyelmet arra a tényre, hogy a krónika szövege az Árpádok genealógiájával kapcsolatosan számos ponton eltérhet a valóságtól, az éppen hatalmon levő dinasztikus ág igényeinek kiszolgálása miatt, különös tekintettel a magát a dinasztiát is megosztó hatalmi harcokra.²⁴

Filológiai szempontból ugyanakkor más megítélés alá esnek a Magyar Királysággal szomszédos cseh és lengyel uralmi területeken íródott, szintén dinasztikus érdekeket kiszolgáló narratív kútfők.²⁵ A lengyel fejedelmek, avagy hercegek krónikája,²⁶ amely feltehetőleg valamikor 1113 és 1116 között keletkezett, három kézirati hagyományban maradt az utókorra, és hasonlóan a magyar krónikához, szintén egy elveszett, mára ismeretlen archetípusra vezethető vissza.²⁷ Szerzőjéről a kutatás megállapította, hogy Lengyelországban tevékenykedő idegen klerikusról van szó, származásával kapcsolatban több elmélet is napvilágot látott a szakirodalomban, Franciaország és Itália mellett Magyarország is szóba került.²⁸ Noha a Gall Névtelen gesztájának középpontjában leginkább III. (Ferdeszájú/*Krzywousty*) Bolesław és Zbigniew hatalmi küzdelme áll, számos jelentős információt tartalmaz a mű a ma-

21 *Thoroczkay Gábor*: A magyar krónikairódlom kezdeteiről. In: Aktualitások a magyar középkorkutatásban. Szerk. Font Márta – Fedeles Tamás – Kiss Gergely. Pécs 2010. 23–31.; *Thoroczkay Gábor*: A magyarországi legendairódlom és történetírás a 14. század közepéig. In: *Uő: Ismeretlen Árpád-kor*. Bp. 2016. 194–200.; *Szovák Kornél – Veszprémy László*: Krónikák, legendák, intelmek. In: SRH II Bp. 1999. (a vonatkozó rész Szovák Kornél írása) 753–754.; *Kristó Gy.*: A történeti irodlom i. m. 12–22.; *Kristó Gy.*: Magyar historiográfia I i. m. 28–40.; *Mályusz Elemér*: A Thuróczy-krónika és forrásai. Bp. 1967. 13–76.

22 Képes Krónika. Utószó. 244–245.

23 *Veszprémy L.*: Megjegyzések i. m. 345.

24 Legújabbban: *Bagi D.*: *Divisio Regni* i. m. 322–324.

25 A cseh-, lengyel- és magyarországi források, ill. a kijevei kútfők komparatív elemzésére lásd *Font Márta*: Keresztény krónikások – pogány hagyomány. A szemléletbeli ellentmondás feloldásának típusai a középkori történetírásban közép-európai kitekintéssel. In: *Memoria Rerum – Tanulmányok Bán Péter tiszteletére*. Eger 2008. 179–196.

26 *Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum*. Ed. Karol Maleczyński. *Monumenta Poloniae Historica, Nova Series* (a továbbiakban MPH NS). II. Cracoviae 1952.; Magyar fordításban: Gall Névtelen.

27 Gall Névtelen 17–22.

28 *Bagi Dániel*: Gallus Anonymus és Magyarország. (Irodlomtörténeti Füzetek 157.) Bp. 2005. 25–26.; *Kersken, N.*: *Geschichtsschreibung* i. m. 493.; Korábban Hóman Bálint érvelt a névtelen szerző magyarországi származása mellett a somogyvári ciszterci apátság kapcsán. Lásd *Hóman Bálint*: *Történetírás és forráskritika*. Bp. 1938. 201–274. *Vö. Bagi D.*: Gallus Anonymus i. m. 17–21.

gyar történelemre vonatkozóan, ezáltal a 11–12. századi magyarországi viszonyok fontos kontrollforrása. A szerző ismerte a magyar uralkodók közül Szent Istvánt, Orseolo Pétert, Salamont, Szent Lászlót, Könyves Kálmánt, és egy alkalommal megemlékezett a „magyarok hercegéről”, azaz Álmosról is.²⁹ Gallus a magyar uralkodón és politikai viszonyokon felül földrajzi ismeretekkel is rendelkezett a Magyar Királyságot illetően. Az utókorra hagyományozott adatai, főleg abból a korból, ami a névtelen krónikás számára a régmúltat testesítette meg, nem mindig állták ki a történeti kritika próbáját. Ennek megokolására e helyütt elégséges I. (Vitéz/*Chrobry*) Bolesław feleségének az erényeiről szóló részt felhozni. Gallus egy egész fejezetet szentelt a kegyes asszony erényeinek magasztalására, arról azonban mélyen hallgatott, hogy a királynak több felesége is volt, ahogyan azt a magyar történetírás már régtől fogva tartja.³⁰ A Gall Névtelen munkájában a pogányság és a kereszténység elkülönülését fontosnak tartotta, és művében a szóbeli tradíció is kiemelt szerepet kapott,³¹ hasonlatosan a magyar krónikaszerkesztményhez.

Csehországban Prágai Cosmas tollából ismeretes az a krónika,³² amely egy máig ismeretlen évkönyv adatait felhasználva³³ egészen az 1125. évig, a mű befejezéséig tárgyalja a Přemyslidák történetét. Forrásai között tartjuk nyilván továbbá a *Privilegium Moravensis Ecclesiae* néven ismert dokumentumot és Szent Vencel legendáját is, erről maga Cosmas, a prágai káptalan dékánja számolt be munkája során.³⁴ A cseh történetírás fenntartásokkal kezeli Cosmasnak a korabeli oklevelekről szóló passzusát,³⁵ az annalsztikus források meglétét viszont elméletben lehetségesnek tartja, illetőleg Regino prümi apát krónikájának a felhasználását is bizonyítottan véli.³⁶ Cosmas műveltségére az ókori szerzők ismerete világít rá, munkája során többek közt Vergilius és Sallustius³⁷ írásait is hasznosította. Magyarországról is hagyo-

29 A magyar királyok ábrázolására a Gallus-geisztában, különös tekintettel Szent Istvánra és Szent Lászlóra lásd *Bagi Dániel: Szent István és Szent László Gallus Anonymus krónikájában. Századok* 139. (2005/2) 291–334.

30 *Wertner M.: Az Árpádok* i. m. 35.

31 *Bagi D.: Gallus Anonymus* i. m. 47. és 51., ill. 224–228.

32 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*. Hrsg. Berthold Bretholz. *Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum Rerum Germanicarum. Nova Series* (a továbbiakban MGH SRG NS) II. Berlin 1923.

33 *Dušan Třeštík: Kosmova kronika. Studie k počátkům českého dějepisectví a politického myšlení*. Praha 1968. 60–63.

34 „[...] quia iam ab aliis scripta legimus: quedam in privilegio Moraviensis ecclesie, quedam in epilogio eiusdem terre atque Boemie, quedam in vita vel passione sanctissimi nostri patroni et martyris Wencezlai [...]” – *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*. MGH SRG NS II. 35.

35 *Třeštík, D.: Kosmova kronika* i. m. 61.

36 *Marie Bláhová: Böhmens Spannungsverhältnis zum Reich im Spiegel der böhmischen Historiographie der Přemyslidenzeit*. In: *Böhmen und seine Nachbarn in der Přemyslidenzeit*. Hrsg. Ivan Hlaváček – Alexander Patschovsky. (Konstanzer Arbeitskreis für mittelalterliche Geschichte 74.) Sigmaringen 2011. 345.; Norbert Kersken szerint Regino krónikája nemcsak forrása, hanem előképe is volt Cosmas munkájának. *Kersken, N.: Geschichtsschreibung* i. m. 578–579.

37 *Marie Bláhová: Die Freiheitsvorstellungen der böhmischen Intelligenz des frühen 12. Jahrhunderts. Der Begriff „libertas” bei Cosmas von Prag*. In: *Florentissima proles ecclesiae. Miscellanea hagiographica, historica et liturgica Reginaldo Grégoire O.S.B. XII lustra complenti oblata*. (Bibliotheca Civis 9.) Ed. Domenico Gobbi. Trento 1996. 34.

mányozott az utókorra információkat, ugyanis amikor Břetislav herceg az 1099. évben Magyarországra látogatott, hogy Kálmán királlyal találkozzon, Cosmas is a cseh herceg kíséretében utazott, ekkor szentelte pappá őt Seraphin esztergomi érsek.³⁸ A cseh krónikájához valamikor a 12. század második évtizedében foghatott hozzá, és hasonlatosan a magyar, illetve a lengyel történeti munkákhoz, a cseh történelem kezdeti időszakának bemutatásakor visszanyúlt a mondákhoz és mítoszokhoz, melyeket az orális tradíció őrzött meg.³⁹ Ellentétben a régió történetírói hagyományaival, a prágai krónikás a pogány és a keresztény múlt elkülönítését nem tartotta olyan fontosnak,⁴⁰ Cosmas ebben a tekintetben leginkább a szászok történetét megörökítő Widukindhoz hasonlítható. További eltérés mutatkozik a magyar krónikaszerkesztmény, illetve Gallus munkája és Cosmas krónikája között abban is, hogy utóbbi munka szerzője ugyan erősen kötődött a fejedelmi udvarhoz, ám a cseh hercegek tetteit csak addig ítélte pozitívnak, amíg azok nem kerültek szembe az egyház érdekeivel.⁴¹

Az említett forrásokon felül a kutatás a kor történeti viszonyainak megrajzolásakor olyan, jellemzően 12–13. századi narratív kútfőkre is támaszkodik, amelyek nagyrészt e munkák folytatásaként látták meg a napvilágot, vagy éppen ezekből az első nagy összefoglaló művekből merítettek.⁴² Cosmas munkájának két folytatása is ismert, az első a vyšehradi káptalan kanonokjaihoz köthető,⁴³ amely megszakításokkal ugyan, de egészen az 1140. esztendőig követi az eseményeket. A második folytatás⁴⁴ a prágai székeskáptalan szellemi műhelyében, II. (Přemysl) Ottokar halála után készült el.⁴⁵ Lengyelországban Wincenty Kadłubeknek, Krakkó püspökének a krónikája⁴⁶ sorolható ide, amely az 1203. évig tárgyalja az eseményeket, és amelynek népszerűségét jól jelzi a fennmaradt kéziratok nagy száma.⁴⁷

38 „Ibi dux Bracizlaus suum electum Herman num diaconum committit Seraphim archiepiscopo ordinandum. Qui veniens ad sedem suam urbis Strigonie tempore, quo sacri ordines celebrantur, III. id. Iunii ordinat eum presbiterum et me, quamvis indignum, similiter ad eundem promovit gradum.” – Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG NS II. 169. Vö. *Kosztá László*: Szerafin. In: *Esztergomi érsekek 1001–2003*. Szerk. Beke Margit. Bp. 2003. 33.

39 *Bláhová, M.*: Spannungsverhältnis i. m. 344.

40 A pogány múlt és a keresztény jelen megjelenéséhez a forrásokban lásd *Font Márta*: Dinasztikus hagyományok és a hatalom legitimációja. Adalékok a közép-európai dinasztiák 11–12. századi történetéhez. In: *Dinasztikus érdekek nyomában*. Szerk. Bellus Ibolya. Pécs 2018. 18–25.

41 *Bláhová, M.*: Offizielle Geschichtsschreibung i. m. 22.

42 *Chronica hungaro–polonica*. Ed. Karácsonyi Béla. Acta Universitatis Szegediensis: Acta Historica 26. (1969); *Staročeska kronika tak řečeneho Dalimila*. Vidaní textu a veškerého textového materiálu. Ed. Bohuslav Havranek – Karel Hádek – Nadežda Kvitková – Jiří Daňhelka. Praha 1988.; *Chronicon Poloniae Maioris*. Ed. Brygida Kürbis. MPH NS VIII. Warszawa 1970.; *Canonici Wissegradensis Continuatio Cosmae*. Ed. Josef Emler. Fontes Rerum Bohemicarum (a továbbiakban FRB) II. Praha 1874–1875.

43 *Canonici Wissegradensis Continuatio Cosmae*. FRB II. 201–237.

44 *Wypisky z Vincentia, Gerlacha a jiných starších letopisců českých*. Ed. Josef Emler. FRB. II. 270–281.

45 *Kersken, N.*: Geschichtsschreibung i. m. 576–577.

46 *Magistri Vincentii dicti Kadlubek Chronica Polonorum*. Ed. Marian Plezia. MPH NS XI. Kraków 1994.

47 *Kersken, N.*: Geschichtsschreibung i. m. 502–503.

II.3. Egyéb narratív források

A korszakban keletkezett elbeszélő források az előbbtől elkülöníthető, újabb kategóriáját a térségben íródott évkönyvek képezik. Magyar viszonylatban elsősorban a Pozsonyi Évkönyv⁴⁸ lakonikus megjegyzéseire támaszkodhatunk, ám nem sokkal jobb a helyzet Csehország tekintetében sem. Ezzel ellentétben a lengyel évkönyvírás gazdag hagyományokra tekint vissza, két szövegcsaládja is ismeretes.

A Pray-kódexben fellelhető Pozsonyi Évkönyv kapcsán a kutatás annak keletkezési helyét kezdetben a pannonhalmi bencés monostorban vélte felfedezni,⁴⁹ a későbbiekben pedig inkább a fehérvári királyi egyház került szóba.⁵⁰ Ismeretes továbbá egy, az évkönyvhöz hasonlatos rövid felsorolás, amely II. Istvánig tartalmazza az Árpád-házból származó „*pie memorie*” királyok temetkezési helyeit,⁵¹ amelynek a hitelével kapcsolatban ugyan kétségek merültek fel, ám Kristó Gyula megállapításai szerint a listát autentikusnak kell tekintenünk. Keletkezési idejét tekintve a 12. század második harmada vehető komolyan fontolóra.⁵² A magyarországi királylisták és rövidebb genealógiai feljegyzések meglétével a kutatás már régóta számol, annak ellenére, hogy a forráscsoport számos terminológiai és műfaji kérdést vet fel.⁵³ Cseh földön az évkönyvírás valamivel később, csak a 12. század végén indult meg bizonyíthatóan, noha mint arról már Cosmas kapcsán szó esett, a kutatás elvben lehetségesnek tartja az úgynevezett Prágai Évkönyv létezését, melyre munkájának megírása során a prágai krónikás is támaszkodhatott.⁵⁴ A helyzet valamelyest jobb a Lengyelországban keletkezett annalsztikus irodalom tekintetében. A nagy-, illetve a kislengyel évkönyvek közös őséneke minden bizonnyal a krakkói káptalanban készült évkönyvet kell tekintenünk.⁵⁵ Maga az archetípus, azaz a Krakkóban készült évkönyv

48 *Annales Posenienses*. Ed. Emericus Madzsar. SRH I. Bp. 1999. 118–127.

49 *Hóman B.*: *Gesta Ungarorum* i. m. 76–78.

50 *Kristó Gy.*: *Magyar historiográfia* I i. m. 28–29.

51 *Knauz Nándor*: *Két krónika I–II. Századok* 9. (1875) 624–625.

52 *Kristó Gy.*: *Magyar historiográfia* I i. m. 29–30.

53 *Veszprémy László*: A korai magyar évkönyvekről. Kapcsolatok és kölcsönzések az évkönyvek, krónikák és krónikakivonatok között. In: *Aktualitások a magyar középkorkutatásban*. Szerk. Font Márta – Fedeles Tamás – Kiss Gergely. Pécs 2010. 11–22.; A középkori magyar királylisták meglétét Albericus troisfontaines-i szerzetes krónikájának magyarországi értesüléseivel is szokás bizonyítani. Hóman Bálint vetette fel, hogy a francia krónikás forrásai között szerepelhetett egy olyan katalógus, amely Szent Lászlótól Imre királyig tartalmazhatta a magyar királyok neveit. Csáky Judit vélekedése szerint ez a királylista akár korábbi uralkodókkal is kezdődhetett és egészen II. Andrásig tartott. *Csáky Judit*: Néhány megjegyzés Albericus Trium Fontium krónikájának magyar adataihoz. In: *Tiszteletkör. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára*. Szerk. Mikó Gábor – Péterfi Bence – Vadas András. Bp. 2012. 515–526.

54 *Dušan Třeštík*: Anfänge der böhmischen Geschichtsschreibung. Die ältesten Prager Annalen. In: *Studia Zródloznawcze*. (Państwowe wydawnictwo naukowe 23.) Warszawa 1978. 1–37.

55 A lengyel évkönyvekkel kapcsolatosan lásd *Wojciech Drelicharz*: *Annalistyka małopolska XIII–XV. wieku. Kierunki rozwoju wielkich roczników kompilowanych*. (Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego. Polska Akademia Umiejętności 99.) Kraków 2003., ill. *Tomasz Jasiński*: Początki polskiej annalistyki. In: *Nihil superfluum esse. Prace z dziejów średniowiecza ofiarowane Profesorowi Jadwidze Krzyżaniakowej*. Ed. Jerzy Strzelczyk. Poznań 2000. 129–146.

eredeti formában nem maradt az utókorra, emiatt a lengyel medievisztikában máig tartó viták során sem sikerült tisztázni, hogy az évkönyvet felhasználhatta-e Gallus munkája megírásakor, avagy az évkönyv kompilátorai merítették a névtelen krónikás művéből.⁵⁶

A térségben fellelhető annalsztikus források lakonikus közlésmódja és bizonytalan szöveghagyománya azonban munkánk szempontjából csak részleges felhasználásukat teszi lehetővé. E kötet célkitűzéseit figyelembe véve leginkább kontrollforrásként, azaz más kútfőkből származó értesüléseink megerősítésére hasznosíthatók.

II.4. Hagiógráfia

A hagiografikus történeti irodalomról elmondható, hogy a Magyarországon keletkezett források száma a térségen belül meghaladja mind a cseh, mind a lengyel kútfők számát. A magyar források keletkezésének tekintetében nyilvánvalóan fontos szerepet játszik az 1083. évi szenttéavatási sorozat, melyet a hazai történetírás már alapos elemzésnek vetett alá.⁵⁷ Szent István, Imre herceg és a későbbiekben a szentek körébe iktatott Szent László mind a dinasztikus szentek sorát bővítik, mellettük a hitéért mártírhalált halt Gellért püspök nyerte el a szentek koszorúját.⁵⁸ Zoerard-András és Benedek zobori remeték kanonizációjára – amelyet korábban szintén az 1083. év eseményei között tartott számon a magyar történetírás – az újabb kutatások alapján más alkalommal kerülhetett sor.⁵⁹ Csehországban Szent Vencelnek és Ludmillának, Bořivoj fejedelem feleségének az esete nem választható el ilyen élesen, ugyanis mindketten a dinasztia tagjai voltak, ám szentségüket mártíromságukért érdemelték ki. Különlegesnek számít Szent Adalbert püspök példája, mert tisztelete mindhárom dinasztia uralmi területén adatható, sőt III. Ottóval való barátnak mondható kapcsolata miatt kultuszának a Birodalmon belül is megtalálhatók a nyomai.⁶⁰ Lengyelországban leginkább Adalbert tisztelete terjedt el, lengyel dinasztikus szentről a korszakban nincsen ismeretünk. Szent Stanisław krakkói püspök – aki II. (Merész/Śmiały) Bolesław királlyal való összetűzése során vesztette életét –

56 *Przemysław Wiszewski*: *Domus Bolezlai. Values and social identity in dynastic traditions of medieval Poland* (c. 966–1138). Leiden–Boston 2010. 152–154.

57 *Klaniczay Gábor*: Az 1083. évi magyarországi szenttéavatások. In: *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. Fügedi Erik. Bp. 1986. 15–32.; *Klaniczay Gábor*: Az uralkodók szentsége a középkorban. Bp. 2000. 114–122.

58 Összefoglalóan lásd *Thoroczkay G.*: *Legendairóladalom és történetírás* i. m. 184–192.

59 A Szent László-legenda alapján bizonyos, hogy az említett remeték szenttéavatása a lovagkirály uralkodása alatt történt. Talán az országos kanonizációs események főpróbájaként 1077–1083 között kerülhetett sor minderre, de az sem elképzelhetetlen, hogy csak 1083 utánra tehető Zoerard-András és Benedek testének oltárra emelése. Vö. *Thoroczkay Gábor*: Szent László és az egyház. In: *Európa és Magyarország Szent László korában*. Szerk. Bárány Attila – Pósn László. Debrecen 2017. 53.

60 *Johannes Fried*: Gnesen – Aachen – Rom. Otto III. und der Kult des hl. Adalbert. Beobachtungen zum älteren Adalbertsleben. In: *Polen und Deutschland vor 1000 Jahren: Die Berliner Tagung über den „Akt von Gnesen“* Hrsg. Michael Borgolte. Berlin 2002. 254–255.

kultuszához köthető alkotások felhasználása e munkához nem lehetséges, mivel kanonizációjára csak a 13. század derekán került sor.⁶¹

A magyarországi szentek kapcsán ugyanakkor több legendával is számolhatunk. Szent István nevéhez mindjárt három szöveg is kapcsolható,⁶² mind közül a 11. század végén vagy a 12. század elején készült,⁶³ Hartvik püspök nevéhez köthető életrajz vált a legnépszerűbbé, ugyanis III. Ince pápa 1201 során az *utroque iure*⁶⁴ szófordulat kivételével ezt a szövegváltozatot fogadta el autentikusnak, ennek köszönhető a *vita* széles körű ismertsége.⁶⁵ A Kálmán király megbízására elkészített Szent István-életrajz – hasonlóan az Imre herceg legendájához,⁶⁶ amely 12. század első felében, tehát szintén Kálmán király uralkodása során keletkezett – problematikus, mivelhogy politikai programot fogalmaz meg.⁶⁷ Szent István nagyobbik legendájának szövege a szentté avatás, azaz 1083 előtt készülhetett,⁶⁸ a kisebbik legenda datálása kapcsán a László király halála utáni időszak jöhet szóba.⁶⁹ Mind a *legenda maior*, mind a *legenda minor* legkorábbi szövege a 12. század közepi Ernst-kódexben hagyományozódott az utókorra. Ugyancsak vitatott a Szent Gellért mártíromságát megőrző eredeti *vita*,⁷⁰ nemcsak keletkezésének idejét, hanem szövegfilációját tekintve is.⁷¹ Mór pécsi püspök tollából származik Zoerardnak és Benedeknek

61 Életrajza két szerkesztésben ismeretes, mindkettő szerzőségét a krakkói dominikánus kanonoknak, Vincentius de Kielczának (Wincenty z Kielczy) tulajdonítja a kutatás. *Vita sancti Stanislai episcopi Cracoviensis (vita maior) auctore fratre Vincentio de ordine fratrum praedicatorum*. Ed. Wojciech Kętrzyński. Monumenta Poloniae Historica (a továbbiakban MPH) IV. Lwów 1884., ill. *Vita sancti Stanislai episcopi Cracoviensis (vita minor)*. Ed. Wojciech Kętrzyński. MPH. IV. Lwów 1884.

62 *Legenda Sancti Stephani regis maior et minor atque legenda ab Hartvico episcopo conscripta*. Ed. Emma Bartoniek. SRH II. Bp. 1999. 377–440.

63 Thoroczkay Gábor kutatásai azt mutatják, hogy az írás minden valószínűség szerint 1097 és 1099 között készült, ám a szerző szerint ez a dátum kitolható egészen 1103-ig. *Thoroczkay Gábor: Megjegyzések a Hartvik-féle Szent István legenda datálásának kérdéséhez*. In: Magyaroknak eleiről. Ünnepi tanulmányok a 60 esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk. Piti Ferenc. Szeged 2000. 588.; *Thoroczkay Gábor: Még egyszer a Hartvik-féle Szent István-legendá datálásáról*. Magyar Könyvszemle 121. (2005/2) 213–218.; *Thoroczkay Gábor: Szent István legendái*. In: Uó: Ismeretlen Árpád-kor. Bp. 2016. 92.

64 *Gerics József: A Hartvik-legendá mintáiról és forrásairól*. Magyar Könyvszemle 97. (1981/3) 175–188.

65 *J. Fodor Adrienne: Szent István legendák a középkori magyar breviáriumokban*. In: Doctor et apostol. Szent István-tanulmányok (Studia Theologica Budapestinensia 10.) Szerk. Török József. Bp. 1994. 141–142.

66 *Legenda Sancti Emerici ducis*. Ed. Emma Bartoniek. SRH II. Bp. 1999. 441–460.

67 *Kristó Gy.: Magyar historiográfia I i. m. 25–26.*

68 Uo. 24.

69 Uo.

70 *Legenda Sancti Gerardi episcopi*. Ed. Emericus Madzsar. SRH II. Bp. 1999. 481–506.

71 A kutatók véleménye megegyezik a tekintetben, hogy a Szent Gellért életéről fennmaradt mindkét írás egy ún. „őslegenda” alapján készült. A 12–13. század fordulóján keletkezettek ugyan rövidebb kivonatok, ám a hosszabb és egyben informatívabb változat csak a 14–15. század fordulóján nyerte el végső formáját. Az őselegenda kapcsán Szegfű László amellet érvelt, hogy az már korán, a szentté avatáskor elkészült, míg Szovák Kornél inkább a 12. század közepét tartja valószínűnek. A szövegfilációs problémákra eddig nem sikerült megnyugtató választ találni, noha számos szakmai vita kísérté a probléma tárgyalását. *Szegfű László: Szent Gellért*. In: KMTL 231.; *Szovák K. – Veszprémy L.: Krónikák, legendák, intelmek i. m. (a vonatkozó rész Szovák Kornél írása) 779–780.*

az életírása,⁷² amely autentikusnak tekinthető. Annak ellenére, hogy a szövegkorpusz csak 15. századi kódexekből ismert, bizonyíthatóan 11. századi az írás, ugyanis a legenda megemlékezik arról az 1064 húsvétján történt eseményről, amikor az említett püspök Géza hercegnek ajándékozta Zoerard vezeklőövet.⁷³

Csehországban Szent Vencel alakjához kapcsolható az első legenda megszületése. Kultusza halála⁷⁴ után igen hamar elterjedt, melyet a regnáló dinasztia is támogatott. Az első latin nyelvű *vita*⁷⁵ szerzőjének a cseh történetírás a prágai Szent György-templom esperesét tartja, keletkezését a 10. század végére, a prágai püspökség 973. évi alapítását követő időszakra teszi.⁷⁶ Ugyancsak a 10. századra tehető Ludmillának, Szent Vencel nagyanyjának a legendája is.⁷⁷ Szent Adalbert életéről két legendát tart számon a kutatás, az első⁷⁸ Rómában, a Szent Bonifác és Elek kolostorban keletkezhetett,⁷⁹ még Adalbert szentté avatása előtt, szerzőjének a prágai püspök rendtársát, Iohannes Canapariust tartják, míg a *Vita altera*⁸⁰ néven ismert legendát Querfurti Brúnó írta, aki Magyarországon is térített,⁸¹ munkája 1004 környékére datálható.⁸² A *Vita prior* szerzőségével és keletkezési helyével kapcsolatban Jürgen Hoffman emelt kifogást, aki Lüttich és Aachen mellett is érveket sorakoz-

A legélesebb vita Müller Frigyes és Madzsar Imre között zajlott a Századok hasábjain a 20. század első évtizedében. Madzsar bírálta Müller azon állítását, amely szerint Gellért püspök nagyobb legendájának bizonyos, jellemzően Csanádról szóló részei a 11. században keletkeztek. *Müller Frigyes: A nagyobb Gellértlegenda forrásai és keletkezése I. Századok 47. (1913) I. 355–374. Vö. Madzsar Imre: Szent Gellért nagyobb legendájáról. Századok 47. (1913) 502–517. és Müller Frigyes: A nagyobb Gellértlegenda forrásai és keletkezése II. Századok 49. (1915) 387–411.*

- 72 *Legenda sanctorum Zoerardi et Benedicti*. Ed. Emericus Madzsar. SRH II. Bp. 1999. 347–362.
- 73 *Richard Pražák: Mór püspök Szent Zoerard és Benedek remetéről szóló legendája*. In: *Mons Sacer 996–1996, Pannonhalma 1000 éve*. I. Szerk. Takács Imre. Pannonhalma 1996. 333.; Zoerard és Benedek személyéhez lásd még: *Boba István: Szent András-Zoerard: lengyel volt-e vagy isztriai? Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 4 (1992) 5–11.; Sólmos Szilveszter: Szent Zoerard-András (Szórád) és Benedek remeték élete és kultusza Magyarországon. (METEM Könyvek 16.) Bp. 1996.*
- 74 Szent Vencel halála Corveyi Widukind híradásából ismeretes: „Interea barbari ad novas res molientes desaevit, percussitque Bolizlav fratrem suum, virum Christianum et, ut ferunt, Dei cultura religiosissimum, timensque sibi vicinum subregulum, eo quod paruisset imperiis Saxonum, indixit ei bellum.” – Widukindi monachi Corbeiensis rerum gestarum Saxoniarum libri tres. Ed. Georg Waitz – Karl Andreas Kehr. *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicis recusi* (a továbbiakban MGH SRG). LX. Hannover 1935. 68.
- 75 *Legenda Christiani. Vita et passio sancti Wenceslai et sancte Ludmille ave eius*. Ed. Jaroslav Ludvíkovský. Praha 1978.
- 76 *Dušan Třeštík: Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530 – 935)*. Praha 1997. 9.
- 77 Uo. 117.
- 78 *Sancti Adalberti Pragensis episcopi et martyris Vita prior*. Ed. Jadwiga Karwasińska. MPH NS IV/1. Warszawa 1962.
- 79 *Gerard Labuda: W sprawie autorstwa i miejsca napisania Żywotu pierwszego Świętego Wojciecha. Studia Źródłoznawcze 42. (2004) 115–130.*
- 80 *Sancti Adalberti Pragensis episcopi et martyris vita altera*. Ed. Jadwiga Karwasińska. MPH NS IV/2. Warszawa 1969.
- 81 *Kosztá László: Querfurti Brúnó és Azo ostiai püspök. Két külföldi klerikus és a püspökségi szervezet továbbépítése 1009-ben. Belvedere meridionale 24. (2012/4) 22–29.*
- 82 *Thorockay Gábor: Querfurti Brúnó: Szent Adalbert prágai püspök és vértanú második életrajza*. In: *AKIF Szeged 1999. 78–79.*

tatott fel,⁸³ Johannes Fried pedig Notker lüttichi püspök személyét hozta szóba.⁸⁴ Ismeretes továbbá egy harmadik, csak kivonatos formában fennmaradt passió is Adalbert életéről. Korábban Querfurti Brúnó személye merült fel komolyabban, ám a szöveg alapos stilisztikai és filológiai vizsgálatai kizárják Brúnó szerzőségét a *Liber de passione martyris* címen ismert szenvedéstörténet kapcsán.⁸⁵

II.5. Okleveles forrásanyag

Az okleveles forrásanyag szintén kisszámú, és egyértelműen a magyarországi keletkezésű okiratok dominanciája tapasztalható. E helyütt nem szükséges részletesen hangsúlyozni a vizsgált korszak időhatárain belül keletkezett, mintegy másfél száz hazai oklevél fontosságát, ám arra mindenképpen fel kell hívni a figyelmet, hogy ezek a dokumentumok nemcsak a történeti események rekonstruálásakor, hanem genealógiai szempontból is jelentősek. Az oklevélkiadás Magyarországon már korán megindult, egyidősnek tekinthető a latin írásbeliség meghonosodásával, hiszen a birodalmi kancelláriában az 1002. évben bekövetkezett személyi változás jelentősen hatott a magyar oklevelezési gyakorlatra.⁸⁶ A korai, Szent István uralkodására tehető oklevelek száma tíz, amelyek közül csak kevésről mondható el, hogy hiteles, illetve eredeti szövegrészeket tartalmazhat.⁸⁷ Az ebben az időszakban kiadott oklevelek alacsony száma, valamint az interpolációk és kompilációk ellenére is jól kitapintható az az oklevéladási gyakorlat, amely a 12. században – igaz, ekkor már egészen más formai mintákhoz igazodva, mint Szent István korában – kapott igazán erőre. A diplomák számának növekedése a 13. század fordulójára az ünnepélyes királyi oklevelek külső és belső jegyeinek állandósulását is magával hozta.⁸⁸ Korszakunkban egyértel-

83 *Jürgen Hoffmann*: Vita Adalberti. Frühere Textüberlieferungen der Lebensgeschichte Adalberts von Prag. (Europäische Schriften der Adalbert-Stiftung-Krefeld 2.) Essen 2005.

84 *Fried, J.*: Gnesen – Aachen – Rom i. m. 252.

85 *Reinhard Wenskus*: Studien zur historisch-politischen Gedankenwelt Bruns von Querfurt. (Mitteldeutsche Forschungen 5.) Köln 1956. 202–247.

86 *Thoroczkay Gábor*: Szent István okleveleiről. Századok 143. (2009/6) 1390–1401.; *Györffy Gy.*: István király i. m. 266–268.

87 *Thoroczkay G.*: Szent István okleveleiről i. m. 1385–1412.

88 Szentpétery Imre a 13. század elejére tette a királyi oklevelek formai elemeinek az állandósulását. A korai, Szent István uralkodása során kiadott diplomák szerkezete és írásformája a birodalmi kancellária gyakorlatát követte. Mindezt annak az ismeretlen írnoknak a magyarországi működésével szokás összefüggésbe hozni, akire a kutatás a császári kancellária élén álló kölni érsek neve után Heribert C-ként hivatkozik. Mivel Heribert érsek C jelű írnokának működése a birodalom területén egészen 1002-ig kimutatható, vélhetőleg ez az évszám jelezheti magyarországi tartózkodásának a kezdetét is. A 12. században az oklevéladás ugrásszerű növekedése miatt a királyi kápolnához köthető annak a folyamatnak a megindulása, amely végül az önálló magyar okleveles gyakorlat kialakulásához és a kiadott levelek szerkezetének állandósulásához vezetett. *Szentpétery Imre*: Magyar oklevéltan. (A magyar történettudomány kézikönyve II/3.) Bp. 1930. 34–77.; *Kubinyi András*: Királyi kancellária és udvari kápolna Magyarországon a XII. században. In: *Uó*: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. (METEM Könyvek 22.) Bp. 1999. 7–67.

műen az egyházzal kapcsolatos adományok és donációk írásban való rögzítése számított elsődleges szempontnak.⁸⁹

A Cseh- és Lengyelországban keletkezett korabeli oklevelek legnagyobb problémája nem abból fakad, hogy számuk jóval alatta marad a magyarországi diplomatikai forrásokénak, hanem abból, hogy eredeti formában nem maradtak fent. Gallus Anonymus és Cosmas művei megőrizték ugyan az oklevelek emlékét, ám pontos tartalmuk még így sem rekonstruálható. Lengyelország esetében mindenképpen szólnunk kell a *Dagome Iudex* néven ismert dokumentumról, amely a 11. század végéről ismert, szövegének értelmezése a mai napig a lengyel medievisztika egyik alapkérdése. Mint az köztudott, a kérdéses oklevél több másolatban is megmaradt, azonban a kópiák mindegyike kizárólag regeszta formában ismert, a legrégebbi VII. Gergely pontifikátusának idejére datálható. A szöveg ugyan a 10. századi állapotokat tükrözi, különös tekintettel a benne szereplő személyek genealógiájára,⁹⁰ viszont a regeszta szövege meglehetősen kétes eredetű, ugyanis a benne foglalt felajánlás a korabeli eseményeket is figyelembe véve a pápaság érdekében is állhatott. Csehország esetében is hasonló megállapítások tehetők. A korai időszakra, azaz a 10. századra datált csehországi oklevelek legnagyobb részének a létezése erősen hipotetikus, a cseh és szlovák történetírás egy vonulata hagyományosan ezeknek a dokumentumoknak a felhasználásával vélte bizonyítani Nagymorávia hatalmi struktúráinak 10–12. századi továbbélését, ami véleményünk szerint meglehetősen prekonceptiózus nézetekre vall.⁹¹

89 Font Márta véleménye szerint az egyházhoz köthető elsősorban a magyarországi oklevéladás kialakulása, ebből az igényből fakad az ilyen típusú oklevelek magas száma, míg a világi személyek bizonyára megelégedtek a szóban, tanúk előtt történő adományozási gyakorlattal. *Font M.: Nagy hatalmak vonzásában* i. m. 78.

90 „Item in alio tomo sub Iohanne XV papa Dagome iudex et Ote senatrix et filii eorum: Misticam et Lambertus – nescio cuius gentis homines, puto autem Sardos fuisse, quoniam ipsi a IIII iudicibus reguntur – leguntur beato Petro contulisse unam civitatem in integro, que vocatur Schinesghe, cum omnibus suis pertinentiis infra hos affines, sicuti incipit a primo latere longum mare, fine Bruzze usque in locum, qui dicitur Russe et fines Russe extendente usque in Craccoa et ab ipsa Craccoa usque ad flumen Oddere recte in locum, qui dicitur Alemure, et ab ipsa Alemura usque in terram Milze recte intra Oddere et exinde ducente iuxta flumen Oddera usque in predictam civitatem Schinesghe.” – *Brygida Kürbis: Dagome iudex – studium krytyczne*. In: *Początki państwa polskiego. Księga Tysiąclecia*. Ed. Gerard Labuda. Poznań, 2002. 395. Összefoglalóan lásd uo. 363–423., ill. *Przemysław Nowak: Dagome iudex w zbiorze kanonów kardynała Deusdedita*. *Studia Żródłoznawcze* 60. (2013) 75–94.; Genealógiai szempontból a legnagyobb problémát nem a dokumentumban foglalt személyek jelentik, hanem az, hogy az oklevél nem említi Mieszko elsőszülött fiát, a későbbi I. Bolesław lengyel királyt. *Wiszeński, P.: Domus Bolesłai* i. m. 3.

91 Itt elsősorban a csehországi forráskiadás azon vonulatára gondolunk, amely a korai keletkezésű dokumentumokat is a cseh történelem részeként határozta meg. *Codex Diplomaticus et Epistolaris Regni Bohemiae. I–III*. Ed. Georg Friedrich – Zdeněk Kristen – Jan Bistrický (a továbbiakban CDB). Praha, 1904–2002. I. 1–36. Vö. *Josef Žemlička: Čechy v době knížecí (1034–1198)*. Praha 1997. 185.

II.6. Törvények

A térségben keletkezett törvénykezési aktusok forrásai eredeti formájukban szintén csak Magyarország esetében maradtak fent. Mind a Cseh-, mind a Lengyelországban regnáló dinasztiák tagjaihoz is kapcsolható ugyan törvényalkotás, ám ezekről a kodifikáció hiányában csak közvetett bizonyítékaink vannak. A törvények komparatistikai elemzése nagy múltra tekint vissza a történetírás berkein belül, mivel a germán népek szinte mindegyike rendelkezett írásban rögzített joggyűjteménnyel, ami kiváló alapot szolgáltatott az analízishez. Az általunk vizsgált térség törvényeinek összehasonlító elemzését legutóbb Font Márta végezte el, a Kijevi Ruszhoz köthető törvénykezési aktusok emlékeinek bevonásával.⁹²

Magyarország esetében korszakunk határait is figyelembe véve a kutatás általánosan Szent István, Szent László és Kálmán nevéhez kapcsolja a korai Árpád-kori törvények⁹³ keletkezését. Ugyanakkor Jánosi Monika kutatásai kimutatták, hogy ennél sokkal differenciáltabb keltezési renddel kell számolnunk.⁹⁴ A szóba jöhető uralkodók – Orseolo Péter,⁹⁵ Aba Sámuel,⁹⁶ I. András,⁹⁷ I. Béla⁹⁸ és Salamon⁹⁹ – törvénykezése azonban, hasonlatosan a cseh és lengyel példákhoz, csak közvetett bizonyítékokon keresztül feltételezhető. A Szent István nevéhez kapcsolt ötvenhat cikkelynél vélhetőleg többel is számolhatunk, mivelhogy Kálmán király első törvénykönyve említést tesz olyan, az utókor által ismeretlen vámfizetési szabályozásról, amelyet

92 *Font M.*: Nagyhatalmak vonzásában i. m. 61–75.

93 A Magyar Királyság első törvénykezési emlékeinek fennmaradásáról lásd *Mikó Gábor*: A „szent királyok törvényei”. A kora Árpád-kori törvények fennmaradásának története. Századok 150. (2016/2) 319–340. A törvényekről összefoglalóan lásd *Béli Gábor*: Árpád-kori törvényeink. Jura 6. (2000/1–2) 35–37., ill. 40–41.

94 *Jánosi M.*: Törvényalkotás i. m. 97–103.

95 „Omnem autem constitutiones et exactiones, quas Petrus rex secundum consuetudinem suam statuerat, Aba rex in irritum revocavit.” – *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* SRH I. 325–326.

96 „Igitur rex idem, habito sinodico concilio, cum communi episcoporum et principum consilio omnia decreta rescindi statuit, quae Petrus iniuste secundum libitum suum disposuit, et episcopis duobus pontificia vi sublata reddere voluit, sed quia alii ordinati erant, hoc Romani praesulis iudicio reservandum censuit.” – *Annales Altahenses maiores.* Ed. Wilhelm Giesebrecht – Edmund Oefele. MGH SRG. IV. Hannover 1891. 26.

97 „Precepit itaque universe genti sue sub pena capitalis sententiae, ut deposito ritu paganismo prius eis concessa ad veram Christi fidem reverterentur et in omnibus secundum legem illam viverent, quam sanctus rex Stephanus eos docuerat.” – *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* SRH I. 344.

98 „Dux igitur Bela vocatus Benyn victor cum triumpho venit in civitatem Albam, ibique regali dyademate inungentibus eum episcopis feliciter est coronatus. Tenuit autem regnum pacifice, sine molestatione hostium et quesivit bona genti sue. Inter cetera siquidem peritiae sue argumenta fecit fabricari nummos magne monete ex purissimo argento et pretium rerum venalium secundum terram (sic) quantitatem iusto moderamine discrete rationis constituit. Non enim permittebat mercatores et nummularios per detestabilem avaritiae voraginem a simplicibus et rusticis superfluum lucrum congregare. Hec est enim causa, que maxime solet populos paupertatis et inopie periculis obvolvere, sed statutum pretium (sic) unusquisque vendebat et emebat sine inuria et circumventionem. Iste etenim omnia fora die Sabbati constituit pro vendendo et emendo bizancinosque (sic) misit currere per districtum regni sui.” – *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* SRH I. 358.

99 *Jánosi M.*: Törvényalkotás i. m. 103.

eredetileg szintén tartalmazhatta a Magyarország első keresztény uralkodójának tulajdonított törvénykönyv valamelyike.¹⁰⁰ Az is bizonyosnak látszik, hogy a törvények szövegét két időpontban szerkesztették egybe, amely egyébként számos törvénykezési aktus során keletkezett. Hasonlóan problémásak a Szent László törvényeit megőrző emlékek, ezek ugyanis csak 15–16. századi másolatban ismertek. A legkorábbinak gondolt, harmadik számú dekrétumgyűjtemény keletkezési idejének pontos meghatározását számos nehézség gátolja. Kristó Gyula úgy gondolta, hogy a László nevéhez köthető törvények bizonyos elemei inkább Salamon, esetleg I. Géza nevéhez kapcsolhatók,¹⁰¹ ugyanakkor az sem zárható ki, hogy a szöveget Szent László uralkodása során szerkesztették egybe, mégpedig az 1063 és 1077 között hozott rendelkezésekből.¹⁰² A király nevéhez kapcsolt második törvénykönyvet a kutatás egységen Szent László király uralkodása során hozott rendelkezések gyűjteményének tartja, amelyek vélhetően két különböző aktus során keletkeztek.¹⁰³ A király – számozását tekintve első, ám időben utolsó – dekrétumgyűjteménye az 1092. évi május 20-án Szabolcs várában megtartott zsinat negyven artikulusát tartalmazza. Azt sajnos nem sikerült eddig megnyugtató módon tisztázni, hogy a törvénykönyv szövege egyetlen törvénykezési alkalom eredményeképpen, avagy Szent László uralkodásának összes, egyházat érintő rendelkezésének kodifikálásával jött-e létre.¹⁰⁴ Kálmán király törvényeinek első összeszerkesztésére Seraphin érsek jóvoltából került sor, valamikor 1096 és 1104 között. A gyűjtemény a gregoriánus reformmozgalom hatásáról tanúskodik és a Tarcalon tartott gyűlés nyolcvannégy végzését tartalmazza, amelyeknek csak némelyike kapott címet, vélhetőleg erre a szöveg lejegyzésénél később kerülhetett sor. Legkorábbi szöveghagyományát a 15. század végi Thuróczy-kódex tartalmazza.¹⁰⁵ Úgyszintén Kálmán uralkodása alatt keletkeztek azok az esztergomi zsinati határozatok, amelyek közül az első vélhetőleg a Lőrinc esztergomi érsek által összehívott tartományi zsinat határozatait tartalmazza. Ez utóbbiakat a 12. századi Pray-kódex őrizte meg, pontos datálásuk vitás kérdésnek számít a kutatásban: az egyik nézet szerint 1104–1105 körül keletkeztek, míg más elképzelés szerint az 1112 és 1113 körüli időszakból valók.¹⁰⁶ Az úgynevezett második esztergomi zsinat tizenhat cikkelye viszont bizonyosan Kunó pápai legátus 1112. évi látogatásához köthető, amelynek legkorábbi szöveghagyományát

100 ÁKÍF 46. Vö. „Si quis de propriis et domesticis rebus quid in foro vendiderit, lege sancti Stephani tributum reddat.” – *Závodszy L.: Törvények i. m. 187.*

101 *Kristó Gy.: Magyarország története i. m. 128–129.*

102 Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről. Az előszót írta, a szövegeket válogatta, a kötetet szerkesztette Makk Ferenc és Thoroczkay Gábor. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 22.) (a továbbiakban ÍFMT). Szeged 2006. 85. (a vonatkozó rész Kristó Gyula munkája).

103 Uo. 111. (a vonatkozó rész Zsoldos Attila munkája).

104 Uo. 146. (a vonatkozó rész Nótári Tamás munkája).

105 Uo. 169. (a vonatkozó rész Zsoldos Attila munkája).

106 Uo. 218. (a vonatkozó rész Nótári Tamás munkája).

szintén a Pray-kódex tartalmazza.¹⁰⁷ A Kálmán-kori törvénykezési aktusok sorát tovább bővítik a király zsidótörvényei és egy ismeretlen zsinati határozat töredékes emlékei. Előbbi vélhetőleg Kálmán első törvénykönyve után keletkezhetett, amelyre a rendelkezés első artikulusából következtethetünk.¹⁰⁸ Utóbbi alatt két rövid cikkelyt tart számon a kutatás, amelyek valamikor 1116 előtt keletkeztek.¹⁰⁹ Mindkét szöveg szintén kései, 15–16. századi másolatokban maradt az utókorra. A fentebb említett törvénykezési aktusok szövegeiből egyértelműnek látszik az egyre erősödő egyházi térnyerés a rendelkezések meghozatalában.¹¹⁰

Mint ahogyan arról már röviden szó esett, a Piastok és Přemyslidák uralmi területén a legkorábbi törvénykezési aktusok kodifikációja nem ismert. Prágai Cosmas krónikája alapján azonban feltételezhető, hogy I. Břetislav 1039 folyamán dekrétumokat adott ki. Lengyelországban Merseburgi Thietmar írásából az derül ki, hogy I. Boleslaw király szigorú törvényeket hozott, amelyekre példaként a bűjt megszegői és a paráznaság bűnébe esett személyek szigorú büntetési tételeit szokás példaként elősorolni. Legutóbb Bagi Dániel fejtette ki nézetét a lengyel és a cseh korai törvénykezéssel kapcsolatban, mely során rávilágított a forrásokban említett törvények körüli problémákra és értelmezési lehetőségeire: a szerző megállapításai szerint Thietmar krónikájának az egyik szövegahagyománya a *consuetudines* kifejezéssel hivatkozik az I. Boleslawnak tulajdonított törvényekre, melyet azonnal követ a 10. század végi magyarországi állapotok bemutatása, különös tekintettel Géza fejedelem keresztény hitben való tökéletlenségére. A pécsi kutató szerint tehát itt inkább Thietmar értékítélete olvasható az újonnan megkeresztelkedett népekről. Bagi szerint továbbá az I. Břetislav nevéhez kapcsolt csehországi törvénykezési aktus történeti hitelet Cosmas leírása teszi kérdésessé, aki az eseményt Gniezno elfoglalásához kapcsolta, mégpedig egy zsinat részeként.¹¹¹

II.7. Egyéb források

Végezetül szólnunk kell arról a forráscsoportról, amelynek elemei a fentebb tárgyalt kategóriákba nem illeszthetők be. Ilyennek gondoljuk elsősorban azokat a bölcséleti műveket, amelyek leginkább a társadalmi elit legfelső szűk rétege számára készültek,¹¹² illetve azokat a jogi jellegű dokumentumokat, amelyek valamilyen formában a dinasztia belüli öröklést voltak hivatottak szabályozni.

A bölcséleti művek terén szintén csak Magyarország területén keletkezett források jöhetnek szóba, nevezetesen a Szent Gellért püspök tollából származó

107 Uo. 248. (a vonatkozó rész Nótári Tamás munkája).

108 Uo. 265. (a vonatkozó rész Zsoldos Attila munkája).

109 Uo. 267. (a vonatkozó rész Nótári Tamás munkája).

110 Kiss Gergely: Állam és egyház a 11–12. századi törvényalkotásban. In: A magyar államiság első ezer éve. Szerk. Font Márta – Kajtár István. Pécs 2000. 67–72.

111 Bagi D.: *Divisio Regni* i. m. 37–39.

112 *Font M.*: Nagyhatalmak vonzásában i. m. 58.

Deliberatio, illetve a Szent Imre herceg számára készült *Institutio morum*. Mindkét kútfő a 11. század során íródott, ám a *Deliberatio* esetében pontosabb keletkezési idő nem határozható meg. Szegfű László véleménye szerint a munka valamikor Gellért csanádi püspöki tevékenysége során került lejegyzésre, és szoros összefüggésbe vonható a mártír főpap térítői tevékenységével.¹¹³ Az *Intelmek* keletkezési idejét tekintve több elmélet is napvilágot látott, annyi bizonyos, hogy Imre herceg születése és halála között kell keresnünk ennek pontos dátumát, a szakirodalmi vélekedések szerint leginkább az 1010-es évek első fele jöhet komolyabban szóba.¹¹⁴ A mű legalaposabb elemzése Szűcs Jenő nevéhez köthető.¹¹⁵ Legutóbb Bagi Dániel vetette fel, hogy (Vitéz/*Chrobry*) Bolesław törvénykezésének és bírói hatalmának bemutatásakor Gallus Anonymus felhasználhatta az *Intelmek* szövegét, amelyre a Névtelen Gall munkájában felbukkanó sematikus toposzok utalnak.¹¹⁶

Azok a dokumentumok, amelyek a dinasztia belüli torzsalkodások elkerülése végett a szűk családon belüli öröklési rendet szabályozták, kizárólag Csehországból és Lengyelországból ismertek. Ilyennek minősül III. Bolesław 1138. évi végrendelete, illetve I. Břetislav cseh herceg szabályzata. Mindkettő esetében problémás az eredeti szöveg pontos rekonstrukciója, mert hasonlatosan a térség korai keletkezésű törvényeihez, a statútumok létezésére csak közvetett bizonyítékok állnak rendelkezésre.¹¹⁷ A lengyelországi szabályozás csak Wincenty Kadłubek 12. század végi vagy

113 Szegfű László: Gellért püspök munkássága. In: Államalapítás, társadalom, művelődés. (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 27.) Szerk. Kristó Gyula. Bp. 2001. 123.

114 Szovák K. – Veszprémy L.: Krónikák, legendák, intelmek i. m. (a vonatkozó rész Veszprémy László írása) 792.

115 Szűcs J.: Szent István Intelmei i. m. 271–290.

116 Bagi D.: Gallus Anonymus i. m. 205–211.

117 A Přemyslidák trónöröklését elviekben I. Břetislav herceg ún. végrendelete szabályozta. Az 1055. évre datálható rendelet azonban számos problémát vet fel: az egyetlen forrás ugyanis, amely mindezt fenntartotta, a 12. század első harmadában keletkezett Prágai Cosmas nevével fémjelzett *Chronica Bohemorum*, így hitelessége ilyenformán nehezen vizsgálható. A kútfő továbbá I. Břetislavot ideális uralkodóként ábrázolta, ennél fogva felmerült, hogy a dokumentum megalkotása a herceg utódainak a konfliktusaira vezethető vissza. A különböző értelmezésekre lásd František Palacký: *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě I–IV*. Praha 1836–1867. I. 311–312.; Barbara Krzemińska: Břetislav I. Čechy a střední Evropa v prvé polovině XI. století. Praha 1999. 58–62.; Zemlička, J.: Čechy v době knížecí i. m. 73.; Martin Wihoda: Testament knížete Břetislava. In: *Saga moravských Přemyslovců. Život na Moravě od XI. do počátku XIV. století*. Sborník a katalog výstavy pořádané Vlastivědným muzeem v Olomouci a Muzeem města Brna k 700. Výročí tragické smrti Václava III., posledního českého krále z dynastie Přemyslovců. Ed. Fífková Renata. Olomuc 2006. 33–55.; Johann Loserth: *Das angebliche Senioratsgesetz des Herzogs Břetislav I und die böhmische Succession in der Zeit des nationalen Herzogthums: Ein Beitrag zur altböhmisches Rechtsgeschichte*. Archiv für österreichische Geschichte 64. (1882) 1–78.; Berthold Bretholz: *Geschichte Böhmens und Mährens*. Reichenberg 1921–1924. 142–144.; Lengyelország esetében III. Bolesław fejedelem 1138. évi statútuma szabályozta a trónöröklés kérdését. A végrendeletet övező problémák nagyon hasonlatosak a Csehország esetében elmondottakhoz. A szöveg csak Wincenty Kadłubek jóval később, 1220 körül keletkezett munkájában maradt fenn. A szerző kiterjedt római jogi műveltsége miatt a statútum bővelkedik a római jogi terminusokban. A historiográfiai értékelésekre lásd Maksymilian Kantecki: *Das Testament des Bolesław Schiefmund. Seniorat und Primogenitur in Polen*. Posen 1880.; Stanisław Smolka: *Testament Bolesława Krzywoustego*. Kraków 1881.; Oswald Balzer: *O następstwie tronu w Polsce*. (Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego. Polska Akademia Umiejętności 36.) Kraków 1897. 3–19.; Stanisław Rosik: *Bolesław Krzywousty*. Wrocław 2013. 90.; Lübke, Ch.: *Das östliche Europa* i. m. 290.

13. század eleji krónikájában található meg, míg a csehországi státútumokról Prágai Cosmas tesz említést.

II.8. Narratívák és konfliktusok

A kelet-közép-európai dinasztiákon belüli és közötti konfliktusok tárgyalása során óhatatlanul fontos megvizsgálni a szemben álló felek közötti rokoni kapcsolatokat. Nyilvánvalóan nem újdonság, hogy a torzsalkodásokról szóló korabeli és későbbi beszámolók a közeli rokonok: testvérek, szülők és gyermekek viszállyairól szólnak. Béla herceg és András király ellentéte kapcsán a bevezetőben már szó esett arról, hogy a szövetségi viszonyok főként a házassági kapcsolatok alapján rajzolhatók meg. Mivel a dinasztikus konfliktusok történetét leginkább a narratív források hagyományozták az utókorra, ezért röviden szólnunk kell tehát az e forrásokkal kapcsolatos fontosabb észrevételekről és problémákról.

A források bemutatása során már utaltunk arra, hogy a vizsgált régió történetírása a regnáló dinasztiaág monopóliumának számított, azaz a historiográfia csak nagyon ritka esetben tudott függetlenül szólni akár a múltbeli, akár az éppen zajló eseményekről. A 14. századi krónikakompozíció remek példája annak, hogy a múlt-ról alkotott vélekedés teljes mértékben megváltozhatott egy új dinasztiaág hatalomra kerülésével.¹¹⁸ Gallus Anonymus, aki a lengyel hercegek gesztáját szerkesztette egybe, művének középpontjába az éppen regnáló III. Bolesławot helyezte, mégpedig olyan megvilágításban, hogy a fejedelmet a féltestvére, Zbigniew elleni, hatalmi megfontolásból elkövetett bűnök alól felmentse.¹¹⁹ Némileg eltérő szemléletben íródott Cosmasnak a csehek történetéről írott krónikája, amely ugyanúgy a „nemzeti történetírás”¹²⁰ műfaját képviseli, mint a Névtelen Gall munkája.¹²¹ A prágai székesegyház kanonokja azonban kritikus hangot ütött meg a cseh hercegekkel kapcsolatban, művét saját korának politikai, ideológiai és nem utolsósorban morális szükségletei keltették életre.¹²² Mindhárom írásmű textusa körülbelül egy időben keletkezett, melynek következményeképpen a korai eseményekre több mint száz év távlatából tekintenek vissza, és mondanak ítéletet azok szereplőiről. Nyilvánvalóan az sem mellékes, hogy a szövegek mibenlétük milyen módon és mennyire torzították el a valóságot, azaz lejegyzésükkor, a 12. század első harmadában a fennálló politikai viszonyok hogyan befolyásolták a dinasztiaán belül már korábban lezajlott konfliktu-

118 *Kristó Gy.*: Magyar historiográfia I i. m. 78–88., ill. *Kristó Gyula – Makk Ferenc*: Krónikáink keletkezéstörténetéhez. *Történelmi Szemle* 15. (1972/1–2) 198–203.

119 Gall Névtelen. 55–58.

120 *Kersken, N.*: *Geschichtsschreibung* i. m. 573–582.; *Norbert Kersken*: High and Late Medieval National Historiography. In: *Historiography of the Middle Ages*. Ed. Deborah Mausopf Deliyannis. Leiden 2003. 181–215.

121 Norbert Kersken szóhasználatával élve Cosmas „cum ira et studio” írta történeti munkáját. *Kersken, N.*: *Geschichtsschreibung* i. m. 582.

122 *Cosmas of Prague*: *The Chronicle of the Czechs*. Translated with an introduction and notes by Lisa Wolverson (a továbbiakban *The Chronicle of the Czechs*). Washington D. C. 2009. 6–16.

sokról kialakult képet. Továbbá az is tisztázandó, hogy az Európa nyugati felében ismert és alkalmazott konfliktuskezelési normák hogyan jelennek meg a vizsgált dinasztiák uralmi területén létrejött történeti művekben.

Nem igényel különösebb magyarázatot az a megállapítás, miszerint mindhárom kelet-közép-európai történeti munka – Cosmas és Gallus Anonymus művei, illetve a magyar krónikakompozíció – világosan tükrözi saját korának irodalmi tradícióit, formai világát és szellemiségét. Egyedül a prágai krónikás esetében fogható meg pontosan az a szellemi műhely, ahol a szerző a latin nyelv használatának magasközpontját elsajátította, amely aztán az írói stílusát is meghatározta. Cosmas Franko mester¹²³ keze alatt, a lüttichi dómiskolában tanulta a grammatika művészetét,¹²⁴ amely a 11–12. század egyik meghatározó szellemi központjának számított. A Karoling-éra hanyatlása után Ebrachar püspök tevékenysége nyomán az újból meginduló szellemi munka Notker püspök idején ért csúcspontra.¹²⁵ Ebrachar Brúnónak, Köln érsekének a hathatós közbenjárására nyerte el a püspöki kinevezést, és a későbbiekben I. Ottó császár calabriai hadjáratában is részt vett. A császári udvar és Lüttich püspökének a kapcsolata Notker pontifikátusa alatt is szorosnak volt mondható, ugyanis I. Ottó 969-ben az udvari kápolna tagjává emelte, majd három évvel később maga a császár jelölte a megüresedett lüttichi püspöki székbe. Notker túlélte az Ottók regnálását, az udvarral tartó szoros kapcsolata II. Henrik alatt is megmaradt, majd a bambergi püspökség felállítását előkészítő 1007. november 1-jén összehívott frankfurti zsinaton¹²⁶ való részvételével és tekintélyével hozzájárult az új egyházmegye létrehozásához.¹²⁷ A tudós püspök maga is tevékenyen részt vett a birodalmi politika alakításában, többször járt császári megbízásból Itáliában, és a II. Róbert francia király udvarában megforduló követséget is ő maga vezette.¹²⁸ Növendékei közül a későbbiekben többen is a birodalmi egyház meghatározó alakjaivá váltak. Véleményünk szerint tehát a lüttichi szellemi műhelyben nemcsak a kor legmagasabb műveltségét, hanem Notker örökségeként a politikai életben használatos kifejezési formák, szokások és rituálék ismeretét is elsajátíthatták a növendékek. Ez természetesen korántsem jelenti azt, hogy Csehországban Cosmas hatására jelent volna meg a szimbolikus kommunikációnak e formája, hiszen az már a 12. század elején is a

123 *Alphonse J. E. M. Smeur*: Franco von Lüttich. In: *Lexikon des Mittelalters I–IX* (a továbbiakban *LexMa*). München–Zürich 1980–1998. IV. 687.

124 „O si mihi iam octogenario preteritos Deus referat annos, quibus olim Leodii sub Francone magistro tum grammatice tum dialectice artis in virectis [et] pratis mecum lusisti satis!” – *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*. MGH SRG NS II. 237.

125 *Jean-Louis Kupper*: Ebrachar. In: *LexMa* III. 1530–1531.; Notker püspök és a lüttichi dómiskola kapcsán részletesen lásd *Godefroid Kurth*: Notger de Liège at la civilisation au Xe siècle. Brussels 1905. 251–299.

126 *Vö. Diplomata Hungariae Antiquissima*. Szerk. Györfly György (a továbbiakban *DHA*). Bp. 1992. I. 42–43.

127 *Adalberti Vita Heinrici II. imperatoris*. Hrsg. Georg Waitz. *Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum in Folio* (a továbbiakban *MGH SS*) IV. Hannover 1841. 795. 11. jegyz.

128 *Jean-Louis Kupper*: Notker. In: *LexMa* VI. 1288–1289.

politikai gyakorlat része volt. E helyütt sokkal inkább arról van szó, hogy az egyházi műveltség részét képezte a politikai érintkezések során használatos külsőségek elvont teológiai és gyakorlati keretek között való értelmezése, amely a későbbiekben a történeti munkák megírása során az érvkészlet egy fontos alapjává vált.

Röviden szóltunk már róla, hogy Gallus Anonymus személyazonosságát illetően több elmélet is napvilágot látott, azonban minden kétséget kizáró módon mind- eddig nem sikerült a felmerült bizonytalanságokat tisztázni és a névtelen krónikás kilétét felfedni. Mindegyik elmélet megegyezik abban, hogy Gallus eredetileg nem Lengyelországban született, ugyanis művének harmadik könyvében így nyilatkozik magáról: „*exul et peregrinus*”.¹²⁹ A kutatás egyik vonulata úgy véli, hogy a szerzőben Szent Egyed monostorának a szerzetesét tisztelhetjük, aki a Provence-i Saint-Gilles du Gard bencés apátságából érkezett Magyarországra, az 1091 során Szent László által alapított, szintén Szent Egyed oltalmába ajánlott somogyvári új szerzetesi közösségbe.¹³⁰ Egy másik tétel szerint Gallus Észak-Franciaországból, esetleg Flandriából származhatott, ugyanis a szerző munkájában rendre olyan plasztikus képek bukkanak fel, amelyek a 12. században meginduló *gesta militaria* műfajára jellemzők.¹³¹ A műfaj bölcsője pedig a Provence-nál pezsgőbb irodalmi élettel rendelkező északfrancia területeken keresendő. Johannes Fried ugyanakkor úgy vélte, hogy Gallust szorosabb kapocs fűzte Aachenhez vagy Lüttichhez. Álláspontja szerint a Szent Adalbert vértanú harmadik, elveszett szenvedéstörténete és Gallus munkája közötti párhuzam csakis azzal magyarázható, hogy a névtelen szerző a fent említett helyek valamelyikén ismerkedhetett meg a kézirattal. Mindennek alátámasztására Fried szakított azzal a hagyományos elfogadott nézettel, amely a szöveg első kritikai kiadását jegyző Georg Heinrich Pertz nyomán terjedt el és vált széles körben elfogadottá. Pertz szerint a *vita prior*, azaz Adalbert püspök első életirata Johannes Canaparius munkája, amely Rómában keletkezett.¹³² Ezzel szemben Fried úgy vélekedett, hogy a hagiográfiai mű Lüttichben készült, szerzőjének pedig a fentebb már említett Notker püspököt tekinthetjük. Jürgen Hoffman Fried írása alapján arra a következtetésre jutott, hogy a *vita* akár Aachenben is keletkezhetett, és a kultusz is a birodalomból terjedt el Európa-szerte.¹³³ Legutóbbi írásában Fried azonban már azon a véleményen volt, hogy a Névtelen Gall Bambergből származhatott, és az sem kizárt, hogy személyében Bambergi Ottót, a pomeránok között

129 „*Meos exul apud vos et peregrinus exaltarem, sed ut aliquem fructum mei laboris ad locum mee professionis reportarem.*” – Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH NS II. 120.

130 Gall Névtelen 10–11.; Somogyvár és Saint-Gilles du Gard monostorai közti kapcsolatokhoz lásd *Eliana Magnani*: Szerzetesi és hatalmi hálózatok. Saint-Gilles du Gard: Languedoc-tól Magyarországig (9–13. század eleje). Egyháztörténeti Szemle 8. (2007/1) 41–71.

131 Gallus Anonymus munkája és a gesta militaria közötti összefüggésekre lásd *Bagi D.*: Divisio Regni i. m. 367–368.

132 *Fried, J.*: Gnesen – Aachen – Rom i. m. 252.

133 Összefoglalóan lásd *Hoffmann J.*: Vita Adalberti i. m. 119–121.

térítő szent püspököt tisztelhetjük.¹³⁴ A harmadik táborba azok a kutatók tartoznak, akik Gallus itáliai eredete mellett kardoskodnak. Tomasz Jasiński, a poznańi egyetem kutatójának a véleménye szerint a névtelen krónikás velencei lehetett, s nézetét azzal támasztotta alá, hogy a geszta bevezetésében maga a szerző szól Velencéről, emellett a Trákiából Velencébe tartó utat is jól ismerte. Friedhez hasonlóan, Jasiński is megpróbálta felfedni Gallus kilétét, és arra következtetésre jutott, hogy a lengyel hercegek cselekedeteinek megörökítője a közelebbről ismeretlen *Anonymus Monachus Littorensis*szel azonosítható: mindez – véli Jasiński – a két szerző munkáinak filológiai összehasonlításával bizonyítható.¹³⁵

Véleményünk szerint a jelenleg rendelkezésre álló információk nem elegendőek ahhoz, hogy fényt derítsünk a Névtelen Gall személyazonosságára, ennél fogva származási helyével, iskolázottságával kapcsolatosan is csak óvatos feltételezésekbe bocsátkozhatunk. A probléma összetettségét jól jelzi, hogy mindhárom tétel összekapcsolásával egy negyedik variáns sem zárható ki, miszerint Gallus útja Észak-Franciaországból vezetett Provence-ba, ahonnan Itáliába, talán éppen Velencébe érkezett meg, majd ezt követte egy rövidebb magyarországi tartózkodás.¹³⁶ Annyi azonban bizonyos, hogy egyházi személy volt, ezt a kutatás sem vonja kétségbe, Cosmashoz hasonlóan munkája során kiaknázta azokat az ismereteket, amelyeket a korszakban klerikusként el lehetett sajátítani. Erről tanúskodik a bibliai helyek felhasználásán kívül olyan antik szerzők munkáinak ismerete, mint Vergilius, Ovidius, illetve a középkori auktorok közül Boethius és Nagy Szent Gergely pápa. Gallus politikai életben való tájékozottságára és a korban használatos konfliktuskezelési normák ismeretére legutóbb Zbigniew Dalewski hívta fel a figyelmet.¹³⁷

Sokkal nehezebb, sőt szinte lehetetlen vállalkozás a magyar krónikaszerkesztmény névtelen kompilátorainak és íróinak a személyét és iskolázottságát felderíteni. A magyar medievisztika talán egyik legjobban kutatott területéről lévén szó,¹³⁸ fogódzót a számos szakirodalmi feldolgozás és a kritikai szövegkiadás adhat. A kutatási eredmények figyelembevételével elmondható, hogy az Árpád-kori Magyarországon a királyi udvarban folyamatosan tetten érhető a múlt megörökítésének szándéka, a későbbi szerzők azonban az elődeik által leírt szövegeket nemcsak olvasták, hanem másolták, bővítették és át is alakították.¹³⁹ A korábbiakban utaltunk már rá, hogy a

134 *Johannes Fried*: Kam der Gallus Anonymus aus Bamberg? *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* 65. (2009) 497–545.

135 *Tomasz Jasiński*: Czy Gall Anonim to Monachus Littorensis? *Kwartalnik Historyczny* 112. (2005/3) 69–89.

136 Gall Névtelen 14–15.

137 *Dalewski, Z.*: Ritual and Politics i. m. 41–84.

138 A 14. századi krónikakompozíció irodalmának bemutatása meghaladná a kötet kereteit, mindehhez lásd *Szovák K. – Veszprémy L.*: Krónikák, legendák, intelmek i. m. 750–761. (a vonatkozó rész Szovák Kornél írása); *Kristó Gy.*: A történeti irodalom i. m. 12–22.

139 *Kristó Gy.*: Magyar historiográfia I i. m. 28–36.; *Szovák K. – Veszprémy L.*: Krónikák, legendák, intelmek i. m. (a vonatkozó rész Szovák Kornél írása) 752.; *Thoroczkay G.*: Legendairódlom és történetírás i. m. 195.